

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Jana Pešková

Procesní lhůty v římském právu

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.

Katedra právních dějin

Datum vypracování práce: 30. 4. 2008

Prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.

V Praze

dne: 30. 4. 2008

Jana Pešková

.....

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu své diplomové práce prof. JUDr. Michalu Skřejpkovi, DrSc. za odborné vedení při zpracování a za cenné rady.

Dále bych ráda poděkovala svým přátelům za jejich jazykové a stylistické korekce.

Obsah:

1	Úvod	- 7 -
2	Jednotlivé druhy řízení.....	- 9 -
2.1	Obecně	- 9 -
2.2	Legisakční řízení.....	- 10 -
2.3	Formulový proces	- 14 -
2.4	Poklasický proces	- 16 -
2.5	Rozsudek.....	- 20 -
2.6	Trestní proces.....	- 20 -
2.7	Místa soudů.....	- 23 -
2.8	Album iudicium, iudices selecti.....	- 24 -
3.	Soudní magistratury	- 25 -
3.1	Doba královská	- 25 -
3.2	Republika	- 26 -
3.3	Principát	- 34 -
3.4	Dominát	- 37 -
4	Strany.....	- 41 -
4.1	Způsobilost být procesní stranou	- 42 -
5	Jednotlivé lhůty.....	- 47 -
5.1	In ius vocatio a vadimonium.....	- 47 -
5.2	Exceptio	- 48 -
5.3	Interrogatio in iure	- 53 -
5.4	Litis contestatio.....	- 54 -
5.5	Iudicium legitimum, iudicium imperio continentur.....	- 55 -
5.6	Jurisdikční rozkaz	- 56 -
5.7	Řízení apud iudicem	- 56 -
5.8	Rozsudek.....	- 57 -
5.9	Kontumační rozsudek	- 58 -
5.10	Appelatio.....	- 60 -
5.11	In integrum restitutio (Navrácení do předešlého stavu).....	- 61 -
5.12	Dědictví.....	- 63 -
5.13	Interdictum.....	- 66 -
5.14	Denunciační proces.....	- 66 -
5.15	Libellový proces	- 67 -
6	Promlčení, Prekluze, <i>Actiones temporales</i> , <i>Actiones perpetuae</i>	- 67 -
6.1	<i>Actiones temporales</i> , <i>perpetuae</i>	- 67 -
6.2	<i>Longi temporis praescriptio</i>	- 69 -
6.3	Promlčení	- 70 -
6.4	Vztah promlčení a temporality žalob	- 72 -
6.5	<i>Praescriptio</i>	- 74 -
7	Exekuce.....	- 74 -
8	Čas v soudním řízení.....	- 76 -
8.1	Obecně	- 76 -
8.2	Počítání času v nejdůležitějších procesních prostředcích	- 77 -
9	Počítání času	- 86 -
9.1	Čas	- 86 -
9.2	Hodiny	- 88 -
9.3	Dny	- 90 -
9.4	Týdny.....	- 94 -
9.5	Měsíce.....	- 94 -
9.6	Rok.....	- 95 -
9.7	Reforma kalendáře.....	- 96 -
10	Závěr	- 102 -

„Do, dico, addico“

Do bonorum possessionem, dico ius, addico id quo ambigitur.

Dávám držbu (potvrzuji), pravím zákony (vykládám), rozhoduji spory.

1 Úvod

Práce je zaměřena na procesní lhůty v římském právu. O těch ale nelze pojednat, aniž by se práce věnovala i jiným institutům. Institut procesních lhůt je téma, které není komplexně zpracováno v žádném českém pramenu, a nadto žádná známější romanistická cizojazyčná literatura nepojednává komplexně na jednom místě o procesních lhůtách římského procesu. Proto bylo velmi obtížné sesbírat a utřídit informace. Informace o většině lhůt jsou pak řazeny u jednotlivých konkrétních institutů římského práva, ke kterým se vztahují.

Proto bylo v prvních dvou kapitolách třeba pojednat nejprve o jednotlivých druzích soudního řízení a soudních magistraturách. Cílem ale nebylo podat vyčerpávající výčet těchto jednotlivých druhů řízení či jednotlivých soudních magistratur. Je zřejmé, že pokud mluvíme o procesním právu a jeho konkrétním institutu (procesní lhůty), nemůžeme opomenout to základní – samotný proces. Proto je úvodní vstup o jednotlivých druzích řízení neoddelitelnou součástí práce. U magistratur se pak práce snaží věnovat pouze těm z jejich pravomocí, které se týkají dané problematiky.

Stejně tak by práce byla ve svém v celku nekompletní, pokud by v ní nebylo uvedeno několik stručných informací o samotných procesních stranách, které jsou vždy *condicio sine qua non* soudního procesu, ať už mluvíme o římském či současném právu. Tomuto se věnuje kapitola třetí.

V rámci kapitoly čtvrté jsou už jednotlivé lhůty rozebrány, a to po insitututech, se kterými jsou nerozlučně spojeny. Chronologické řazení kapitoly postupuje podle jednotlivých fází v soudním řízení. Samotná kapitola pátá je pak věnována temporalitě žalob. Téma je asi nejvíce komplexní, co se týče institutu procesních lhůt, a proto je mu věnováno dostatečné množství prostoru.

V kapitole šesté práce shrnuje z předchozího jednotlivé informace o exekuci a doplňuje je tak, aby vytvořily jednotný celek.

V rámci práce by bylo neomluvitelné nevěnovat se času, který je samotným podkladem pro lhůty. Vždyť v latině se pojem lhůty označuje *tempus*, stejně tak se termín

tempus překládá jako čas. Spojnice mezi procesními lhůtami v právu a mezi časem je zcela názorná. Času (a to i z historického hlediska) je věnována sedmá a osmá kapitola.

V práci je pro názornost použito množství překladů. Bez překladů římskoprávních textů by nedávalo smysl se daným tématem zabývat. Římské právo pro nás není historie, ale základ našeho poznání o právu, na druhou stranu se ale o římském právu mnoho nedozvíme, pokud nebudeme uznávat historii a nebudeme se věnovat původním textům. Vždyť *historia magistra vitæ est*.¹

¹ *Historia magistra vitæ est – Historie je učitelka života.*

2 Jednotlivé druhy řízení

2.1 Obecně

Na římských soudech se projednávaly hlavně spory o právo (tzv. *iurisdictio contentiosa* – řízení sporné), občas ale i řízení nesporné (*iurisdictio voluntaria*). Rozdělení procesu na části *in iure* a *apud iudicem* přetrvalo hluboko až do doby císařské.

Část *in iure* probíhala před praetorem, který prozkoumal podání stran sporu a zvážil, zda nárok žalobce je legální tj. zda se opírá o *lex XII tabularum* (Zákon dvanácti desek) či jinou normu civilního práva, potom zhodnotil závažnost námitek, které podal žalovaný. Pokud byl spor oprávněný, nabídl stranám *album iudicium*, seznam jmen soudců, s výzvou, aby si jednoho vybraly. Pokud si nevybraly, stanovil jej sám. Strany pak dohodou určily, co je třeba mezi nimi považovat za sporné, dohodu z hlediska práva klasifikoval a potvrdil praetor. Pak přikázal zvolenému soudci, aby spor mezi stranami definitivně rozhodl. Tomuto aktu říkáme *litiscontestatio* – právní určení základu spor a jeho hypotetické vyřešení. Původně bylo striktně vázáno zákonem, tudíž praetor mohl povolit projednání pouze těch nároků, které se doslova opíraly o znění konkrétní, určité normy (praetor – *minister legum* – sluha zákonů). Později bylo spravedlivé, i když tak učinil bez toho. Praetora vedla *aequitas* – smysl pro vyšší spravedlnost a posuzování obecného prospěchu (*ius praetorium* – edikty praetorů).

V části *apud iudicem* soudil *iudex privatus* (vybraný z *alba iudicia*).

Tento *iudex unus* si mohl přizvat poradce, jelikož sám zásadně právní vzdělání mít nemohl.

- Jednalo-li se o spor, který vyžadoval odborné znalosti, místo jednoho soudce byli tři arbitři – rozhodčí. Řízení se potom nazývalo *arbitrium* a ne *iudicium*.
- Výjimečně bylo stadium *apud iudicem* svěřeno soudnímu sboru. Takovým byli *decemviri* – za republiky splynuli s *centumviri*.
- Ve sporech mezi občany a cizinci a mezi cizinci rozhodovali *recuperatores*. Byli vybírání státními úředníky a soudili ve skupinách tří nebo pěti. Časem také soudili spory mezi občany např. urážky na cti nebo spory o svobodu.
- V určitých situacích již za republiky provedl vyšetření okolností případu sám praetor a sám potom také vydal rozhodnutí. Tak se postupovalo při *restitutio in integrum* a při sporech o držbu. Za císařství se pak počet těchto samostatných zásahů rozšířil a stal se nakonec východiskem nového procesního typu – *extraordinaria cognitio*.

Původně byl soud jen v Římě a byl příslušný k projednání sporů všech občanů. Když byly zřízeny soudy jinde, vyvstala otázka příslušnosti, u kterého soudu se má podat a projednávat žaloba. Platila zásada: *actor sequitur forum rei*. Žalobce následuje žalovaného na jeho soud. Jako další důvody určující příslušnost se uznávaly:

- místo původu (*forum originis*)
- místo stálého bydliště (*domicilium necessarium*)²

Další speciální důvody:

- kde měla být splněna smlouva (*forum contractus*)
- místo, kde ležel sporný pozemek (*forum rei sitae*)
- místo, kde byl spáchán zločin (*forum delicti commissi*)
- soud, na kterém se strany dohodly (*forum prorogatum*).

Soudní jednání bylo veřejné. Za císařství se začalo používat uzavřených místností. Pro soudní jednání platily dny v kalendáři označené jako *dies fasti*³, což byly dny, o kterých bylo možné konat soudní řízení bez omezení.

2.2 Legisakční řízení

Leges XII tabularum

Jedná se o nejvýznamnější pramen celého římského práva z počátku republiky. Zákoník XII desek byl v Římě první kodifikací římského zvykového práva. Byl sepsán dvěma sbory decemvirů v letech 451 – 449 př. n. l. Desky obsahovaly ustanovení práva soukromého, práva trestního i civilního procesu. Právo procesní se v nich nacházelo na první, druhé a třetí desce. Formulace příkazů a zákazů jsou zde kazuistické.

Legisakční řízení známe pouze z Gaiovi učebnice práva⁴. Jednalo se o nejstarší typ soudního řízení. Pravděpodobně se vytvořilo ze starších forem soukromé ochrany, která se postupně formovala a zároveň ohraničovala od pontifikální jurisprudence a účasti státního orgánu. Legisakční řízení bylo svazováno tvrdým formalismem. Strnulé průpovídky a

² Je potřeba chápat v tehdejším smyslu jako místa, kde se žalovaný zdržoval a žil tam veřejný a rodinný život.

³ Dny, kdy se mohlo konat právní jednání za účasti magistráta. Zejména se tím myslelo na jednání soukromé před praetorem. *Lex Claudia* roku 58 před naším letopočtem pak dovolila o těchto dnech i jednání sněmovní.

⁴ Kincl, J.: Gaius – Učebnice práva ve čtyřech knihách. Praha, Univerzita Karlova, 1981. Legisakcím se věnuje 4. kniha. Na stranách 200 a 201 jsou vymezeny takto: „Žaloby, kterých užívali předkové, se nazývaly legisakce, (a to) buď proto, že byly odvozeny ze zákonů, anebo proto, že se přimykaly ke slovům zákonů samých a byly proto beze změn zachovány tak, jako zákony... Pomocí legisakce žalovalo se pak pěti způsoby: „sacramento“, „per conditionem“, „per iudicis postulationem“, „per manus iniunctionem“ a „per ignoris capionem“.“

symbolické úkony pro něj byly typické. Žalobce musel přednášet svůj nárok doslovnou citací zákona, tj. musel *lege agere*. Také magistrát byl ve svých řečích ke stranám vázán na pevné a strnulé formulace. Zejména bylo předepsáno, že magistrát musel nutně užít konkrétní slova – *tria verba sollemnia (certa legitima): do, dico, addico*. *Do* se vztahovalo nepochybně k dosazení porotce (*iudicem, arbitrum dare*), *dico* se vyskytovalo při vindikacích, *addico* jako prohlášení magistrátovo, kterým povoloval právní účinek předchozích slov stran.

Legisakční proces zpravidla probíhal, jakož i historicky novější proces formulový, ve dvou fázích:

- 1/ před soudním magistrátem (*in iure*)
- 2/ dále případně před soukromým soudcem (*apud iudicem*)

Legisakční řízení zahrnovalo jen pět legisakcí – dnes bychom řekli žalob. V římském právu rozlišujeme 3 typy rozhodujících legisakcí a 2 typy exekučních legisakcí:

Rozhodující legisakce:

Legis actio sacramenti

Tato žaloba měla všeobecný charakter, jelikož ji žalobce mohl použít vždy, pokud neměl k dispozici speciální žalobu anebo speciální způsob ochrany. *Sacramentum* byla ve starém procesu peněžní částka, kterou každá strana měla dát v sázku. Té straně, která vyhrála, se částka vrátila. Částka druhé strany připadla bohům, resp. pontifikům. Teprve po vydání rozsudku v příslušném právním sporu vzešla straně, která prohrála, povinnost plnit *sacramenti*.

Legis actio per iudicis postulationem

V tomto případě byla k praetorovi vznášena žádost, aby dosadil soudce (*te praetor iudicem arbitrumve postulo uti des*). Omezovala se pouze na *actio in personam*. Byla určena pro *arbitria* starého práva, tedy zejména pro *arbitria finium regundorum, familiae erciscundae*.

Legis actio per condictionem

Žalobce vyzval (*condicere – de-nuntiare*) odpůrce, aby se dostavil třicátý den k soudnímu magistrátovi k dosazení soudce. Výzva *condico* byla prohlášením, učiněným

pouze žalobcem proti žalovanému, a odehrávala se před magistrátem v části řízení *in iure*. Byla to nejmladší z legisakcí a zněla vždy na určité plnění.

Exekuční legisakce:

Legis actio per pignoris capionem

Legisakce spočívala v zajištění dlužníkovi věci věřitelem. Při tom bylo užito určitých slov. Neděla se jen *in iure*, ale zajištění věci dlužníka (*pignoris capio*) se mohla stát také za nepřítomnosti dlužníka i v *dies nefasti*⁵. Proto ji někteří římsí právníci nepokládali za legisakci. Dlužník, jehož věci byly tímto způsobem zajaty, je mohl do určité lhůty vykoupit penězi (*pignus luere*).

Legis actio per manus iniectioem

Tato legisakce sloužila nucenému provedení práva proti dlužníkovi, který nesplnil povinnost založenou na odsuzujícím rozsudku, na jeho doznání nebo na určité privilegované pohledávce. Jako exekuční prostředek, když odsouzený nesplnil rozsudek (a tomu se rovnal případ dlužníkovy doznání *in iure*) byla tato legisakce upravena legendárními ustanoveními zákona dvanácti desek, jak o tom svědčí následující překlad 3. desky:

T. III. Aëris confessi rebusque iudicatis XXX dies iusti sunt. Post deinde manus iniectio esto. In ius ducito. Ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo, ne minore, aut si volet maiore vincito. Si volet suo vivito. Ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, librus farris endo dies dato. (Aulus Gellius, 20 I 46: Erat autem ius interea paciscendi ac nisi pacti forent habebantur in vinculis dies LX. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad prætorem in comitium producebantur, quantæque pecuniæ iudicati essent, prædicabatur). Tertiis nundiniis partis secando. Si pluris minusve secuerunt, se fraude esto.

„Těm, kteří uznali dluh a byli řádně odsouzeni, budiž dáno zákonných třicet dnů. Teprve poté budiž vložena ruka, ať ho vede před soud. Nesplní-li rozsudek a nezaručí-li se nikdo za něj u soudu, ať ho odvede s sebou, spoutá ho buď provazem, nebo okovy o váze 15 liber, ne těžšími, nebo pokud bude chtít, lehčími. Jestliže chce, ať žije ze svého. Pokud nežije ze svého, ať ten, kdo ho drží v poutech, mu dá každý den libru mouky. Pokud chce, ať dává více. (Aulus Gellius, 20 I 46: Bylo však právem dovoleno, aby se v té době dohodli, pokud se nedohodli, byli drženi v poutech šedesát dnů. Během této doby byli po tři po sobě

⁵ Magistrát nesměl v těchto dnech konat z náboženských důvodů soudní řízení.

následující trhové dny předvádění před praetora na shromáždění lidu a bylo vyhlašováno, k jaké části byli odsouzeni. Při třetím trhovém dnu byli trestáni na hrdle nebo prodáváni za Tiberu do ciziny.). Třetího dne trhového at' (dlužníka) rozsekají na části. Useknou-li si více či méně, at' jim to neškodí“.

Žalovanému byla dána třiceti denní lhůta ke splnění dluhu. Jestliže do té doby nesplatil svůj dluh, vyzval jej žalobce, aby se s ním dostavil před praetora (*in ius ducito*). Zde konstatoval žalobce svou pohledávku a její nesplnění, přičemž kladl symbolicky ruku na žalovaného: „*quod tu mihi iudicatus es sestercium X milium iudicati manum inicio*“. Žalovaný nemohl odporovat (*manum sibi depellere*) a domoci se soudního řízení o oprávněnosti žalobcovy postupu (*pro se lege agere*). Pouze třetí osoba (*vindex*) se mohla postavit na odpor proti *manus iniectio*. Zaručením vindika byl dlužník osvobozen a přerušená *manus iniectio* přešla v ustavení zákonného sporu mezi vymáhajícím věřitelem a vindikem o právoplatnost oné *manus iniectio*. Prohrál-li *vindex*, byl odouzen k dvojnásobné sumě. Nezakročil-li však *vindex* a pohledávka zůstala nesplacena, směl věřitel dlužníka odvést, popřípadě spoutat, a mít jej v domácí vazbě (*ni iudicatum facit aut quis endo eo vindicit, secum ducito vincito...*). Za této šedesátidenní vazby měl věřitel dlužníka třikrát předvést před praetora na forum a oznámit veřejně částku, za kterou je dlužník ve vazbě, zda by jej snad někdo z vazby nevykoupil. Nestalo-li se tak, propadl dlužník věřiteli, který jej mohl usmrtit nebo prodat do otroctví (*trans Tiberim*).

Norma zákona „*partis secanto*“ (rozsekání dlužníka) říká, že by spoluvěřitelé měli společného dlužníka rozsekat tak, že by tělo dlužníka bylo přímou náhražkou neuskutečněného plnění.

Až roku 326 př. n. l. *Lex Poetelia* zmírnila tuto krutost exekuce: dlužník nesmí být příště spoután, nesmí být prodán ani usmrčen. Za to propadá věřiteli majetek (*pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esse*). Bylo také možné, aby dlužník ve faktické nesvobodě svůj dluh odpracoval. Takto se prováděla exekuce z odsuzujícího rozsudku (jako *manus iniectio iudicati*) nebo z doznání (jako *manus iniectio pro iudicato*). Ale *pro iudicato* mohlo být jednáno *per manum iniectioem* i z určitých, zákonem vytyčených pohledávek bez rozsudku nebo doznání. Tak podle *lex Publicia* mohl sponzor, který zaplatil za dlužníka a pokud dlužník jemu do šesti měsíců nesplatil svůj dluh, dokončit na něm *legis actio per manum iniectioem pro iudicato*. Řízení bylo jinak stejné a sám dlužník jej nemohl převést svým odporem ve spor: to mohl i zde učinit jen *vindex*. Stejně pravidlo platilo podle zákona

Furiova de sponsu pro pohledávku sponsorovu na vydání částky, kterou zaplatil jako spolurukojmí na svou *pars virilis*.

Legisakční řízení bylo vytlačeno v polovině 2. století př. n. l. *Lex Æbutia de formulis* připustil aplikaci nových norem (*formulæ sive concepta verba*), které vytlačily legisakce. Legisakce po počátku doby císařské zmizely.

2.3 Formulový proces

Formulový proces vznikl v soudní praxi cizineckého praetora, který sám na základě své úvahy určoval, jaké právo se bude aplikovat a jak se vůbec bude ve stádiu *apud iudicem* postupovat. V důsledku této skutečnosti, stoupl význam instrukce, kterou soudce od praetora dostával.

Instrukce soudcům v řízení *apud iudicem* byla dáována v písemné formě a dostala název *formula* nebo *concepta verba*. Text měl na samém konci příkaz k odsouzení nebo osvobození žalovaného. Soudce v řízení *apud iudicem* byl příkazem vázán. Jeho úkolem bylo prověření pravdivosti výpovědí žalobce a žalovaného.

Lex Æbutia de formulis zavedla formulové řízení fakultativně, až teprve Augustův zákon z roku 17 př. n. l. (*lex Iulia iudiciaria*) zavedl formulové řízení obligatorně.

Části formule (*partes formularum*):

- *intentio* – tvrzení žalobního nároku
- *demonstratio* – určuje přesněji spornou věc
- *condemnatio* – příkaz pro porotce k odsouzení nebo osvobození dle viny obžalovaného
- *adiudicatio* – porotce se zmocňuje, aby za cílem zrušení společenství přisoudil jedné ze stran vlastnictví k věci nebo jiná věcná práva

Formulový proces umožnil vložit do formule, jako její součást, výjimečně i *ex offio* námitku (*exceptio*). Obvykle ji vkládal na svoji obranu obžalovaný. Námitka představovala výjimku z podmínek odsouzení. V ní se nepopíralo žalobcovo právo, ale namítalo se, že nemá žádný právní základ (například, že žalovaný už zaplatil dluh), anebo že ji jiné okolnosti

vyklučují, a to přechodně či trvale. V poklasické době ji nahradila *præscriptio*. Byla umístěna v žalobě přímo před žalobní žádostí, (*intentio*) a proto si soudce musel objasnit její oprávněnost před rozhodováním o samotné věci.

Na konci první fáze řízení stále dochází k litiskontestaci, a v důsledku toho k nutné *novatio*.

Ta měla následující následky:

- měnila povahu práv a povinností stran
- po litiskontestaci bylo vyloučeno provádět ve formulí nějaké změny (praetor je mohl povolit pouze v mimořádných situacích)
- právní stav v okamžiku litiskontestace se stal základem pro vynesení rozsudku
- litiskontestací se zvyšovala odpovědnost žalovaného
- litiskontestací přecházely všechny žalované nároky na dědice
- věc, která byla předmětem sporu, nesměla být po litiskontestaci ani žalobcem ani žalovaným zcizena.

Podle starého obyčeje se konalo řízení *apud iudicem* třetí den po litiskontestaci. Zahajovalo se dopoledne. Skončit muselo před západem slunce. Proti rozsudku nebylo možné odvolání. Římský soukromý proces neznal opravné prostředky, což znamená, že rozsudek nabyl ihned právní moci. Vyšlo-li najevo, že faktický stav neodpovídá plně tvrzením uvedeným ve formulí, musel soudce žalobce odmítnout a ten definitivně ztrácel svůj nárok. Žádal-li žalobce více (*plus petitio*), ztratil nárok úplně.

Dělení formulového procesu

A/ *iudicium legitimum*: používalo za následujících předpokladů: procesní strany i soudce jsou občany římskými, spor vznikl v Římě anebo do prvního milníku od Říma – (*domi*) a *sub uno iudice* a formulí je za porotce povolán *unus iudex*.

B/ *iudicium quod imperio continentur*: pokud chybí nějaký z předchozích předpokladů. Zakládalo se pouze na magisterské pravomoci. (také *iudicium imperio continens, iudicium imperiale*).

2.4 Poklasický proces

Poklasický a justiniánský proces

Nový proces úřednický již nemá ono typické římské rozdělení na dvě stadia: *in iure* a *in iudicio*, organicky oddělená litiskontestací.

A/ *Cognitio extra ordinem*

Ze začátku byla kognice používána výjimečně. V té době můžeme pozorovat i počátky reskriptového procesu (vyjádření císaře bylo pro soud závazné). S formulovým procesem vedle sebe existovaly století. Až od třetího století kognici stanovil jako jediný možný proces císař Dioklecián.

Zmizela dvě stádia soukromého procesu a i ve městě Římě se celý spor vedl před jediným soudním úředníkem, před praefektem (*praefectus Urbi*). Definitivně se tak upevnilo rozdělení soudů na nižší a vyšší a upevnila se soustava instanční. Navíc se vytvořily předpoklady pro obecné uznávání řízení odvolacího neboli apelačního.

Apelační řízení

Od soudu šla apelace buď ke správci provincie nebo k praefektovi Urbi, od těchto pak k císaři. K císaři se tak mohl instanční cestou dostat každý spor, ať už byl souzen kdekoli. Tím se zajišťovala jednotná soudní praxe. Úředníci nižší rozsudek nejen rušili (ve formulovém řízení kasační účinek zákroku), ale i nahrazovali rozsudkem novým (reformační účinek odvolání). Zmizel princip pekuniární kondemnice a rozsudek zněl zásadně na plnění, které bylo skutečným předmětem zájmu žalobce.

Další změny

Litiskontestace se přenáší na okamžik, kdy strany skončí před soudem svá podání (*post narrationem propositam et contradictionem obiectam*). Předvolání na soud – *in ius vocatio*: žalobce podá písemně žalobu soudu a soud ji doručí žalovanému s určením termínu jednání. Kontumační řízení může skončit pro nepřítomnost druhé strany i v její prospěch. Pluspetice nevede ke ztrátě procesu, žalovaný je odsouzen na příslušné *minus*, nadto mu žalobce musí hradit zvýšené soudní výlohy.

Některé záležitosti, vyhrazené extraordinární kognici, se vyznačovaly tím, že magistrát měl vydat co nejrychlejší rozhodnutí, aniž by se zdržoval běžnými formalitami, lhůtami, složitými důkazy: měl vydat co nejrychleji rozhodnutí vyplývající na první pohled

ze skutkového stavu, aniž řešil konečným způsobem všechny otázky praėjudiciální; měl, jak se technicky říkalo, *summatim cognoscere*. Sem náležely například věci alimentační. Podobně měl praetor *summatim cognoscere* při rozhodování žádostí o udělení tzv. *bonorum possessio Carboniana*. Podobně má soudce postupovat při reivindikaci, když žalovaný jako *detentor* ohlásil svého *auctora* (žalobce) a ten se po učiněném ediktálním obeslání nedostavil. V tom případě má soudce, *summatim negotium discutiens*, uvést žalobce v držbu vindikované nemovitosti, a to zase bez praėjudice o otázce vlastnictví, *omni adlegatione absentis de principali quaestione servata*⁶. Uvedený případ, zavedený Konstantinem, náleží již době poklasické. Existovala zde možnost kontumačního odsouzení.

V poklasické době ještě došlo k vytvoření různých speciálních procesů z důvodů rozdělení Říma. Různé způsoby úředního obeslání obžalovaného byly spojeny s různými formami procesů.

B/ Specifické druhy procesu

1/ Denunciační proces

2/ Libellový proces (5. století)

3/ Reskriprový proces

Denuntiatio

V denunciačním procesu stačilo písemné oznámení sporu. Oznámení musel provést samotný žalobce, který byl autorizován k tomuto aktu soudem, *denuntiatio*. Císař Konstantin, aby znemožnil *malam fidem rebus non gestis* (nekonáním věci špatnou víru) nařídil, aby denunciacce byla činěná u úřadu *apud provinciarum rectores vel apud eos, quibus actorum conficiendorum ius est*, u místních správců anebo u těch, u kterých bylo jednání vykonáno podle práva⁷ a stanovil pro denunciační proces čtyřměsíční lhůtu⁸. Bližší význam této lhůty není zcela jasný. Nejspíš muselo být soudní projednání zahájeno nejpozději v této lhůtě. Po uplynutí této lhůty ztrácel nečinný žalobce spor (ačkoli nedosáhl obnovy, *reparatio temporum*). Žalovaný pak, pokud se nedostavil do lhůty k soudu, se vydával řízení kontumačnímu. Uvedená lhůta však neplatila pro četné žaloby žádající rychlé vyřízení, jako pro násilné odnětí držby, o zrušení inoficiósního

⁶ (C 3,19,2).

⁷ (C Th. 2,4,2).

⁸ (C Th. 2, 6, 1).

testamentu, o splnění fideikomisu, o splnění dluhu prokázaného listinou. Vzhledem k dlouhým lhůtám bylo celé řízení těžkopádné.

Denunciační proces byl od čtvrtého století n. l. pravidelnou formou řádného procesu.

Libellový proces

Libellový proces se vedle denunciačního procesu vytvořil asi v pátem století n. l. a stal se později, zvláště za Justiniána, výhradní procesní formou. Jeho název pochází od typického zahájení sporu libellem. Hlavní účinek obeslání a doručení libellu byl v přetržení žalobního promlčení⁹. *Libellus* je žalobcova žádost o soudní obeslání žalovaného, obsahující hlavní údaje žalobního podkladu, zvláště předmět žaloby a žalobní důvod (je sporné, zda se také jedná o přesné označení žalobního typu).

Žalovaný, který přijal žalobní libell, nemohl přijetí odepřít a tím zmařit povinnost, měl mimo jiné povinnost se zaručit, že se řádně zúčastní sporu až do konce (*cautio iudicio sisti*). Nedal-li záruky nebo rukojmí, vydával se vazbě¹⁰, v níž ovšem nesměl být držen déle než třicet dní, takže bylo-li třeba k ukončení sporu delší doby, musela pak stačit záruka přísahou. Musel také na své žalobní odpovědi uvést datum přijetí libellu.

Justiniánova změna týkající se litiskontestace (ale ne její povahy): nemůže dojít k litiskontestaci, neobdržel-li žalovaný žalobní libell. A hlavně jen ne na základě citace, že musí uplynout nikoli jen desetidenní lhůta jako dříve, nýbrž dvacetidenní lhůta poklidná od dodání žalobního libellu, a že musí být žalobce dotázán před provedením litiskontestace, uplynula-li ona lhůta.

Excepce

Dříve musely být uplatněny již před praetorem a s jeho povolením vloženy do žalobní formule. Nyní – v poklasickém procesu – se excepce mohou uplatňovat během celého řízení až do rozsudku. Excepce sice měla být předem ohlášena, ale opominutí ohlášení nemělo za následek praeklusi. Excepci bylo možné dodatečně namítnout až proti rozsudku: *praescriptionem peremptoriam, quam ante contestari sufficit, vel omissam, priusquam sententia feratur, obicere quandoque licet, Diocletianus et Maximus*, Trvalé omezení

⁹ C 7, 40, 3.

¹⁰ C 9,4,6,3 + Nov. 53,3proem.

(promlčení), které bylo dosvědčeno před vydržením, se sluší vytknout ještě dříve, než bude vydán rozsudek¹¹. Dokonce bylo možno ohlásit excepci ještě dodatečně v řízení odvolacím¹².

Pouze dilatorní excepcce musely být ohlášeny ihned na počátku meritorního projednávání: *exceptionem dilatoriam opponi quidem initio, probari vero, postquam actor monstraverit, quod adseverat, oportet, Diocletianus et Max*¹³. Jinak jsou ztraceny. Rozdělení excepcí na *perpetuae* čili *peremptoriæ* a *temporales* čili *dilatoriæ* trvá nadále, nyní – v poklasickém procesu – je ještě výraznější, než v právu klasickém. Podle Zenonovy konstituce¹⁴ přijaté právem Justiniánovým, nepůsobí dilatorní excepcce, byla-li prokázána, definitivní osvobození žalovaného, tedy zamítnutí žaloby. Žalobce však nesmí za trest žalovat dříve, než po uplynutí dvojnásobné doby, kterou měl vyčkat, a musí žalovanému nahradit veškerou škodu způsobenou mu tím procesem. Takové ustanovení, kdykoli někdo žaloval druhého předčasně, v každém případě je tzv. *plus petitio tempore* (dilatorní excepcce je právě jen případem takové pluspetice):

Justiniánské instituce: *Hodie autem non ita stricte hæc procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianæ constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui tempore plus petierunt protulit, ut et indutias, quas, si ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora litium doceantur observare.*

My naopak tomu chceme, aby se toto (pluspetice) dnes tak přísně neposuzovalo, ale nařizujeme podřadit toho, kdo se odvážil použít žalobu před uplynutím času, který byl neformálně dohodnutý anebo už určený závazkovým vztahem, konstituci císaře Zenona. Tou tento všemocný zákonodárce (stanovil) o těch, kteří žalovali předčasně (pluspetice časem). Nařídil s účinky, pro ty, kteří takovéto bezpráví utrpěli. (Konstituce stanovila), o lhůtě, vzhledem ke které se žalobce (buď ji spočítal samostatně anebo ji spočítal z povahy žaloby) stal nevšimavý. (Poškození) dostanou dvojnásobnou (dobu) a po ulynutí této lhůty (by)

¹¹ C 8, 35, 8.

¹² Iustinianus C7, 63,4.

¹³ C 4,19,19.

¹⁴ Iust. Inst. 4,10 C 3,10,1.

*přistoupili na žalobu, jestliže před tím dostali náklady sporu, aby tak byli žalobci takovýmto trestem zastrašeni a naučili se respektovat termín žaloby.*¹⁵

2.5 Rozsudek

Byl-li žalovaný odsouzen, poskytuje se mu dvouměsíční, podle Justiniána čtyřměsíční lhůta poklidná. Po jejím uplynutí musí platit úroky (*usuræ centesimæ*) z kapitálu¹⁶.

Plus petitio tempore: Žaloval-li někdo předčasně, musí soudce žalobu zamítnout (stejně jako v klasickém procesu). Rozdíl je ale v tom, že žalobce nyní může žalovat znovu, neboť litiskontestace již nemá vylučovacího účinku. Žalobce tedy může znovu žalovat, avšak za trest ne hned při vzniku splatnosti, ale za dvojnásobnou dobu, jež měl původně vyčkat, a nesmí žalovat dřív, dokud nezaplatil žalovanému všechny výlohy předčasného procesu. Nemůže také požadovat další úroky.

2.6 Trestní proces

V nejstarších dobách se trestalo provinění na životě bližního nebo na jeho zdraví buď krevní mstou či odplatou stejným činem (*talio*). Postupem času se upravovalo jejich stíhání a přidalo se k tomu také stíhání provinění proti zájmům a blahu všech. Dokonce *pater familiae* trestal sám jak všechny členy rodiny, tak i své služebné. Později si stát vyhradil právo rozhodovat o dospělých občanech sám. Soudit anebo alespoň vykonávat nad nimi trest ale zůstalo nad nedospělými, ženami a otroky těm, kteří nad nimi měli moc (*manus*). V historické době viníka soudili magistráti s právem dicíplinárním (*coercitio*)¹⁷ a *sacratio*¹⁸ (osoby byly zasvěceny rodině zavražděného).

Magistrát, do jehož působnosti náleželo stíhání provinění, pak stanovil soudní jednání (*diem dicere*), předvolal žalobce a oznámil mu z čeho je žalován (*prima accusatio*). Bylo-li pak potřeba dalších jednání, rozsudek byl vyneseno o posledním jednání (*quarta accusatio*). Hned potom se sešla *comitia* a magistrát v *rogaci* hájil svůj výrok. Hlasování sněmu (*condemno – absolvo*) rozhodlo s konečnou platností o vině.

¹⁵ Iust. Inst. 4, 13, 10.

¹⁶ C 7, 54, 3.

¹⁷ Právo dicíplinární. Provokační právo bralo magistrátovi možnost odsoudit občany k závažnějším trestům bez svolení národa (sněmu).

¹⁸ Pachatel se stal *sacer* – byl zasvěcen podsvětním bohům, a tak ztratil ochranu života a majetku, kterou jinak obec poskytovala svým příslušníkům. Kdokoli chtěl, mohl mu zabrat majetek i jej beztrestně zabít.

Komitiální trestní proces – magistráti

Quæstores parricidii rozhodovali ve věci těžkých zločinů, *duoviri perduellionis* při velezradě. Odvolacím sněmem byla *comitia centuriata*.

Jurisdikce a svolání sněmu probíhalo pouze z pověření konsula, jelikož to bylo součástí magistrátního imperia, které *quæstores* ani *duoviri* neměli.

Tribuni plebis

V předchozích odstavcích uvedený postup si časem (po přiznání *ius honorarium* plebejům¹⁹) osvojili *tribuni plebis* pro stíhání magistrátů, kteří se dopustili zneužití své úřední moci. Při procesech vedených plebejskými tribuny příslušelo konečné rozhodování o vině plebejskému sněmu, ale pokud šlo o žalobu, za kterou byl trest hrdla, muselo odvolání jít ke sněmu centurijnímu, který pro ten případ tribunům svolal příslušný magistrát *cum imperio*.

Tribunská jurisdikce vytlačila z praktického užívání iurisdikci *duovirů perduellionis*. Také *ædilům* příslušela jurisdikce ve věcech vyplývajících z jejich pravomoci, a když uložili pokutu nad míru přípustnou zákonem, bylo se možné odvolat k tribunálnímu sněmu, samozřejmě od výroku plebejských *ædilů* ke sněmu plebejskému.

Řízení komiciální ale bylo neudržitelné, v mimořádných případech se dosazovala mimořádná porota složená ze senátorů (*quæstio extra ordinem*).

Ve druhém století př. n. l. proběhla reforma trestního řádu v Římě, a to postupným zavedením stálých trestních porotních soudů (*questiones perpetuæ*). První stálý soud začal působit roku 149 př. n. l., a to při žalobách pro vyděračství, jehož se dopustili úředníci při správě provincií (*quæstio de repetundis*).

Koncem republiky jich už bylo deset *quæstio de*

- *repetundis* (pro vydírání)
- *siceariis* (pro úkladnou vraždu)
- *veneficiis* (pro travičství)
- *falso* (pro podvody)
- *ambitu* (pro delikty při ucházení o úřady)
- *peculatu* (pro zpronevěru)
- *maiestate* (pro velezradu)
- *vi* (pro násilí)
- *iniuriis* (pro těžké zločiny)
- *adulteriis* (pro cizoložství)

¹⁹ Přiznání čestných práv občanských, které původně patřily pouze patriciům. Plebejové získali *ius honorarium et ius suffragii* tzn. právo hlasovat v komitích a způsobilost nabývat úřady.

Proces

Každý soud měl stálého předsedu, jímž byl zpravidla praetor. Proto byl také koncem republiky za *Sully* rozšířen počet praetorů a bylo stanoveno, že nemají za svého úředního období odjíždět do provincií. Jen stálému soudu pro vraždu a násilí předsedal praetorův zmocněnec (*iudex quaestionis*) anebo zvláštní *quaesitor*. Stálé soudy byly příslušné pro souzení viny římského občana, ať se trestný čin stal kdekoli.

Zpravidla v průběhu jednání, byl-li průběh vleklý a pomalý, byla stranám stanovena lhůta, ve které musel žalobce opatřit veškerý potřebný usvědčující materiál. Nebyla-li alespoň jedné třetině porotců věc jasná (*sibi non liquere*), bylo řízení odročeno alespoň na tři dny (*comperendinatio*), aby trestný čin mohl být znovu a lépe objasněn.

Porotci

Původně jimi byli jen senátoři. Zákon zřizující stálý soud obvykle určil jejich počet. Z doby Cicerona víme, že počet kolísal mezi 32 – 75. Pro jednotlivé případy byla porota vždy losována a *actor* i *reus* měli právo odmítnout určitý počet losovaných (*reiectio*).

Stálé soudy působily i za doby císařské a *princeps* se jich účastnil sestavováním listiny porotců a někdy i vlastní účastí při hlasování. Vedle toho mohl císař soudit sám. Při soudech si zpravidla přibíral své poradce (*consilium*).

Hrdelní soudnictví nad občany v provincii (*ius gladii*)²⁰ svěřoval později princeps místodržícím. Ve 3. stol. n. l. soudil jménem císařovým v Itálii až po stý milník od Říma *praefectus urbi*, mimo tuto hranici pak *praefectus praetorio*.

Proti rozsudkům místodržících a jiných císařových zástupců, jimž se dostalo *ius gladii*, bylo přípustné odvolání k císaři. Apelace proti rozsudkům místodržitelským byla v posledním století principátu svěřena *praefectu praetorio*, který ji vyřídil sám anebo prostřednictvím svého pomocníka. Obyvatelé, kteří nebyli římskými občany, neměli apelační práva proti rozsudkům vynesným římským úředníkem. Pokud bylo v provinciích ponecháno trestní soudnictví samosprávným orgánům domácím, podléhalo mu jen obyvatelstvo těmto orgánům podřízené, nikdy ne občané římské. Rozsudky smrti vynesené samosprávnými soudy musely být vždy potvrzeny římským místodržitelem.

²⁰ Trest smrti na základě rozsudku. *Ius gladii* udíleli císaři správčům provincií, ve kterých bylo vojsko. Později bylo uděleno všem místodržícím, *praefectum praetoria*, *vigilů* i loďstva.

Od Augusta se řádným tribunálem pro věci trestní stal senát ze předsednictví konsulova. Senát soudil hlavně věci politické a žaloby na úředníky.

2.7 Místa soudů

V Římě se soudilo na *foru* a *comitiu*. Ta byla veřejně přístupná. Za principátu nastala větší volnost. Soudilo se hlavně v basilikách. Císaři soudili ve svém paláci.

***Tresviri capitales, nocturni* (nižší magistratura)**

Byli pomocníky při trestní jurisdikci. Dozírali na vazební věci a popravy, pokud nešlo o jurisdikci tribunskou. *Ædilům* pomáhali při udržování pořádku ve městech. Při soukromoprávních procesech se účastnili například vybírání kaucí (*sacramentum*), rozhodovali, zda někdo odmítá právem či neprávem funkci porotce.

Provincie

V jejich čele stál **místodržitel**. Konal jurisdikci trestní i soukromoprávní nad občany a poddanými a dohlížel na jurisdikci ponechanou samosprávě. Sestavoval *album iudicium* pro trestní poroty, pokud v provincii existovaly. Proti jeho výroku nebylo odvolání. Teprve na konci republiky směli římscí občané žádat, aby byli za hrdelní činy souzeni v Římě. Místodržitel vydával edikta, která byla v oblasti soudnictví sestavena podle ediktu *praetora* městského a cizineckého (samozřejmě s úpravami pro místní poměry).

Quæstor byl úředním pomocníkem a byl k místodržiteli přidělený losem. V každé provincii byl jeden *quæstor*, jen na Sicílii dva. Pomáhal ve správě a soudnictví. Oficiálně zástupoval správce provincie v případech, kdy se správce musel vzdát z úřadu nebo pokud zemřel. V takovém případě užíval titulu *quæstor pro prætore*, bez ohledu na to, jakou měl správce provincie úřední hodnost.

Mnoho správců překračovalo meze a obohacovalo se všemi možnými způsoby. Proto roku 149 př. n. l. byl zřízen zvláštní trestní soud pro vyděrače, ale jeho působení nebylo uspokojivé. Soudci byli totiž senátoři, a tak ze solidarosti mnohdy osvobozovali i zřejmého viníka.

Za císařství byly provincie rozděleny na provincie císařské a senátní. V senátních provinciích bylo vždy správcovství omezeno na jeden rok a obsazovalo se losem. Do Afriky a Asie byli posíláni senátoři patřící mezi konsuláry, do ostatních provincií senátoři ze skupiny *praetoriů*. Všichni správcové měli titul *proconsul*.

Existovaly dva typy císařských provincií.

V prvním typu provincie (kde byla obvykle maximálně jedna legie) funkci správce zastávali senátoři ze skupiny *prætorii*. Bylo-li v tomto typu provincii více legií, pak funkci správce zastávali senátoři z řad konsulárů. Měli úřední titul *legatus Augusti pro prætore*. Ve výkonu imperia při soudnictví podporovali legáty, spravující provincii zvláštním ustanovením principa – *legati iuridici*.

Ve druhém typu provincií (samostatných právních celcích) byl v čele *procurator*. Sídlem provincií bývala obvykle jejich hlavní města.

Specifické postavení měl Egypt. Přímý vztah Egypta k vladařově vládě byl vyjádřen i tak, že tam žádný senátor nesměl úředně vstoupit a k soukromým cestám potřeboval výslovné povolení císaře. V Egyptě prefekt používal titul *præfectus Alexandriæ et Ægypti*. V čele důležitých odvětví ústřední správy byli ustanovováni prokurátoři rozmanitých stupňů a titulů. *Iuridicus Alexandriæ et Ægypti* byl zástupce místodržitele a jeho zplnomocněnec pro jurisdikci.

Každé město v Itálii mělo svůj samostatný místní soud civilní, který spravovali dva vrchní obecní úředníci, zvaní *duoviri iure dicundo*. Navíc bylo soudnictví ve venkovských městech upraveno municipijním soudním řádem Augustovým z roku 17 př. n. l. *Præfecti iure dicundo* byli tímto řádem odstraněni. Jurisdikci od té doby vykonávali vrchní městští úředníci. Od Marca Aurelia – roku 163 n. l. – byli čtyři *iuridici*. Od soudních okresů italských (*regiones*) přidělených iuridikům, bylo odlišováno město Řím a nejbližší okolí jako *urba diversa*, která zůstala podrobena soudům hlavního města.

2.8 **Album iudicium, iudices selecti**

Album iudicium bylo zřízeno podle Augustovy *lex Iuliæ arbitrariæ*. Bylo složeno ze čtyř oddělení (*decuriæ iudicium*): první až třetí decurie ustanovené pro poroty trestní i civilní byly utvořeny pouze ze senátorů a rytířů, čtvrtá decurie byla určena pro nejpatrnější věci civilní. Do čtvrté decurie byli bráni občané s polovičním censem rytířským (200 tisíc sesterciů), zvaní *decunarii*. Císař Caligula připojil pátou decuriu.

Činnost porotců byla občanskou povinností (*manus publicum*). Osvobození od přijetí služby ze zákona bylo umožněno otcům s větším počtem dětí, veřejným učitelům a lékařům. Od *prætorova ediktu* také osvobozovala nemoc, vyšší stáří a podobné překážky. Důvod musel být oznámen dříve, nežli porotce převzal úřad.

Unus iudex – arbiter: žalobce navrhl žalovanému z porotčího seznamu jednoho porotce za soudce (*iudicem sumere*) a žalovaný na tento návrh přistoupil. Žalovaný však také mohl odmítnout navrženého, aniž by byl povinen udat důvod; musel ale odpřísáhnout, že jej pokládá za stranického (*eniquum eierare*). Žalobce pak musel učinit nový návrh a popřípadě jej opakovat vícekrát, než na něj žalovaný přistoupil.

Měl-li být zřízen soud s rekuperátou, vylosoval magistrát ze širší skupiny několik osob (*sortitio*). Z vylosovaných mohla každá strana zamítnout určitý počet (*reiectio*). Ti pak, kteří zbyli, zpravidla tři, měli vytvořit porotní soud. Za principátu bylo užito *sortitionis*, i když měl být zvolen *unus iudex*.

3. Soudní magistratury

Následující kapitola si neklade za cíl podat vyčerpávající přehled římských magistratur. Jejím účelem je pouze uvedení těch magistratur, které se různou měrou podílely na soudní činnosti. Pro přehlednost jsou ještě uváděny magistratury podle obecně uznávaných etap dějin římského státu. V některých případech je pro přehlednost nastíněn i jejich následný vývoj.

3.1 Doba královská

a/ Rex

Král nebyl monarchou, ale lidovým orgánem. Reprezentoval rodovou společnost navenek. Kromě jiného byl vrchním soudcem (velitelem národní armády, nejvyšším knězem). Způsob obsazování jeho úřadu je nejistý. Pravděpodobně jím bylo *auguratio*, což znamená jmenování krále veleknězem podle vůle bohů. Bylo prováděno před komiciemi a ta měla pravděpodobně právo se vyjádřit (*lex curiata de imperio* – předpokládá se, že shromáždění kurie krále a ostatní úředníky volila).

K soudnictví se v této době ještě vztahují *leges regiae* (sbírka *Ius civile Papirianum*) a pontifikové, kteří hlídali dodržování obyčejových a zvykových norem.

b/ Quæstores parricidii

Stíhali hrdelní zločiny – zejména spáchané na pokrevních příbuzných.

c/ *Duoviri perduellionis*

Dva soudci, kteří soudili osoby obviněné ze spáchání velezrady a podobných zločinů. V kominciích vedli z pověření magistráta soudní řízení (podobní státním zástupcům) nebo soudili při odvolacích řízeních.

3.2 Republika

3.2.1 Lidová shromáždění

a/ *comitia centuriata*

Svolávali je nejvyšší úředníci (konsulové, praetori). Scházela se na Martově poli jako shromáždění vojenská. Jednou z jejich významných pravomocí bylo, že fungovala jako soudní odvolací instance pro hrdelní zločiny (odvolání – *provocatio*).

b/ *comitia tributa*

Byla svolávána podle *tribus*, kmenů (31 venkovských a 4 městské). Svolávali je rovněž nejvyšší magistráti, výjimečně i některý z pontifiků (při volbách nejvyšších kněží). Měli stejnou pravomoc jako *comitia centuriata*, ale řešili záležitosti méně důležité, proto se také občas nazývala *comitia leviora*.

Fungovala jako soudní odvolací instance při odsouzeních k pokutě uložené kurulskými *ædily*.

c/ *concilia plebis*

Jde o zvláštní typ lidového shromáždění. Nebyly přístupné patricijům. Od roku 471 př. n. l. se shromažďovala podle *tribus* (dříve podle kurií), proto se také nazývala *concilia plebis tributa*. Usnesení jejich právních aktů, *plebiscit*, zavazovala pouze plebeje do roku 287 př. n. l., kdy podle *lex Hortensia* jim byla dána obecná závaznost.

Jednou z jejich pravomocí bylo souzení drobnějších trestných činů

Lidová shromáždění tvořila *populus romanus*, tudíž *res publica*. Nevýhodou byla převaha patricijů.

3.2.2 Úředníci

Byli voleni lidovým shromážděním (princip volitelnosti). Výkon magistratury byl zpravidla omezen na 1 rok (princip annuity). Obvykle na jedné pozici bylo několik kandidátů (princip kolegiality), kteří měli *ius intercessionis* (vzájemné právo veta). Jejich magistratura byla bezplatná.

a/ magistrati maiores

Měli *imperium* – nejvyšší rozkazovací a zakazovací moc.

aa/ dictator – mimořádná magistratura

Omezeno i provokační právo římských občanů (právo odvolat se z rozsudku trestního soudu lidovému shromáždění).

ab/ consules

Konsulové byli voleni od roku 510 př. n. l., tedy od začátku republiky (vyhnání posledního římského krále Tarquinia Superba). Měli stejnou pravomoc jako králové a *imperium*. Vystupovali hlavně v nesporném řízení (*iurisdictio voluntaria*). Určoval se podle nich letopočet a byl po nich vždy pojmenován rok. Často však byli mimo Řím (ve funkci vojenských velitelů), a proto jim byl zřízen na pomoc *prætores*.

ac/ prætores

Zřídil je roku 367 př. n. l. *lex Licinia et Sextia*. Tímto zákonem byl zřízen *prætor urbanus*. Měl *imperium* jako konsulové, ale nebyl vojenským velitelem. Narozdíl od konsula vystupoval hlavně v řízení sporném (*iurisdictio contentiosa*). Byl stále ve městě Římě a jeho hlavním úkolem byla péče o řádnou správu. Zejména se staral o veřejné a soukromé soudnictví a aplikaci práva vůbec. Vzhledem k omezení výkonu imperia pouze na sféru jurisdikce se mu říkalo *collega minor* a byl podřízen intercessi konsulů. Roku 242 př. n. l. byl zřízen *prætor peregrinus*. Jeho jurisdikce se vztahovala na spory Římanů s cizinci anebo spory cizinců, kteří se podřídili římskému soudu. V Itálii prætoři pověřovali soudní úředníky a často místo nich používali i volené místní funkcionáře např. *iuridici*, *præfecti iure dicundo*, *duoviri iure dicundo*. Dále v souvislosti se zřizováním prvních provincií tj. nově dobytých zámořských oblastí byli do jejich čela stavěni jako správci – *præsides*. Za diktatury *Lucia*

Cornelia Sully se zvýšil jejich počet v souvislosti se zaváděním stálých porotčích trestních soudů, kterým byli praetori určováni jako předsedové.

Praetor vykonával *in iure* činnost veřejně na náměstí (*forum, comitium*), kde seděl na vyvýšeném místě (*pro tribunale*) v kurulském křesle²¹ (*sella curulis*) v kruhu poradců. Při projednávání nesporné agendy neseděl vyvýšeně (*de plano*) a výkon povinností probíhal celkově neformálně.

V době republiky už *praesides* – konsulové a praetori, kteří skončili s výkonem úřadu, odcházeli do provincií s titulem *prokonsules* či *propraetores*.

Od té doby pak praetori opět působili jen v Římě a jejich počet klesl na šestnáct. Mimo město nesměli být více než 10 dní. Tvořili kolegium a podléhali vzájemným intercessím. Každý praetor měl své vlastní poslání, svůj vlastní obor působnosti. Jejich obor působnosti se po zvolení praetorů určoval mezi nimi losem.

b/ magistrati minores

Měli nižší nařizovací pravomoc *potestas*. Neměli imperium. Volila je *comitia tributa (leviora)*. Pro jejich volbu platili stejné principy jako výše popsané úřady.

ba/ curules aediles (kurulští aedilové)

Spolu s aedily plebejskými tvořili zvláštní kolegium, které v Římě konalo policejní služby. Zejména dozíralo na pořádek na ulicích a na tržištích. Měli soudní pravomoc v záležitostech tržních (narozdíl od plebejských aedilů) – hlavně ve sporech vyplývajících ze smlouvy o koupi a prodeji (*emptio venditio*), ale pouze ve sporech týkajících se dobytku, otroků či žalob chudých (*actio de pauperii*). Dále měli právo na užívání zvláštního soudcovského křesla – *sella curulis* (odtud jejich pojmenování). Volilo je tributní shromáždění. Aedilita byl druhý stupeň v politické kariéře římského občana, níže byla kvestura, výše praetura.

Soudy na venkově měly svá střediska ve městech, kam byli nejdříve vysíláni (asi od poloviny čtvrtého století př. n. l.). Teprve koncem republiky byly i ve městech zřízeny stálé orgány v podobě *duoviri* nebo *quattuorviri*. V provinciích soudili správcové (*praesides*), někdy sami, jindy zastoupeni jinými funkcionáři (*legatus, proconsul, praeses*) anebo jimi pověřenými nižšími úředníky (*quastores, comites, iuridici*).

²¹ Sedadlo s poduškou vyhrazené pouze vyšším úředníkům bylo etruského původu a představovalo důstojnost úřadu.

Magistráti si obvykle zřizovali na odbornou pomoc radu (*consilium*) složenou z významných právníků a navíc ještě měli pomocný výkonný personál (*apparitores*), ve kterém byli hlavně písaři (*scribæ*), různí strážci (*lictores*) a poslové (*viatores*).

Rozdělení jednotlivých magistratur dle dvou stádií soudního řízení:

Civilnímu procesu doby klasické a starší dala zvláštní ráz ta okolnost, že soudcovská úloha byla rozdělena mezi magistráta a porotce. Obligatorně magistrát spolupůsobil pouze při zahájení soudního řízení a při určování předmětu právního sporu. Vlastní vyšetření a rozsouzení však připadalo porotci. Římský magistrát nerozhodoval o tom, zda dosadí porotce pro rozsouzení soukromoprávního sporu nebo jej rozhodne sám svým nálezem. Naopak jako majitel civilní pravomoci soudní (*iurisdictio*) byl vázán právním předpisem, že soukromoprávní spor, na jeho soud vznesený, přikáže k rozsouzení porotci (*iudicare iubere*).

Více zákonů obsahovalo nařízení, aby „za těch dob“ či „za oněch okolností“ byl dosazen pro rozsouzení soukromoprávního sporu porotce. Ze starších zákonů např.: *leges XII tab.*, *leges Pinaria*, *Silia i Calpurnia*. Z novějších například *lex agraria* z roku 111 př. n. l., *lex Antonia de Termessibus* z roku 71 př. n. l., *Lex Iulia agraria* z 59 př. n. l., *lex Rubria* z let 49 až 52 př. n. l. a *lex Melacitana* z let 81 až 84 n. l.

Prætor pak sliboval ve svém ediktu, že dá to nebo ono *iudicium* a vyhlašoval pro ně formuli svědčící porotci. Římané sami spatřovali v civilní porotě zřízení republikánské a omezení magistrátní moci vladařské, které bylo úplně cizí době královské samovlády. Cicero prohlašuje za věc přímo neslýchanou, že by sám prætor vynášel konečný rozsudek:

*Nec vero quisquam privatus erat disceptator aut arbiter litis, sed omnia conficiebantur iudiciis regiis.*²²

Sice ne skutečně někdo byl soukromý rozhodčí nebo arbitr sporu, ale vše bylo zhotoveno rozsudky královskými.

Po rozdělení funkcí soudcovských mezi magistráta a porotce bylo charakteristické, že každý z nich se zabýval jinou materií a rozhodoval o jiných otázkách. Přelíčení konané před jedním bylo úplně odloučené od řízení před druhým.

²² Cicero de rep. V, 2, 3.

1/ Magistráti působící in iure

V soukromém právu za republiky zastávali funkci magistrátů konsulové, praetori a od roku 366 př. n. l. i kurulští aedilové. V roce 241 př. n. l. byla zřízena samostatná praetura pro spory týkající se neobčanů. Jménem městského praetora mohli působit jeho zmocněnci (praefecti). Když byly koncem republiky jednotně organizovány mimořímské obce (*municipia, coloniae, prefecturae*), konali soukromoprávní jurisdikci úředníci stojící v čele těchto obcí (*duoviri* nebo *quattuorviri iure dicundo* anebo *praefecti*). V provinciích příslušela praetorská jurisdikce správci provincie, aedilská quaestorovi. Od Marca Aurelia se datuje postavení čtyř jurisdikcí do čela soudnictví s pravomocí místně rozdělenou. V provinciích pak vedle místodržících působili později i zvláštní senátní legáti.

2/ Soudci apud iudicem

Soudci v soukromém právu, na kterých se shodly strany nebo je určil magistrát v řízení *in iure*. Ve složitějších případech byl ustanoven *arbiter*, případně tři. *Iudex* a *arbiter* museli být z *alba iudicia*, které bylo zprvu totožné se seznamem senátorů, od doby Gracchovské se jeho složení měnilo, až od roku 70 př. n. l. bylo složeno ze senátorů, jezdců a *tribunii aerarii*.

Ve sporech, ve kterých byli přítomni i neobčané, soudili *recuperatores* (3 až 5 členů). Byl jich určen větší počet a strany měly právo některé z nich odmítnout. Výběr nebyl vázán listinou soudců a jejich rozhodování nepodléhalo tolika formalitám. Pro praktičnost se časem začalo rekuperátorů užívat i (místo samosoudců) ve sporech mezi občany. Pravidelná zásada u rekuperátorů, přípustná u arbitrů, vedla k tomu, že společná usnesení několika soudců vedla časem ke zvyku dosazovat někdy místo *unus iudex* jakousi porotu. Ta byla v Římě dvojího druhu: *decemviri* a *centumviri*.

Procesní otázky rozhodoval sám magistrát a jeho rozhodnutím byly tyto otázky definitivně vyřízeny. V řízení mohlo být o procesních podmínkách jednáno jen tehdy, když magistrát šetření o jejich sporném skutkovém základě přikázal porotci tak, že dal vepsat do formule příslušnou excepci nebo proskripci. Výlučně do *in iure* patřilo určení předmětu právního sporu.

Magistrátská *denegatio actionis* (odmítnutí žaloby) se od vlastního rozsudku lišila hlavně tím, že neměla právní moc (*auctoritatem rei iudicatae*).

Jménem *iudex* nebo *arbiter datus* bývá v pramenech označován také výpomocný soudce, kterého magistrát dosazoval místo, co by sám vyšetřoval a rozhodl se zcela podle své vlastní vůle pro jednotlivé šetření nebo rozhodování nebo i pro konečné vyřízení právního sporu.

3.2.3 Senát

Za republiky se sestavovaly seznamy porotců (*alba iudicia*) pro civilní, od zavedení stálých trestních soudů i pro ty, výhradně jen ze senátorů. To bylo velmi důležité právo senátorů, ale senátoři jej zneužívali, zejména v procesech proti vyděračům provincií. Proto byla účast senátorů později v porotách omezena a nikdy již nenabyla takového významu.

Za principátu se však senát jako sbor stal soudním tribunálem, hlavně pro věci politické.

V mimořádných případech byl sestaven ze senátorů mimořádný soud (*quæstio extra ordinem*), který sám provedl vyšetřování a pronesl rozsudek za předsednictví quæstiora. Tím byl zpravidla konsul nebo prætor.

3.2.4 Kolegiální soud

a/ *Centumvirii*

Tento kolegiální soud byl původně tvořen 105 muži, po třech z každé *tribus* (31 + 4), za císařství jej však tvořilo až 180 členů. V praxi zasedal v méněčlenných senátech (*iudicia, consilia*). Do jejich kompetence patřily věci dědické (jestliže hodnota pozůstalosti převyšovala 100 tisíc sesterciů), pozemkové vlastnictví a právní status člověka (až od dob císařství).

Existoval seznam, ve kterém byli zapsáni soudci. Za republiky byl tento seznam sestavován tak, že do něho bylo vybráno po třech občanech z každé z 35 tribuí, tedy celkem 105 soudců.

Festus p. 54: *Centumviralia iudicia a centumviris sunt dicta. Nam cum essent Romæ triginta et quinque tribus, terni et singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumviri appellati sunt; et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti.*

Centumvirální rozsudky a centumvirální soud jsou řečeny. Neboť když v Římě bylo 35 kmenů, po třech jedincích z každého kmene bylo vybráno k souzení, a ti se nazývají centumviri; a sluší se (řici), že jich bylo o pět více než sto, přes to, ti kteří jsou snadno nazýváni, centumviri jsou označováni.

Iudicium centumvirale, dosazené na tomto podkladě, nemůže být starší než z roku 241 př. n. l., kdy tribus dosáhly počtu třiceti pěti. Tenpo počet pak zůstal trvale nezměněným²³. Že centumviri soudili v druhé polovině druhého století př. n. l. je dosvědčeno.

Nejstarším známým případem činnosti centumvirální je věc C. Hostilia Mancina projednaná před nimi brzy po roce 136 př. n. l.²⁴. V proslulém dědickém sporu v případě Curiana, konaném před centumviri, řečnil L. Licinius Crassus²⁵:

Jejich povaha, příbuzná porotám trestním (*quaestiones*), činí pravděpodobné, že tento soud souvisí s *quaestiones perpetuae*, z nichž nejstarší byla zřízena roku 149 př. n. l.

Znakem centumvirálního soudu bylo vztyčené kopí a odtud pochází i soud sám (*centumviralis*) *hasta* nebo *iudicium hastae*. Jak již bylo zmíněno, původně bylo centumvirů 105, za principátu 180. Zvýšení počtu provedla pravděpodobně již Augustova *lex Iulia iudiciorum privatorum* z roku 17 př. n. l. Jejich výběr příslušel nejspíše magistrátovi, konkrétně asi praetorovi. Za principátu byli *centumviri* určováni losem, a to vylosováním ze všeobecného seznamu porotců.

Iudicium centumvirale svolávali (*cogere, colligere*) a řídili původně asi *decemviri stlitibus iudicandis*, na to po jistou dobu *questores*, podle *lex Iulia* pak zase *decemviri*. Za principátu byl nad *decemviry* postaven *hastarius*.

Centumviri nebyli jako celek (jednotný sbor) povolávání k rozsouzení procesů. Za republiky z nich již pravidelně skládány pro jednotlivé případy určité soudcovské sbory.

Za principátu byla z celého seznamu sestavována čtyři taková oddělení, zvaná:

- *iudicia*
- *consilia*
- *tribunalia*
- *hastae*

Tato čtyři oddělení byla činná paralelně a každé z nich vyšetřovalo a rozhodovalo spornou věc přikázanou sobě samému. Jen když šlo o více právních sporů spojených

²³ Varro de r. r. 2,1,26.

²⁴ Cic. de orat. 1,40,181,182; 1,56, 238.

²⁵ Cic. Brut. 39,144, 53, 197 de orat. 1,39, 180; 2,54, 220.

mezi sebou a procesy byly přikázány různým oddělením, stávalo se, že se *consilia*, kterých se to týkalo, popřípadě všechny čtyři oddělení (*quadruplex iudicium*) sešla, aby věc společně projednala, rozešla se, a pak každé z nich vyneslo pro sebe vlastní rozsudek.

Jejich sídlo bylo v Římě. Náležely před ně všechny *actiones in rem* neboli *vindicaciones* z práva civilního, podrobněji nejen *vindicatio rei*, *vindicatio servitutis* a *actio negatoria* i *vindicatio hereditatis*, též i *vindicatio hominis in servitutum* nebo *in libertatem* i *vindicatio iuris tutelae*. Tato kompetence však nebyla výlučná. Konkuroval s nimi *unus iudex* ve všech *causae centumvirales* a v procesech o svobodu též *decemviri*. Rozvíjela v různých dobách více či méně obsáhlou činnost, proto i jejich vážnost byla v různých dobách různá. Před Ciceronem zde vystupovali velcí řečníci, v posledních desetiletích republiky byla zcela zastíněna jinými soudy, za principátu byla opět na předním místě.

Kompetence centumvirů byla pouze fakultativní. Faktickým objem jejich činnosti se tedy nekryl se zákonem. Za principátu na ně byly vznášeny pouze právní spory o dědictví.

b/ Decemviri

Decemviri stlitibus iudicandis – tento sbor byl dle některých autorů určen pro spory týkající se osobní svobody (*causae liberales*). Od Augusta už ale nepůsobili jako soudci, ale převzali po *quæstorech* předsedání při porotách centumvirálních.

Od poloviny druhého století př. n. l. se „*decemviri (st)litibus iudicandis*“ vyskytují v nápisech a u spisovatelů. Jejich sídlo bylo v Římě. Byli voleni přímo komiciemi a náleželi mezi *magistrates minores*, tvořící s jinými *kollegium* zvané „*viginti sex viri*“ a za principátu „*viginti viri*“. Zavedeni byli *decemviri stlitibus iudicandis* poté, co byla zřízena *prætura peregrinů*, ale dříve než byly vytvořeny *prætury* pro Sicílii a Sardínii, někdy tedy v době mezi lety 242 – 227 př. n. l.

Decemviri byli povoláváni stejně jako *iudices privati* projednat a svým nálezem rozhodnout soukromoprávní spor *litiskontestací* určený v procesech o svobodu. Jejich kompetence v těchto věcech nebyla kompetencí výlučnou, konkurencí jim byl zvláště *unus iudex*. Toto nalézání práva bylo decemvirům odňato, a to nepochybně již Augustovou *lex Iulia iudicorum privatorum* z roku 17 př. n. l. Za to byli stejným zákonem decemviri postaveni do čela centumvirů, jimž před tím předsedali bývalí *quæstores*. Je však možné, že šlo pouze o obnovení práva, které bylo propůjčeno decemvirům původně v době jejich vzniku. Za principátu byl nad decemviry postaven *hastarius*.

Naposledy se vyskytují decemviri v nápisech v polovině 3. stol. n. l.

c/ *Recuperatores*

Do tohoto druhu sboru byli vybíráni jednotliví členové státními úředníky a soudili ve skupinách tří nebo pěti osob. Časem také soudili spory mezi občany např. urážky na cti nebo spory o svobodu. Tyto poroty působily jen v Římě.

Všeobecně věcně příslušný byl městský praetor, místodržitelé v provinciích, cizinecký praetor v Římě, kulský aedil (v trhovách záležitostech) a kolegiální soudy.

V trestním právu od 2. století př. n. l. byly postupně zaváděny stálé trestní soudy (*questiones perpetuae*).

3.3 Principát

Za principátu ztroskotal systém provinční správy. Nastala politická krize, intelektuální i morální, upadala víra. Důsledkem toho byly dlouhodobé či trvalé diktatury a pokusy o restauraci republiky.

3.3.1 Císař

Významným pramenem práva byly císařské konstituce, které vydával sám císař.

Císařské konstituce

- a/ *edicta principis*: vztahovala se na celou říši či její část. Obvykle řešila otázku veřejné správy, někdy ale i problémy práva soukromého či veřejného.
- b/ *mandata*: císařovy instrukce pro podřízené úředníky. Pokud měla speciální obsah, byla závazná jen pro určitého adresáta. Pokud měla obecný obsah, zavazovala všechny. Tato byla vyhlášována, zveřejňována.
- c/ *decreta*: rozsudky císařského soudu, ať vynesené v odvolání k císaři či císařem v první instanci. Císař mohl na svém soudě nejen interpretovat jak právo civilní, tak právo honorární. Mohl volně vytvářet i právo nové.
- d/ *rescripta*: odpovědi císaře na dotazy soukromníků ohledně práva. Dotaz musel být proveden cestou úředního podání a kanceláři předán osobně. Odpověď byla formou subskripce – přípisem pod text žádosti. Aplikováno v nich bylo nejen právo platné, ale bylo vytvářeno i nové. Časem se stala přímým pramenem práva – reskriptový proces.

Císařské konstituce vytvářely právo honorární. Gaius na začátku své učebnice (I, 5) císařské konstituce definoval následovně:

„Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit. Nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.“

„Císařská konstituce je to, co stanoví císař dekretem nebo ediktem nebo dopisem. A nikdy nebyly pochybnosti, že nabývá sílu zákona, protože císař sám na základě zákona přijímá nejvyšší moc (imperium).“²⁶

3.3.2 Úředníci

Úředníci byli dosazováni přímo císařem. Proto byli jemu odpovědní a dostávali od něj za službu plat. Za principátu bylo dokončeno rozdělení provincií na císařské a senátní.

V císařských provinciích byli správci ze stavu jezdeckého s titulem *procuratores*, anebo ze stavu senátorského s titulem *praesides*. Šlo většinou o bývalé konsuly anebo praetory. Někdy nesli označení *legati Augusti pro praetore*. Zvláštní postavení měl *praefectus Aegypti*. V senátních provinciích byli bývalí konsulové a praetori s titulem prokonsulové. Nad nimi měl vrchní dozor princeps, principovi příslušela soudní výsost nad teritoriem celé říše. Proti rozsudku každého správce bylo možné se odvolat k císaři. Císař mohl rovněž jakýkoli spor stáhnout ke svému soudu a rozhodnout jej v první instanci.

V čele císařské gardy praetoriánů stál důstojník s titulem *praefectus praetorio*. Prefekt nejednou vystupoval jako zástupce císaře, kromě jiného předsedal někdy i jednání císařské rady (*consilium principis*). Radu tvořili lidé spolehliví, vybíraní císařem, často i profesionální právníci (např. Salvus Iulianus, Scævola,...) anebo vysocí státní hodnostáři z řad jezdců i senátorů. Od druhého století n. l. se *consilium principis* zabývalo téměř výlučně soudními záležitostmi.

Consules tvořili dvojice, podle které se určoval letopočet. Císařem jim byly přidělovány nové úkoly správního nebo soudního charakteru. Jejich funkční období se často zkracovalo, aby se mohlo vyhovět všem zájemcům o honosný, ale téměř prázdný titul.

²⁶ Gaius I,V.

Prætores si udrželi samostatnější postavení do 2. století n. l. *Edictum perpetuum Hadriani* zastavil vývoj honorárního práva.

Præfectus urbi fungoval nejprve jako odvolací instance pro Řím a Itálii a od konce 2. století n. l. působili i speciální soudní úředníci *iuridici* jako soudcové první instance.

V kogničním procesu v poklasické době byly místním soudcům svěřeny jen spory, které měly nižší hodnotu (*causæ minores*) a spory s vyšší hodnotou (*causæ maiores*) byly vyhrazeny vyšším soudním orgánům.

Centumviri byli za císařství tvořeno až 180 členy. Počet členů působících při jednotlivé porotě byl za císařství 45. Za císařství soudili i spory o občanství (původně jen dědické věci). Decemviri se staly jejich předsedy.

Tresviri capitales, nocturni (nižší magistratura) Tito úředníci byli od začátku 3. století n. l. pomocníky při trestní jurisdikci. Dozírali na vazbu a popravu, pokud nešlo o jurisdikci tribunskou. *Ædilum* pomáhali při udržování pořádku ve městech. Při soukromoprávních procesech se účastnili například při vybírání kaucí (*sacramentum*), rozhodovali, zdali někdo odmítá právem funkci porotce.

Všichni *præfecti* měli jurisdikci, a to buď správní či trestní podle své vymezené pravomoci.

3.3.3 Senát

Za období principátu byly rozšířeny jeho kompetence. Volil magistráty, fungoval jako soudní dvůr a *senatusconsulta* se stala zákonem a nastoupila na místo republikánských zákonů komitiálních. Od Augusta se řádným tribunálem pro trestní věci stal senát za předsednictví konsulova. Senát soudil hlavně věci politické a žaloby na úředníky.

3.3.4 *A cognitionibus*

Císařská kancelář, kterou *princeps* používal pro vyhledávání a přípravu materiálů v oblasti soudnictví.

3.4 Dominát

3.4.1 Císař

Quæstor sacri palatii hrál významnou roli na císařském dvoře při tvorbě práva a vyhledávání zákonů.

Ve 4. a 5. století se snažili několikrát císaři autoritativně stanovit svými zákony některá závazná interpretační pravidla. Pozdější nauka dala těmto normám název citační zákony.

3.4.2 Soudci

Ve 3. století soudní agenda přecházela nezadržitelně z císaře na jeho orgány, a to od nejvyšších stupňů až po správu municipální.

Nejvyšší soudní moc přešla úplně na delegované soudce (*iudices dati* anebo *pedanei*) – úředníky císaře, praetory, praefekty, bývalé konsuly a jiné.

V právních pramenech pozdější doby císařské se výpomocný soudce nazývá *iudex pedaneus*. Zvlášť ostře se liší od vlastního civilního porotce (*iudex arbiterve*) *arbiter datus*, kterému magistrát svěřil vyšetřování nebo určení pouze jednotlivé skutečnosti místo toho, aby podstatnou skutečnos vyšetřil sám, konečné rozsouzení právního sporu si však ponechal.

Ještě častěji se prameny zmiňují o *arbiter datus*, kterého si magistrát zvolil k vyšetření jednotlivé okolnosti v řízení *extra ordinem*. Zdali jej přibrat či ne záviselo na vůli magistráta. Mohlo mu však dosazení arbitra být nařízeno reskriptem císařským, jak se stalo v reskriptě císaře Marta: *confestim arbiter a praetore erit datus. Okamžitě arbitr od praetora bude dán (stanoven).*²⁷

Proti arbitrovu rozhodnutí se bylo možné odvolat (*appellare*) k magistrátovi, který arbitra dosadil anebo magistrát mohl jeho rozhodnutí opravit sám, aniž by vyčkal apelace. Ve fomách *extraordinarie cognitionis* konal soud také císař. Mohl jednotlivou rozepři, místo toho, aby ji sám rozhodl, předat soudci, pro ni od něho zvlášť dosazenému. Takový *iudex ab*

²⁷ Cit. u Ulp.f. 37 de fideic.lib. 40,5.

imperatore datus nebo *iudex qui ab imperatore extra ordinem petitur* pak ovšem nebyl porotcem.

Iudices dati (rozdílní od *iudices privati*) jsou obvyklým obrazem v soudnictví provinciálním již za doby principátu. V četných nápisech se vyskytují *iudices dati* nebo *arbitri*, které dosadil místodržící v provincii (*proconsul* nebo *legatus Augusti pro praetore*) k rozsouzení mezních rozepří mezi různými obcemi. Avšak řízení mezi obcemi bylo řízení *extra ordinem* a nelze u nich tedy spatřovat porotce procesu řádného. Často pak kognici extra ordinem místodržící v provinciích svěřoval zástupcům jmenovaným zvlášť pro každý jednotlivý případ.

V kogačním řízení extra ordinem rozhodoval o tom, zdali by měl právní spor na něj vznesený vyšetřit a rozhodnout (*iudicare cognoscere*) nebo vyšetření a rozhodnutí přikázat výpomocnému soudci (*iudicare iubere, iudicem dare*) jurisdikční magistrát podle svého volného uvážení. V jednotlivém případě mohl na rozhodnutí magistráta působit císař. Mohl mu uložit, aby převzal kognici sám. V tom případě, když císař odkázal reskriptem stranu povšechně na kognici místodržícího, jmenovitě slovy *eum qui provinciae praest adire potest*, nemělo být řečeno, že by místodržící neměl dát stranám soudce výpomocného. Císař mohl zase naopak nařídit, aby magistrát v určitém případě dosadil podsoudce a mohl při tom též určit, kdo jím měl být.

V provinciích se vyskytují jako *iudices dati* hlavně vojenští důstojníci nebo podřízení důstojníci nebo i municipální magistráti např. *tribunus legionum, centurio legionis*, praefekt kohorty, písař či místní úředníci. V Egyptě byl pomocným soudcem nejčastěji veducí župy.

Porotci byla svěřena určitá soudcovská funkce *iudicandi officium*, ze které byl magistrát sám vyloučen, tak že *iudex privatus* není jen zástupcem magistráta, který jej dosadil. Naproti tomu *iudex* nebo *arbiter extra ordinem datus* zastupuje magistráta v té činnosti, kterou magistrát mohl vykonat sám a dal ji dle své vůle vykonat pomocníkovi, ustanovenému pro jednotlivý případ.

Na to, aby projednání právního sporu bylo urychleno, mohl magistrát reagovat tím, že již dosazením delegata jemu nařídil, aby nález učinil do jisté doby:

Cum Romae a consulibus iudex extra ordinem datus pronuntiare, intra Kalendas, iussus essem.

*Když konsul veřejně vyhláší daného soudce extra ordinem, mezi Kalendami, ať do (jeho) příkazu jest.*²⁸

*Si iudex, cui certa tempora præstita erant, decessit et alius in locum eius datus fuerit, tanta ex integro tempora in persona eius præstita intellegemus, quamvis magistratus nominatim hoc in sequentis datione non expresserit*²⁹.

Jestliže soudce, kterému jistý čas byl poskytnut, odstoupí a jiný bude na jeho místo dosazen, přiznáme osobě z původního času tolik, kolik bylo poskytnuto, Tak libovolně magistrát určil jmenovitě tomu, kdo se k dosazení následujícího toho dožadoval.

Rozsudek učiněný po projití této lhůty byl neplatný³⁰.

Nález delegovaného soudce (*sententia iudicis*) nevyžadoval potvrzení magistráta. Ale proti tomuto nálezu se strany mohly zpravidla odvolat (*appellare, provocare*) k magistrátovi, který soudce delegoval, a to, i když magistrát tak učinil, protože k tomu byl vyzván císařským reskriptem. Výkon rozsudku, který vynesl *iudex datus*, nepříslušel jemu samému, ale jen vždy magistrátovi, který ho dosadil.

3.4.3 Úředníci

V období dominátu byl odstraněn republikánský soudní aparát. Reformy císaře Diokleciána v letech 284–305 změnily soudní aparát na čtyřstupňovou soudní soustavu (obec – provinciae – dieceze – praefectura) v čele s monokratickými úředníky (místodržitelé, *rectores, praefecti*), kteří byli zároveň řádnými soudci (*iudices ordinarii*).

Byl vybudován pevný poměr instancí. Řádnými soudci první instance byli místodržící v provinciích (*rectores provinciae*). Již jen nepatrné věci náležely před městské soudy, jež spravuje jako dříve *magistratus municipales*. Provinční zřízení bylo vztaženo také na Itálii, a ta byla rozdělena do několika obvodů, v jejichž čele byli místodržící (*correctores*).

Pouze město Řím zůstalo pod zvláštní správou *praefecta urbi*, který měl nejvyšší soudní moc ve městě a v nejbližším okolí a byl přímo podřízen císaři. Stejně soudní správy se později dostalo i Konstantinopoli. *Praefectus urbi* jako majitel vrchní soudní pravomoci ve městě si mohl ustanovit nižší soudce, proti jejichž rozhodnutí se bylo možné k němu odvolat. Jako *minores iudices* fungovali ve městě *praefectus vigilum* a *annonae*.

²⁸ Aulus Gellius Noct. Att. XII, 13, 1.

²⁹ Ulp. libro I de off. consulis f. 32 de iud. 5, 1.

³⁰ C. 6, quando provoc. 7, 64 Carus.

Císař často předával věc na něj přenesenou k vyřízení jiným delegací speciální anebo generální. Tak se vyvinuly hlavní instance soudních říšských úřadů. Instancí první byli v Římě i Konstantinopoli *praefectus urbi*, při apelacích proti rozsudkům místodržitelským správcové diecese, jimiž byli buď *praefecti praetorio* té které části říše, kteří konali soud zastupující samotného císaře (*vice sacra*), nebo jejich *vicarii* v té které diecesi, popřípadě *praefectus urbi*. Instance třetí byl císař.

Taková organizace byla nepřehledná a výhodná jen pro bohaté. Proto byl pro nižší vrstvy obyvatelstva zřízen *defensor plebis*, který se brzy změnil na prvostupňového obecného soudce (*defensor civitatis*).

Comites consistoriani

Tito úředníci byli pověřováni jurisdikcí jménem císařovým. Správcové provincií *praesides*, *correctores*, *consulares* měli jurisdikci nad obyvatelstvem provincie a nad svým úředním personálem, kdežto úředníci, kteří jim nebyli přímo podřízeni, a to jak příslušníci senátorského stavu tak vojáci, nepodléhali jejich soudnictví.

Præfectus Urbi (vlastní město)

Pravomoc tohoto úředníka byla rozšířena o soudnictví nad osobami senátorů. Byly odstraněny poroty a soudcovské rozhodování, na jehož místo všeobecně nastoupil jurisdikční výrok úředníkův. Soudili správní úředníci počínajíc správcem provincie, který však mohl drobné věci přenechat k rozhodnutí svému zástupci (*iudex pedaneus*). Nadřízená instance správní byla také odvolací instancí proti soudním výrokům. Vojáci podléhali jurisdikci velitelů, *officiales* jurisdikci svého představeného. Členové senátu měli výsadu, že pro ně byl soudním forem *praefectus urbi*, do jehož senátu patřili.

Præfectus urbi a praetorio

Tito úředníci soudili jako přímí zástupci císařovi, a proto nebylo odvolání proti jejich výroku. Mohlo se jen u císaře žádat (*supplicatio*) o nový nález.

Při veškerém soudním jednání se rozšířilo řízení písemné. Záleželo na správném fungování kanceláře. *Officiales* vymáhali na procesních stranách dary za povinné úkony a jelikož nepomohly zákazy, byly zavedeny pravidelné soudní poplatky.

Císařské kanceláře (*scrinia*)

Císař svěřoval velké množství svých pravomocí zástupcům a úřadům. Přesto mu ale zůstalo ještě velké množství osobní agendy jako například diplomatická korespondence, dopisování s jednotlivými úředníky, vyřizování žádostí a stížností soukromých osob, úřední správa státní pokladny (*fiscus*), opatření materiálu pro císařova rozhodnutí a další.

Organizace těchto císařských kanceláří pochází z doby Claudiovi. Nejprve stáli v jejich čele propuštěnci, ale už v prvním století zaujali jejich místo příslušníci jezdeckého stavu. Kanceláře se dělily na:

- *a rationibus* – nejvyšší účtárna a správa císařského majetku
- *a memoria* – vznikla později, upravovaly důležité právní projevy a výnosy císaře
- *a libellis* – vyřizovaly žádost a stížnosti.
- *a cognitionibus* – vyhledávaly a připravovaly materiály pro císařovu soudní činnost.

4 Strany

Procesní strany (*partes, adversarii, litigatores*) jsou osoby, které jsou subjekty právního sporu.

Platila zásada: *nemo actor, nemo iudex*³¹.

Stranou mohl být každý, kdo měl způsobilost k právům. Zcela vyloučení byli tedy otroci a cizinci. Osoby podřízené moci otcovské mohly být žalovány, samy však žalovat nesměly. Za děti, šílence a právnické osoby jednali před soudem poručníci, opatrovníci a zástupci určení statuty. Někteří lidé (*infames* – bezectní) mohli být praetorem vyloučeni z určitých procesních úkonů.

Ten, kdo se domáhal soudní ochrany svého práva, byl původně nazýván *reus*, ať už se jednalo o žalobce či žalujícího. Později byla pozice obou stran terminologicky rozlišena, a to následujícím způsobem:

- *actor* (žalobce)
is qui agi, qui convenit nebo *petitor* – ten který koná, který přichází
- *ius cum quo agitur* (žalovaný)
qui convenitur – ten, proti kterému, jakožto zavázanému, se vymáhá ono právo, se nazývá *reus*.

³¹ Není žalobce, není soudce.

Zpravidla vystupovala jedna strana proti druhé, ale výjimkou byla *iudicia duplicia*, kde každá strana mohla být zároveň žalobcem i žalovaným. Rozsudek pak mohl obsahovat odsouzení každého z nich proti druhému.

Osoby sdružené na té či oné straně – *litis consortes*. Strany sporu disponovaly celým sporem. Dispoziční zásada byla udržena ve všech typech procesů.

4.1 Způsobilost být procesní stranou

- neměli ji otroci (*servus conveniri vel convenire non potest*)³²
- *personæ in patria potestate, in manu, in causa mancipii* – nakolik nemají způsobilost být subjekty práv a právních závazků, nemohli také být žalobci a žalovanými.
- *filiis familias* – mohli se platně zavazovat a pro své závazky být žalováni. Ti, kteří neměli majetková práva, byli ještě v klasickém právu jen výjimečně stranou žalující. Z výjimek platilo, že *filius familias* může na soud vznést vlastním jménem určité žaloby např. *actiones iniurarium* (stanovilo zvláštní ediktum praetorské), *actiones depositi, commodati, quereella inofficiosi testamenti*, všeobecně pak žaloby náležející k jeho *peculium castrense*.
- *filiae familias* obdržely tuto způsobilost teprve v době předdiokleciánské.

Mocenský poměr vylučoval ve starém právu veškerý proces mezi otcem a dítětem, i tam, kde *filius familias* by byl žalovaným.

Za principátu byla dána výjimka: za trvání moci v řízení *extra ordinem* mohly *fili/filiae familias* vystoupit proti otci jako žalobci pro zákonné dotační a alimentární nároky a nárok na emancipaci. V případě *peculia castrense* byl přípuštěn mezi otcem a synem proces, ať byl syn žalobcem nebo žalovaným.

V legisakčním procesu mohli vystupovat pouze římsští občané, ve formulovém i Latinové a *peregrini*.

Způsobilost procesní

Tedy způsobilost činit právní úkony s účinky právními. Jde o část právní způsobilost k úkonům.

³² D2,11,13 Iul.

Zcela ji neměli:

- právnické osoby, děti, choromyslní (musel za ně jednat zástupce).

Částečně ji neměli:

- ženy pod poručenstvím (v klasickém právu – mohly vést proces samy, ale když šlo o *legis actio* anebo o *iudicium legitimum* vyžadovalo se, aby to potvrdil jejich *tutor (autoritatem)*. V justiniánském právu již toto vyžadováno nebylo.
- *impuberes infantia maiores*, kteří jsou *sui iuris*, mohou vystupovat sami jako žalobce nebo žalovaný jen působí-li při tom také jejich poručník (*tutore auctore*).
- dospělý nezletilec (*pubes minor, adolescens*) měl ještě v klasickém právu plnou procesní způsobilost. Teprve právo podiokleciánské jej vázalo při vedení procesu na souhlas svého kurátora (*consensus curatoris*).

Facultas (ius postulandi)

Tyto strany měly právo navrhopvat, aby soudce činil nějaké opatření – *postulare*. Bylo dovoleno, aby za procesní stranu přebíral postulaci někdo jiný, činný před soudem vedle procesní strany anebo jejího zástupce. *Ius postulandi* nenáleželo každému, kdo má procesní způsobilost. Podle ediktu praetorského rozeznáváme tři druhy osob:

- osoby mladší 17 ti let a hluší: nemají *postulare pro se* (ani postulační způsobilost),
- ženy, slepí, *infames*, lidé hodní zvláštního opovržení – pouze *postulare pro se*, ale nikoho jiného,
- ostatní *infames*, v ediktu zvláště uvedení, a osoby jinými zákony vyloučené – mohli konat *postulare pro se* a kromě toho ještě za určité osoby jim nejbližší.

Procesní zástupci

Procesní zástupce je ten, kdo přebírá procesní jednání za jiného a na jeho místě, aby se stal účastníkem právních účinků onoho jednání. Činnost procesního zástupce – *alieno nomine agere*. V legisakčním řízení bylo toto vyloučeno: *Nemo alieno nomine lege agere potest. Nikdo nemůže za jiného vystupovat v soudním řízení*³³. Od toho je odchylka, jak je uvedena v justiniánských institucích *alterius nomine agere, jiný může za jiného jednat* v těchto případech:

³³ Ulp. D. 50, 17. 123.

- 1/ *pro populo*: některé soukromoprávní nároky římského státu mohl pro stát provést legisakcí magistrát, popřípadě kdokoli z občanů
- 2/ *pro libertate*: v procesu o svobodu (*liberalis causa*) člověk, o jehož svobodu běželo, nebyl způsobilým vystoupit jako žalobce nebo žalovaný. Bránila tomu myšlenka, že tatáž osoba nemůže být zároveň předmětem i stranou procesu. Za to však mohl každý občan jako *adsertor libertatis* převzít úlohu žalobce nebo žalovaného za člověka, o jehož svobodu se vede právní spor.
- 3/ *pro tutela*: *agere pro tutela*, se vztahuje k procesnímu zastupování poručenice poručníkem, tedy alespoň za dítě nebo choromyslného mohl vést proces jeho *tutor* nebo *curator* již v řízení legisakčním.
- 4/ *ex lege Hostilia*: kdokoli chtěl, mohl na soud vznést *actionem furti* za toho, kdo sám, anebo jehož *tutor*, byl v zajetí válečném anebo nepřítomen ve věcech státních.

Ve formulovém procesu bylo procesní zastoupení přípustěno všeobecně. Zástupce mohl být povolán k vedení právního sporu zastoupeného, a to buď jako *cognitor* nebo jako *procurator*. Za osoby k činům nezpůsobilé vedli procesní úkony jejich zákonní zástupci – poručníci (*tutor* nebo *curator*). Zástupci právnických osob byli buď *actor* nebo *syndicus*.

Na následujících stranách bude pojednáno o samotných procesních zástupcích, jak již byli výše zmíněni.

I/ *Cognitor a procurator*

Byli povoláni k vedení právního sporu procesní stranou, kterou zastupovali (*dominus*).

- a/ přebírají právní úkony zastoupeného a místo něj z jeho projevené vůle. Obvykle byli činní jako jednatelé ve věcech cizích. Mezi nimi a zastoupenou osobou je *obligatio mandati*,
- b/ mohli ale také konat ve svém vlastním prospěchu či na svoje riziko. Pak se nazývali *procurator* nebo *curator in rem suam*. Nebylo zde uzavíráno *obligatio mandati*. Toto bylo obzvláště využíváno k postupu pohledávek nebo dluhů, což se stalo tak, že osoba, na kterou měla přejít obligace, vzala na sebe procesní zastoupení původního věřitele nebo dlužníka jako *cognitor* nebo *procurator in rem suam*.

Cognitor

Je jím ten, koho zastoupená strana ústně ohlásí druhé straně jistými predepsanými slovy:

žalobce: *Quod ego a te fundum peto, in eam rem Lucium Titium tibi cognitorem do.*

žalovaný: *Quia te a me fundum petis, in eam rem tibi Publium Mævium cognitorem do.*

žalobce: *Quod ego tecum agere volo, in eam rem cognitorem do.*

žalovaný: *Quia tu mecum agere vis, in eam rem cognitorem do.*

Přítomnost *cognitor* nebyla vyžadována. *Datio cognitoris* se mohla stát také mimo soud, obvykle však bývala převzata teprve před soudním magistrátem.

Procurator

Původně jím byl ten, kdo opatruje všechny potřeby jiného (*dominus*) jako jeho důvěrník z tohoto příkazu anebo i bez něj (generální jednatel – *procurator omnium rerum*). Pokud to vyžadovalo řízení potřeb pána, zastupoval jej také *procurator* na soudě. K tomuto procesnímu zastupování byl připuštěn *procurator* již od *praetora* za republiky. V době klasických právníků se uznává za *procurator* také ten, komu bylo příkazem svěřeno opatření pouze pro jednotlivé věci (*ad unam rem datus, procurator unius rei*) a připouští se také pak za *procurator* i ten, kdo byl zmocněn pouze k vedení jednotlivého procesu. *Procurator* se dosazuje za procesního zástupce zcela neformálně, pouhým udělením *mandata*. Stejný účinek jako udělení *mandata* má následující schválení.

II/ Tutor a curator

Tito se mohli zúčastnit poručencova procesu dvojím způsobem:

- a/ byl-li poručenec *impubes infantia maior, pubes minor*: bylo provedeno pouze udělení *auctoritas*, popřípadě konsensu, aby poručenec vedl proces sám anebo si pro něj dosadil *cognitor* či *procurator*,
- b/ vedli pro něj při jako zástupce z moci úřadu poručenského (*agere tutorio, curatorio nomine*). K tomu byl oprávněn tutor nedospělčův, pokud mu příslušela správa majetku poručencova (*gestio, administratio*) i *curator furiosi* nebo *prodigi*. Kurátorovi dospělého nezletilce (*curator minoris*) však příslušelo právo jej zastupovat v žalobě za doby klasické pouze výjimečně, v dobách poklasických všeobecně.

III. Actor municipium (civitatis)

Byl jednatel povoláný k zastoupení městské obce a *actor universitatis* pak procesní zástupce jiné korporace. Dosazení probíhalo dle předpisů řádu municipijního anebo stanov korporálních. Původně je šlo ustanovit pouze pro jednotlivý případ. V pozdních dobách klasických se však stále vyskytují jednatelé, *syndici*, jimž bylo svěřeno zastupování obce nebo jiné korporace ve všech jejích právních rozepřích.

IV. Defensor

Byl zástupcem žalovaného. Za defensora *alineæ rei* byl připuštěn nejen kognitor nebo zákonný zástupce žalovaného, nýbrž i jednatel bez příkazu. Prætor vydával *edictum de negotiis gestis*, které mělo upravit vnitřní poměr mezi *dominus negotii* a gestorem. Měl na mysli právě procesní zastoupení, hlavně nepřítomného proti žalobám.

Osobám straně blízkým bylo v ediktu povoleno, aby žalovali za ně bez potřeby jejich mandata. Kdokoli hodlal žalovat za jiného, byl kromě kognitora z ediktu povinnen převzít ochranu zastoupeného ve všech procesech proti němu podniknutých, jinak by nebyl připuštěn k žalobě.

Podpůrci stran

Za procesní zástupce není možné pokládat procesní pomocníky a poradce (*oratores, advocati, patroni*), které si strany přibraly, a to v řízení *in iure* z osob, které znaly právo.

Byli činní vedle stran a jejich zástupců. Za republiky:

- a/ *patroni*: mluvčí, který za stranu přítomnou na soudě nebo jejího přítomného zástupce vznášel postulate na magistráta a bránil věc řečmi, konanými před porotou,
- b/ *advocates*: znalec práva, vliv mající přítel nebo příznivec strany, který s ní přišel k soudu, aby jí byl nápomocen právní radou anebo svou vážností, která pramenila už z jeho samotné přítomnosti.

Samotní znalci práva (*iuris periti, prudentes*) podporovali strany jen jako jejich *advocates* udělením právní rady. Avšak *patronus* nebyl vyškoleným právníkem. Časem ale splývaly činnosti *advocata* a *patrona*, a tak v době císařské je jmény: *advocatus, patronus, orator, consiliaris* a později *iuris peritus* a *scholasticus* míněn přímluvčí strany znalý práva.

Zároveň se advokátství stávalo životním povoláním a za absolutního císařství byl jednotlivým soudům – místodržitelským a vyšším, přikázán určitý větší počet advokátů, oprávněných k výkonu advokacie pouze u soudu, u kterého byli ustanoveni a do seznamu tam vedeného (*matricula*) byli zapsáni. Advokáti matrikulovaní u téhož soudu tvořili zvláštní korporaci.

5 Jednotlivé lhůty

Cílem následujícího textu je podat co nejucelenější přehled o procesních lhůtách v římském právu, ať již přesně vyjádřených či těch, o kterých víme, že existovaly, ale není možné přesně určit dobu jejich trvání.

Řazeny budou opět chronologicky dle jednotlivých procesních fází a postupů.

5.1 *In ius vocatio a vadimonium*

Dle *leges XII tabularum* obeslaný (*in ius vocatus*), ať byl předvolán kdekoli, měl ihned následovat vyzývajícího na soud. Odmítal-li by to učinit, mohl jej odpůrce, po dotázání se svědků, uchopit a odvést jej násilím před magistráta. Jestliže by nemohl jít před soud pro nemoc nebo stáří, příslušela žalobci povinnost dát mu prostý povoz.

Ve starší době se nemusel uvádět důvod. Avšak edictum praetorské ukládalo žalobci povinnost, aby právní nárok, který hodlá uplatnit u soudu, ohlásil žalovanému ještě před iniusvokací (*actionem edere*). Účelem toho nařízení bylo, aby žalovaný byl poučen o žalobním návrhu a jeho skutkovém základě dříve, než-li by přišel na soud.

Později se mohla třetí osoba, *vindex*, zaručit za žalovaného a zakročít do iniusvokace. Tím se tato třetí osoba zaručila, že se žalovaný dostaví k soudu. Žalobce pak mohl kdykoli předvolat vindika k soudu a tím si vyžádat *decretum* praetorovo, ve kterém se nařizovalo vindikovi, aby postavil v určitý den žalovaného in ius. Nebylo-li vyhověno dekretu, mohl žalobce, místo aby užil násilí, přivést proti němu k platnosti žalobu z ediktu, směřující k náhradě.

Na sklonku republiky bývalo obvyklé, že žalobce trval na mimosoudním *vadimoniu*, jímž se odpůrce zavazoval, že se v den smluvený dostaví před magistráta k prvnímu projednání právního sporu. Takové mimosoudní *vadimonium*, učiněné za účelem zahájení procesu (tzv. *citační vadimonium*), záviselo ovšem na dobré vůli obou procesních stran.

Tím se liší od „*dilačního vadimonia*“ zabezpečujícího opětovné dostavení se žalovaného před téhož nebo i jiného magistráta. Jestliže se totiž procesní strany dostavily před soudního magistráta, ale přeličení *in iure* nebylo skončeno hned při prvním jednání, měl žalovaný dát žalobcovi jistotu, že se dostaví před magistráta k jinému soudnímu jednání. Tato jistota (*vadimonium, vadari*) se původně poskytovala zástavním rukojmím zvaným *vades*.

V pozdější době již praetorský edikt stanovil, že *vadimonium* záleželo ve stipulaci mezi stranami před magistrátem a na jeho rozkaz učiněné, kterou žalovaný sám slibuje žalobcovi dostavit se k určitému jednání (*se eo die sisti, vadimonium sistere*) a, pokud by se nedostavil (*si non stiterit*), zaplatit onu peněžitou sumu. Jestliže se takový žalovaný nedostavil (*vadimonium desertum*), vzrostl žalobci nárok proti němu i proti rukojmím (*sponsores*) podle toho, jak *vadimonium* znělo, *actio certae creditae pecuniae* anebo *actio incerti ex stipulatu* na intercese.

Vadimonium mohlo být také od magistráta ukládáno žalovanému ke konci, aby bylo zabezpečeno, že se dostaví k určitému jinému soudu. Obzvláště magistrát municipijní, šlo-li o právní spor unikající jeho pravomoci, mohl nařídít žalovanému, aby se zavázal vadimoniem, že se dostaví do Říma před tamního soudního magistráta (*vadimonium Romam faciendum*).

V *extraordinaria cognitio* mohl být žalovaný obeslán na soud nejen *in ius vocatione*, nýbrž také tak, že sám magistrát dal na základě žalobcově žádosti, žalovaného k soudu úředně pohnat (*evocare*). Tato evokace se děla trojím způsobem: *litteris, denuntiatione* nebo *edicto*.

Litterae ad magistratus jsou listem příslušného soudce k municipálnímu úřadu bydliště žalovaného, aby ten úřad provedl obsílku. To bylo potřeba, nebyl-li žalovaný z imediátního obvodu příslušného soudu. Takový list si vypraví žalobce od soudce sám a sám jej doručí duovirovi. *Denuntiatio* záleží v soudní obsílce, které se užívá, jde-li o obeslání osoby bydlící v imediátním obvodu příslušného magistráta. *Evocatio edicto*, obsílka veřejnou úřední vyhláškou, nastupovala, nebyl-li znám pobyt žalovaného. Obsahem obálky bylo, aby se obeslaný dostavil před soud do určité lhůty.

5.2 Exceptio

Exceptio znamená v soukromoprávním smyslu právem dovolenou možnost uplatnit obranu (*exceptio competit*). Každá *exceptio* vložená do formule, shledá-li ji *iudex* jako prokázanou, má za následek naprosté odmítnutí žaloby. *Exceptiones* ve smyslu soukromoprávním se dělí zejména na:

- a/ *exceptiones peremptoriae, perpetuae*: vylučují žalobní nárok trvale a za všech okolností.
- b/ *exceptiones dilatoriae, temporales*: překážejí nároku jen určitý čas nebo za trvání jistých okolností. Označují se tak obrany, kterým se žalobce může vyhnout tím, že vyčká projítí určité doby nebo nastoupení jisté události např. *exceptio pacti ne intra quinquennium pecunis petator* nebo *exceptionis litis dividuae a rei residuae*.

O excepcích v hojné míře pojednává Gaius ve své Učebnici práva, a to v knize čtvrté (strany 236-238):

Gaius, IV, 120: „*Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae*“.

„*Námitkám se pak buď říká peremptorní (trvalé) anebo dilatorní (odkládací)*“.

Gaius, IV, 121: „*Peremptoriae sunt quae perpetuo valent nec evicari possunt, veluti quod metus causa aut dolo malo, aut quod contra legem senatusve consultum factum est, aut quod res iudicata est vel in iudicium deducta est, item pacti conventi quod factum est, ne omnino pecunia peteretur*“.

„*Peremptorní jsou ty, které jsou trvale platné a kterým není možno se vyhnout, jako třeba že jednání bylo vedeno ze strachu, anebo se zlým úmyslem, anebo proti zákonu či proti usnesení senátu, anebo že záležitost byla rozsouzena nebo na soud vznesena, také (námitka) sjednané úmluvy, že peníze nebudou vůbec vymáhány*“.

Gaius, IV, 122: „*Dilatoriae sunt exceptiones quae ad tempus valent, veluti illius pacti conventi quod factum est verbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finio enim eo tempore non habet locum exceptio. Cui similis exceptio est litis dividuae et rei residuae. Nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praetoram relinquam partem petat, hac exceptione summovetur quae appellatur litis dividuae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibus egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices eant, si intra eiusdem praetoram de his quas distulerit, agat, per hanc exceptionem quae appellatur rei residuae summovetur*“.

„*Dilatorní jsou námitky, které platí dočasně, například (námitka) oné úmluvy, kterou se dejme tomu ujednalo, že (dlužné) peníze se nebudou vymáhat do pěti let: po uplynutí této lhůty nemá totiž námitka místo. Této námitce je podobná „námitka rozděleného sporu“ (exceptio litis dividuae) a „námitka sporu odloženého“ (exceptio rei residuae). Ten totiž,*

kdo by žaloval jen část sporné věci a za úřední činnosti téhož praetora žaluje pak část zbývající, je odrážen tou námitkou, které se říká „námitka rozdělného sporu“. Rovněž kdyby ten, kdo měl s tímtež (odpůrcem) více sporných záležitostí, některé zažaloval a některé odložil, aby se dostaly před jiné soudce: zažaluje-li za úřední činnosti téhož praetora ty, které odložil, je odrážen pomocí té námitky, které se říká „námitka sporu odloženého“.

Exceptio nemá nikdy ten účinek, že by žalovaný byl porotčím nálezem pouze z části osvobozen a z části odsouzen. *Exceptio* zpravidla přísluší tomu, v jehož osobě nastala okolnost zakládající *exceptio*, ale i právním nástupům a spoludlužníkům a mívá průchod nejen proti určité osobě, ale proti každému, kdo dobývá toho kterého nároku (výjimkou jsou *exceptiones* omezené na určitou osobu žalovaného nebo žalobce).

Při *exceptio temporis* se setkáváme s tím, že v případech, kdy **magistrát prohlašoval** již v ediktu samém, že dá *iudicium* do té nebo oné doby, *exceptio annalis*, popřípadě *sex mensium* byla stálou částí procesní formule.

Exceptio annalis byla stálou vložkou vzorce například při *actiones quod metus causa*, *de calumnia*, *annalis de peculio*, *exceptio sex mensium* pak při *actio redhibitoria*.

Žalovaný musel své námitky uplatnit v řízení před soudním magistrátem, pokud nechtěl jít do procesu a hájit se pouze popřením intence. Toto namítání, jde-li o obranu, kterou je třeba vyhradit ve formulí, je *oponere praescriptionem*, *oponere*, *obicere exceptionem*, *excipere*³⁴, k čemuž se připojuje žádost magistrátovi za vložení praeskripce nebo *exceptio* do formule.

Gaius, IV, 119: ...“ *ideo scilicet quia omnis exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulæ inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem, id est ne aliter iudex eum cum quo agitur condemnet, quam si nihil in ea re qua de agitur dolo actoris factum sit...*“

„Rozumí se, že proto, že každou námitku vznáší sice obžalovaný, ale do formule se vkládá tak, aby se odsouzení stalo podmíněným, to znamená, aby soudce odsoudil žalovaného pouze tehdy, když se v té záležitosti, o kterou se jedná, nestalo nic ze zlého úmyslu žalobcova...“

Gaius, IV, 123: „*Observandum est autem ei cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; non enim post illud tempus, quo*

³⁴ Gaius IV 119, 123/4.

integra re eam evitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta et per exceptionem perempta“.

„Ten však, proti komu se vznášá dilatorní námitka, musí dbát na to, aby žalobu odložil: jinak, zažaluje-li po vznesení námitky, ztrácí spor. Neboť po uplynutí oné doby, kdy se ponecháním sporné věci v klidu mohl námitce vyhnout, nemá již možnost žalovat, protože věc byla vznesena na soud a uplatněním námitky vzala za své“.

Exceptiones dilatoriae nebo *temporales* – *exceptiones*, kterým se žalobce může vyhnout tak, že vyčká projítí jisté doby nebo nastoupení jisté události, anebo, že změní způsob soudního nastupování. *Exceptiones peremptoriae* nebo *perpetuae*, jimiž se vylučuje *actio* trvale a za všech okolností jsou: *perpetuo valent nec evitari possunt*: přísluší žalovanému bez časového omezení a nemůže se jim tedy žalobce vyhnout odložením žaloby například *exceptiones metus*, nebo *rei iudicatae vel iudicium deductae, exceptio doli*,...³⁵. Skutečnost, že věřitel prominul dluh, způsobí, že věřitel již nekdy nemůže žalovat prominutý dluh, i kdyby jakkoli modifikoval žalobu. Po litiskontestaci je ale účinek obu excepcí stejný.

Exceptiones dilatoriae jsou ty, jež *ad tempus valent, integra re evitari possunt*, přísluší žalovanému jen po určitou dobu, znamenají posečkání, odložení žaloby. Žalobce se může vyhnout působení excepcí tím, že vyčká s litiskontestací po dobu působnosti excepcí. Takovou je *exceptio pati conventi, ne intra tempus peteretur*, obrana úmluvy, že nebude žalováno do určité doby, působí jen do stanovené doby. Vyčká-li tuto dobu, může pak žalovat bez obav z excepcí. Kdyby však nevyčkal a provedl litiskontestaci předčasně, přesto, že si vyžádal žalovaný excepci *pacta*, pak vedla excepcí, byla-li prokázána, k osvobození žalovaného, neboť i tato excepcí měla normální formulaci: „...odsud, nebude-li prokázáno, že učinili *pactum intra tempus*...“

Druhem dilatorních excepcí byly i námitky procesních nedostatků v osobě žalobcově. Také *exceptio dilatoria*, i když byla pojata do formule a stala se předmětem litiskontestace, pokud byla shledána porocem pravdivou měla za následek, odmítnutí žalobce nejen na specifikovaný čas, nýbrž na vždy. Náprava byla možná pouze *in integrum restitutione*.

Gaius, IV, 124: *Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitarioae: veluti si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, vel dandi quidem cognitoris ius habeat, sed eum det cui non*

³⁵ Gaius Iv. 120, 121, 122, 124.

kácet cognituram suscipere. Nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis erit, ut ei non liceat cognitorem dare, si ipse talis erit, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si vero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo evitare potest exceptionem; quodsi dissimulaverit eam et per cognitorem egerit, rem perdit“.

„Dilatorní námitky se pak posuzují nejen podle času, ale i podle osoby. Takovou povahu mají námitky kognitorní: například žaluje-li pomocí kognitora ten, kdo se podle ediktu kognitorem dát zastupovat nemůže, anebo žaluje-li ten, kdo sice na zastupování kognitorem právo má, ale určí si osobu, které není dovoleno kognituru převzít. Neboť vznese-li se kognitorní námitka, (platí toto:) bude-li se jednat o takového (žalobce), kterému není dovoleno dát se zastupovat kognitorem, může žalovat sám; není-li naproti tomu kognitorovi dovoleno kognituru převzít, má (žalobce) ponecháno na vůli buď žalovat pomocí kognitora jiného, anebo (žalovat) sám, a jak tím, tak oním způsobem se může námitce vyhnout. Jestli by vědomě této možnosti nevyužil a žaloval pomocí kognitora, ztrácí spor“.

Gaius, IV, 125: *„Sed peremptoria quidem exceptione si reus per errorem non fuerit usus, in integrum restituitur adiciendæ exceptionis gratis; dilatoria vero si non fuerit usus, an integrum restituatur, quæritur“.*

„Jestli by však žalovaný omylem nepoužil námitku peremptorní, provede se navrácení v předešlý stav, aby námitka mohla být připojena. Naproti tomu je sporné, zda se navrácení v předešlý stav provede tehdy, když by (žalovaný) nepoužil námitku dilatorní“.

Za pozdního císařství neplatilo jako dříve, že excepcie musely být uplatněny před praetorem a s jeho povolením vloženy do žalobní formule. Excepcie se mohly uplatňovat během celého řízení až do rozsudku.

Excepcie měla být sice již předem ohlášena, ale opominutí ohlášení nemělo za následek preklusi. Dokonce bylo možné dodatečně namítnout excepci až do rozsudku: *præscriptionem peremptoriam, quam ante contestari sufficit, vel omissam, priusquam sententia feratur, obicere quandoque kácet. Trvalé omezení (promlčení), které bylo*

*dosvědčeno před vydržením, se sluší vytknout ještě dříve, než bude vydán rozsudek*³⁶. Dokonce bylo možné ohlásit excepci ještě dodatečně v řízení odvolacím³⁷.

Pouze dilatorní excepcce musely být ohlášeny ihned na počátku meritorního projednávání: *exceptionem dilatoriam opponi quidem initio, probari vero, postquam actor monstraverit, quod adseverat, oportet. Je žádoucí, aby dilatorní námitky postavené již od počátku, vskutku byly schváleny, potom žalobce ukázal, proč již nebyly přítomny*³⁸. Jinak byly ztraceny. Rozdělení excepcí na *perpetuae* čili *peremptoriae* a *temporales* čili *dilatoriae* trvá nadále, dokonce bylo ještě výraznější, než v právu klasickém. Podle Zenonovy konstituce³⁹ přijaté právem Justiniánovým, nepůsobí dilatorní excepcce, byla-li prokázána, definitivní osvobození žalovaného, nýbrž jen zamítnutí žaloby pro tentokrát.

Žalobce však nesmí za trest žalovat dříve, než po uplynutí dvojnásobné doby, kterou měl vyčkat. Navíc musí žalovanému nahradit veškerou škodu tímto procesem mu způsobenou.

5.3 Interrogatio in iure

V některých případech mohl žalobce sám anebo skrze magistráta položit *in iure* odpůrci otázku (*interrogatio in iure*) o tom, zdali se zná k jistým v jeho (odpůrcově) osobě vyhledávaným předpokladům žalobního nároku.

Na otázku tu *in iure interrogatus* měl dát přesnou odpověď (*responsio*), ze které by bylo zřejmé, chce-li převzít proces pro závazky za oněch předpokladů nebo ne. Za jistých okolností mohl však dotázaný vyžádat si lhůtu na rozmyšlenou (*tempus ad deliberandum*) nebo i být od magistráta zproštěn povinnosti odpovědět:

Qui interrogatum, an heres vel quota ex parte sit, vel an in potestate habeat eum, cuius nomine noxali iudicio agitur, ad deliberandum tempus impetrare debet.

*Na jakoukoli otázku, zda je dědic anebo kolik z části obdrží, anebo zda by měl jeho moc ten, jehož jménem se vede řízení o škodě, k rozmyšlení čas musí obdržet.*⁴⁰

³⁶ Diocletianus et Maximus, C 8, 35, 8.

³⁷ Iustinianus C7, 63,4.

³⁸ Diocletianus et Max. C 4,19,19.

³⁹ Iust. Inst. 4,13,10 C 3,10,1.

⁴⁰ Gai D. h. t. 5.

Ait prætor „si tempus ad deliberandum petet, dabo“.

Řekl prætor, „jestli si žádá čas na rozmyšlenou, dám mu jej“⁴¹.

5.4 Litis contestatio

Soudce byl stranám povolán (*iudicis datio*) od magistráta a od nich přijat až po litiskontestaci. Při *legis actiones per sacramentum* a *per condictionem* však svolal magistrát jednání až na den třicátý, aby mohly podat vyžádanou odpověď na dotaz *iudicis datio* (*ad iudicem accipiendum* nebo *capiendum*).

Pro prvou legisakci to nařídila teprve *lex Pinaria* neznámého stáří, kdežto před tím byl *iudex* dosazován ihned.

Když strany obdržely na daném jednání soudce, strany, které převzaly „*lege agere sacramento in personam* nebo *in rem*, se vyzývaly ještě navzájem k dostavení se před soudce v den po dni následujícím (*in diem tertium sive perendinum*). Toto vzájemné vyzývání se nazývalo *comperendinatio*:

...“*ad iudicem accipiendum venirent; postea vero reversi dabatur. Ut autem die XXX index daretur, per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem statim dabatur iudex. ... Postea tamen quam iudex datus esset, comperendinum diem, ut ad iudicem venirent, denuntiabant...*“

...“*přišly, aby dostaly soudce. Potom však býval soudce stanoven až při novém jednání. Aby pak byl soudce stanoven (až) třicátý den, zavedl zákon Pinariův: před (vydáním) tohoto zákona býval soudce stanoven ihned. ...Poté pak, co (jim) byl ustanoven soudce, prohlašovaly, že se před soudce dostaví třetího dne...*“⁴²

Rozsudek vychází ze stavu, kdy byl spor dosvědčen (*lis contestata*). Tato doba je totiž rozhodná pro rozsouzení otázky, zda existuje právo žalobcovo a k čemu má být odsouzen obžalovaný, padne-li v procesu.

Litiskontestací se odstraňuje časové omezení, kterému jsou podrobeny *actiones temporales*.

⁴¹ Gai 2, 167 D.28,8,1,1.

⁴² Gaius, IV, 15.

Zpravidla v průběhu jednání, byl-li průběh vleklejší a pomalejší, byla stranám stanovena lhůta, ve které musel žalobce opatřit veškerý potřebný usvědčující materiál. Nebyla-li alespoň jedné třetině porotců věc jasná (*sibi non liquere*), bylo řízení odročeno alespoň na tři dny (*comperendinatio*), aby čin mohl být znova a více objasněn.

V pozdním právu má zahájení procesu ten účinek, že se přetrhuje promlčení žaloby. Tento účinek už byl přijat již k obslání žalovaného, oznámení a doručení mu žaloby (*conventio*).

5.5 Iudicium legitimum, iudicium imperio continentur

Dále existovalo časové omezení pro trvání sporů. Spory konající se v Římě a kde samosoudce i strany byly římskými občany (*iudicia legitima*), musely skončit do 18 měsíců, jinak spor zanikl a nebylo jej možné obnovit. Stejně tak to bylo u ostatních sporů (*iudicia imperio continentia*), pokud neskončily ve funkčním období magistráta, který je zahájil.

Gaius, IV, 103: „*Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur*“.

„Všechny procesy se pak vedou buď na základě legitimního práva, anebo probíhají z moci úřední“.

Gaius, IV, 104: „*Legitima sunt iudicia, quæ in urbe Roma vel intra primum orbis miliarium inter omnes cives Romanos sub uno iudice accipiuntur; æque e lege Iulia iudiciaria, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant. Et hoc est quod vulgo dicitur e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori*“.

„Legitimní jsou ty procesy, které se pouze pro římské občany odbyvají za přítomnosti jediného soudce ve městě Římě, či do vzdálenosti prvního milníku od města Říma. A tyto (procesy), nebudou-li rozsouzeny do jednoho roku a šesti měsíců, berou podle Juliova soudního zákona (*lex Iulia iudiciaria*) za své.⁴³ Proto se také běžně říká, že podle Juliova zákona spor po roce a šesti měsících „odumírá“.

Gaius, IV, 105: „*Imperio vero continentur recuperatoria et quæ sub uno iudice accipiuntur interveniente peregrini persona iudicia aut ligitatoris. In eadem causa sunt, quæcumque extra primum orbis Romæ miliarium tam inter cives Romanos quam inter peregrinos accipiuntur.*

⁴³ V těchto soudních jednáních nebude možné po uplynutí uvedené lhůty pokračovat.

Ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu valent, quamdiu is qui ea praecepit imperium habebit“.

„Naproti tomu z moci úřední se konají procesy před rekuperátory a (potom) ty, které se odbývají před jediným soudcem, ale vystupuje v nich cizinec, ať již jako soudce, anebo jako jedna ze sporných stran. Stejně je tomu se všemi procesy, jež se odbývají za prvním milníkem od města Říma, (a to) jak mezi občany římskými, tak mezi cizinci. Říká se pak, že z moci úřední se procesy vedou proto, že (po právu) jsou platné tak dlouho, jak dlouho bude mít úřední pravomoc ten, kdo jejich konání přikázal“.

5.6 Jurisdikční rozkaz

Po skončení řízení *in iure* soudní magistrát ještě vydal zvláštní rozkaz svědčící dosazenému soudci, aby v právním sporu jemu delegovanému, věc vyšetřil a rozhodl, jak podrobněji určovala *formula (iudicare iubere)*. V jurisdikčním rozkaze mohl magistrát soudci nařídit také místo, kde by proces měl být projednáván, a dobu, do které by rozsudek měl vydat.

5.7 Řízení *apud iudicem*

Přelíčení, které bylo zahájeno před polednem, mělo být skončeno do západu slunce (*Solis occasus suprema tempestas esto*). Pouze výjimečně bylo dovoleno, aby bylo jednání i v dalším stání (*ampliatio*).

Nedostavila-li se jedna strana, pokud pro to měla zákonný omluvitelný důvod, bylo stání odloženo. Jestliže však měla zákonem neomluvitelný důvod, měl porotce hned po poledni rozhodnout právní spor ve prospěch jejího přítomného odpůrce (*post meridiem praesenti litem addictio*). Když se však žádná strana na soud nedostavila, věc zůstala ležeti, až se proces případně promlčel.

Leges doudecim tabularum: Tabula I.: „...*Rem ubi pacunt, orato. Ni pacunt, in comitio aut in foro ante meridiem caussam coiciunto. Com peroranto ambo praesentes. Post meridiem praesenti litem addictio. Si ambo praesentes, solis occasus suprema tempestas esto“.*

„Pokud se dohodnou o věci, ať to ohlásí. Nedohodnou-li se, ať před polednem přednesou spor na shromaždišti lidu nebo na tržišti. Ať jsou obě strany přítomny. Po poledni ať je spor přiřknut přítomnému. Pokud jsou přítomni oba, ať je západ slunce krajní lhůtou“.⁴⁴

Iudicium imperio continens muselo být skončeno, dokud byl v úřadě magistrát, který ho nařídil.

Iudicium legitimum však zůstávalo platným i po odstoupení magistráta a pozbylo své platnosti, jak *lex Iulia* nařídila, teprve půl roku po litiskontestaci. K tomu se vztahuje právní řehole: *ex lege Iulia litem anno et sex mensilibus mori* – tzv. promlčení procesu.

Bylo-li rozhodnutí přikázáno několika porotcům, bylo k učinění nálezu třeba, aby byli všichni přítomni. Pak rozhodovala absolutní většina hlasů. Prohlášením rozsudku byl úřad porotců ukončen. Plná moc porotce tím pominula, takže nemohl svůj rozsudek zrušit ani změnit. Exekuce samotná již nespádala do kompetencí porotců.

Porotní rozsudek (*sententia iudicis*) byl nezměnitelný, ihned nabyl právní moci. Zejména bylo vyloučeno odvolání k jakémukoli jinému soudu.

5.8 Rozsudek

Rozsudek, neboli *res iudicata*, tedy věc již rozhodnutá, tvoří nezvratný základ poměrů mezi stranami, jak dokládají i následující ukázky z Digest: *Rebus iudicatis standum est. Rozhodnutými věcmi pevně je*⁴⁵. *Res iudicata pro veritate accipitur. Za skutečnost je brána věc rozhodnutá*⁴⁶.

Zpravidla připadá v úvahu deklaratorní účinek právní mocí rozsudku. Důsledkem právní moci rozsudku je, že právní nárok žalobcův má již jistý právní základ. Žádá-li tedy žalobce uspokojení z tohoto nároku, může jej žádat jednoduše z rozsudku.

V pramenech se praví, že odsuzujícím rozsudkem se žalovaný opět zavazuje, že počíná *ex causa iudicati teneri* a vzniká tak mezi stranami *obligatio, quae ex causa iudicati descendit*. Žalobcovu právnímu nároku pak slouží nová *actio*, v nejstarším právu *legis actio per manus iniunctionem*, v novějším *actio iudicati*, jež byla *civilis* nebo *praetoria* podle toho, zdali *condemnatio* se stala *in iudicio legitimo* nebo *in iudicio quod imperio continentur*. *Actio*

⁴⁴ Překlad: Skřejpek, M.: Prameny římského práva – Fontes iuris romani, 2. vydání. Praha, LexisNexis, 2004, s. 30 – 31.

⁴⁵ D 38, 2, 12, 3.

⁴⁶ D 1, 5, 25 Ulp.

iudicati přechází aktivně i pasivně na dědice a jest *actio perpetua*, i když původní nárok byl neděditelný nebo byl *actio temporalis*.

Měla-li *actio iudicati* být provedena, bylo potřeba opětného zahájení procesu *in iure*, které však mohlo nastat teprve tehdy, když prošla třicetidenní lhůta poklidná.

Vzniká formální, pravoplatný rozsudek, když již od počátku, respektive po vyčerpání některých dalších prostředků, další opravné prostředky již nejsou možné, nebo když nebyly včas uplatněny. Vedle řádných opravných prostředků jsou i prostředky mimořádné, jejichž účelem je zvrátit neplatný rozsudek.

V řádném řízení klasické doby nebylo možné rozsudek napadnout pro nesprávnost (pro mylné posouzení a nesprávné rozhodnutí sporu), nýbrž pouze pro neplatnost (při porušení některého základního pravidla, jež zakládá zmatečnost rozsudku, například strana nebyla způsobilá jednat nebo nebyla vůbec slyšena). Formální moci proto rozsudek *iudicio privati* nabývá zásadně po vynesení rozsudku.

5.9 Kontumační rozsudek

V procesu klasickém neexistoval. Tam byl kontumační nález pro nepřítomnost jedné strany *in iure* nemyslitelný. Když se nedostavila některá ze stran k projednání *apud iudicem* (přítomnost obou stran obligatorní), měl porotce dle *leges XII tab.*, potom co nějaký čas počkal, vydat rozsudek ve prospěch přítomné strany. Proti rozsudku nebylo možné odvolání a rozsudek tudíž ihned nabýval právní moc.

Již klasické řízení extraordinární, dále poklasický proces denunciační a libellový přinášejí nové předpoklady pro tzv. *kontumaci* tj. vzdor obeslaného proti úřednímu rozkazu dostavit se.

„Eum qui sciens iudicio adesse neglexerit, ut contumacem iudex poena mulctabit.

*Toho, kdo úmyslně zanedbává (povinnost) se dostavit, když o řízení ví, aby kontumace nemohla být dokonána, soudce trestem potrestá.*⁴⁷

Ke kontumaci může dojít hned po zahájení procesu, nedostavil-li se žalovaný přes trojí obeslání nebo přes vydání ediktu peremptorního. Ulpian uvádí, že bylo zapotřebí obojího, i

⁴⁷ C Th. 2, 18, 2.

trojího ediktálního obeslání vždy v desetidenních intervalech⁴⁸, i vydání 4. ediktu *peremptoria*. Označení 4. ediktu jako *peremptoria* vysvětluje tak: *quod peremeret disceptationem, hoc est ultra non pateretur adversarium tergiversari*. Bude vydán proti němu rozsudek pro zmeškání (*quasi in contumacem dicta sententia*). Soudce má vynést takový rozsudek, který po právu vyplývá z přednesu přítomné strany (*quod iuris ratio exegerit iudicare*⁴⁹).

V procesu denunciačním souvisela kontumace s čtyřměsíční lhůtou běžící od denunciačního obeslání. Nedostavil-li se žalovaný v této lhůtě k soudu, vydával se následkům zmeškání.

Zdá se, že k vydání kontumačního rozsudku bylo potřeba ještě nového obeslání, s upozorněním na následky.

Podobně v libellovém procesu. Jestliže byl žalovaný obeslán a přitom se nedostavil k soudu, může žalobce žalovat rukojmího, který se zaručil v tomto ohledu za žalovaného (*fideiussor iudici sistendi causa*). Ten se mohl zbavit povinné pokuty, jestliže do zákonné lhůty⁵⁰ zajistil předvedení dlužníka k soudu nebo převzal za něj spor.

Mimo toho byl možný kontumační rozsudek proti meškajícímu.

Justiniánské zákonodárství upravovalo následky nečinnosti žalobce. Jestliže se žalobce po obeslání žalovaného nestaral o proces, může žalovaný obeslat sám žalobce k řádnému vedení sporu. Jestliže by se žalobce přihlásil, ale jen k přetržení jednorocní lhůty, a dále nepokračoval, bude opět po uplynutí roční lhůty žaloba zamítnuta. Byla-li již zahájena soudní pře a potom se nedostavila některá strana, projedná soudce spor se stranou přítomnou a pak vydá rozsudek.

Justinián upravil nově tuto materii v souvislosti s ustanovením, že proces musí být skončen do tří let od litiskontestace. Tato lhůta znamená také to, že před touto lhůtou nemůže spor předčasně skončit kontumačním rozsudkem. Kontumační řízení může být zahájeno teprve 6 měsíců před uplynutím té tříleté lhůty.

Nepřítomný musel být třikrát vyzván, aby se dostavil k projednání, a teprve po marném uplynutí příslušných lhůt mohlo dojít k vynesení kontumačního rozsudku na základě projednání sporu se stranou přítomnou. Ta však musela platit soudní náklady.

⁴⁸ D 5,1, 67–70.

⁴⁹ C 7,43,8.

⁵⁰ C 8,40, 26.

Proti kontumačnímu rozsudku, vydanému po řádném obeslání strany, která se nedostavila, není přípustné odvolání.

5.10 Appelatio

Za principátu byl možný opravný prostředek. Má-li být apelace učiněna ústně, musí být učiněna ihned po prohlášení rozsudku, před soudem vyhlašujícím nález. Písemné odvolání spočívá v odevzdání spisu zvaného *libelli appellatorii* soudci, proti jehož rozsudku bylo apelováno. Pro písemnou apelaci je předepsaná lhůta dvou nebo tří dnů podle toho, zda někdo apeluje v prospěchu vlastním nebo cizím.

Apelace má za následek, že další řízení, zejména exekuce, se zastaví. Jestliže nižší instance zamítla odvolání jako nepřípustné, může proti tomuto rozhodnutí být apelováno přímo k vyššímu soudci. Když však nižší instance apelaci přijme, odevzdá ji vyšší instanci prostřednictvím spisu zvaného *litterae dimmissoriae* nebo *apostoli*. Za tyto *litterae dimmissoriae* má sám žádat nižší stolicí do pěti dnů. Pokud ji obdrží, odevzdá ji soudci apelačnímu. Když apelační soud odvolání nepřijme, bude apelant muset zaplatit svému odpůrci pokutu, obnášející jednu osminu hodnoty sporného předmětu a uhradit mu náhrady procesní v obnosu čtyřnásobném.

Od *extraordinario cognitio* bylo možné odvolání. Ulpianus dosvědčuje, jak v jeho době *apellandi usus frequens, necessarius*. Odvolání musí být předem ohlášeno: buď ústně po vynesení rozsudku nebo do krátké (2–3 denní, u Justiniána 10 ti denní) lhůty písemným podáním (*libelli appellatorii*) obsahujícím jména stran a označení rozsudku.

Odvolání se podávalo u soudu, který vydal rozsudek. Ten pak předal celý materiál, který se týkal procesu „*litterae dimissoriae*“ nebo *apostoli*, odvolateli, který pak během zákonné lhůty, dost dlouhé - tzv. *dies fatales*, měl předložit tyto spisy u odvolacího soudu a hlásit se u něj k zahájení řízení. Časté byly žádosti o prodloužení lhůty. Zákon připouštěl několikrát prodloužení těchto fatálních dnů (*reparatio a lapsu*).

Jinak se u něj posuzovala neodůvodněná nepřítomnost samého odvolatele, který zahájil jednání u soudu odvolacího a byl dále nečinný. Tady musel soudce po uplynutí jednoho roku potvrdit rozsudek, z něhož bylo odvolání. Odvolání mělo být podle práva justiniánského – novell skončeno nejdéle ve dvou letech od *dies fatales*. Proti odvolacímu rozsudku byla možná další apelace, ta byla ale poslední.

5.11 In integrum restitutio (Navrácení do předešlého stavu)

Žádost musela být podána včas, aby řízení restituční mohlo být skončeno do jednoho roku poté, co přestala působit *causa relationis*, jelikož po projití tohoto roku, právo na restituci pominulo. Tento rok je *annus utilis*, který se sice počíná, když je poprvé *experiendi potestas*, ale pak probíhá nepřetržitě. Justinián stanovil lhůtu, ve které měla být provedena restituce, na *quadriennium continuum*, které se mělo počítat při restituci minorum prvním dnem zletilosti, nebo dnem, kdy nezletilému byla léta prominuta při restituci pro nepřítomnost dnem, kdy přestala překážka, která činila restituční důvod.

Zletilým (*maiores XXV annis*) je *restitutio* přislíbeno proti škodným právním následkům „zmeškání“ zvláště v případě, když jim byla způsobena újma tím, že *actio temporalis* zanikla projitím zákonné lhůty končící nebo, že jeho právo pominulo nevykonáváním nebo bylo jiným vydrženo. Předpokládá se však, že zmeškání je ospravedlněno, jestliže ten, kdo zmeškal, byl nepřítomen z důvodu omluvitelného, nebo když nebyl přítomen jeho odpůrce.

Edictum o restituci pro nepřítomnost končilo slovy, kterými praetor sliboval povšechně, že poskytne restituci, i když to shledá spravedlivým z jiného důvodu. Díky této doložce, *clausula generalis*, uznali římscí právníci za restituční důvody i jiné případy nutné nebo ospravedlnitelné nepřítomnosti, jakož i jiné překážky způsobující zmeškání. Ospravedlněná nepřítomnost je uznána jako důvod při dosažení *in restitutio integrum* proti projití doby apelační:

ei qui rei publicæ causa absit, ceteris quoque qui in eadem causa habentur, si per procuratores defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subveniri solet, ut appellare his permittatur.

ti, kteří z příčin věcí veřejných jsou nepřítomni a také ti, kteří jsou ve stejných právních podmínkách, jestliže jsou chráněni jejich zástupci, obecně dostanou in restitutio integrum, jenom k rozšíření toho, že mají možnost se dovolat⁵¹.

Stejné právo na restituci jako nezletilci bylo poskytnuto císařskými konstitucemi městským obcím oproti právním újmám jim vzešlým z jednání nebo opominutí jejich

⁵¹ Macer D 4,1,8.

zástupců⁵². Jim se připouští dokonce odchylkou od pravidla proti rozsudku popřípadě i *restitutio propter nova reperta. Vedle restituce nově nalezeno.*

Fiscus pak obdržel všeobecné právo nastupovat do tří let restitucí proti rozsudkům pro něj nepříznivým:

Causas, in quibus contra fiscura iudicatum est, intra triennium retractari posse, et post id tempus, si prævaricatio arguatur vel manifesta fraus probetur, notum est.

*V příčinách, ve kterých protistátní pokladně souzeno je, je možné během tří let se odvolat, a potom později, jestliže je prokázáno porušení povinnosti nebo usvědčen zřejmý podvod, tak jest dáno.*⁵³

Pouze kdyby byl rozsudek získán podvodem, pak se *restitutio* připouští i později.

D. 4,6,1,1:

Verba edicti: „... earum rerum actionem intra annum, quo primum de ea re experiundi potestas erit, ... in integrum restituum“

*Slova ediktu: „...během jednoho roku žalobu z těchto věcí, kterou jako první bude možné podat“*⁵⁴.

Že ve výše uvedené lhůtě musí být restituční řízení nejen zahájeno, nýbrž i skončeno, je již ve znění ediktu. V justiniánském zákonodárství se stanoví přímo: *continuatio temporis observetur ad interponendam contestationem finiendamque litem. Hlídá se běh času k uplynutí dosvědčení a ohraničení sporu.*⁵⁵

Císař Konstantin prodloužil lhůtu pro *restitutio minorum* na pět let pro město Řím a okolí do stého milníku, na čtyři léta pro Itálii a na tři léta pro ostatní státní území. Justinián pak předepsal jako všeobecnou lhůtu restituční *quadriennium continuum*, jež by se začalo počítalo dnem, kdy *causa restitutionis* přestala působit⁵⁶.

⁵² C. 2,54,4; D 49,1,9.

⁵³ Antonin C, 10, 9, 1.

⁵⁴ D.4,6,28,3; 12,2,9,4; C.2,50,2,3; 2,52,7, pr.1,8,50,18.

⁵⁵ C 2,52,7. Podobně v Const. C. Theod. 2,16,2.

⁵⁶ C. 2,5,7.

5.12 Dědictví

Suus heres může, i když se vzdal dědictví, později platně prohlásit, že si jej hodlá ponechat, ale může tak učinit jen pokud dědictví ještě není prodáno věřiteli, a jak Justinán zavedl, pouze do tří let.

Bonorum possessio se nabývá výhradně magisterským udělením a nikdy proti vůli povolného nebo bez jeho vůle. Je tedy k jejímu nabytí vždy potřeba, aby povolný před vrchním magistrátem soudním, podle nejnovějšího práva před kterýmkoli soudem prohlásil, že jí chce nabýti (*bonorum possessionem agnoscere, petere*). *Agnitio bonorum possessionis* se musí stát do určité lhůty: od ascendentů a descendentů zůstavitelových *intra annum utilem*, od všech ostatních *intra certum dies utiles*, jinak je povolný vyloučen z *bonorum possessio*.

5.12.1 *Cretio*

V nejstarších dobách *cretio* byla forma uvážení používaná v dědictví. Jednalo se o ústní prohlášení povolného, že přijímá dědictví, a to muselo být učiněno před svědky vnesením určité formule.

V právu klasickém se již vyskytuje pouze tehdy, když byla v testamentu zvlášť přikázána dědicovi a dědic by nezískla dědictví, kdyby ji zapomenul učinit. Tomu, kdo byl ustanoven dědicem *cum cretione*, bývala od testátora ukládána určitá lhůta (obvykle 100denní), do které musel prohlášení učinit. Pokud tak neučinil ve lhůtě prohlášení, byl z dědictví vyloučen. *Tempus cretionis* se počítal tím způsobem, že se počítaly pouze ty dny, ve kterých povolný mohl přijmout dědictví (*cretio vulgaris*) nebo nepřetržitě den po dni (*cretio continua, certorum dierum*).

Gaius, IV, 164: *Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus vel adeant hereditatem, vel si non adeant, temporis fine summoveantur. Ideo autem fretko appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere.*

Cizím dědicům bývá (někdy) ukládána cretio, to je lhůta na romyšlenou, aby do určité doby buď pozůstalost přijali, anebo nepřijmou-li ji, byli uplynutím lhůty vyloučeni. Název cretio pochází pak z toho, že (slovo) cernere znamená asi tolik, co rozhodnout se a ustanovit se.

Gaius, IV, 166: *Et quia ita heres institutus est, si velit heres esse, debet intra diem cretionis cernere, id est hæc verba dicere QOUD ME P.MEVIUS TESTAMENTO SUO HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. Quodsi ita non creverit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam protivit, si pro herede gerat, id est si rebus hereditariis tamquam heres utatur.*

A chce-li ten, kdo byl takto ustanoven dědicem, dědicem být, bude muset ve lhůtě, kterou cretio stanoví, provést (formální) rozhodnutí, to je pronést tato slova: PROTOŽE MNE PUBLIUS MÆVIUS SVÝM TESTAMENTEM USTANOVIL DĚDICEM, PŘIJÍMÁM TU POZŮSTALOST A ROZHODUJI SE (pro ni). Jestli se takto formálně nerozhodne, je vyloučen uplynutím doby, kterou cretio stanoví. A pranic nepomůže, že si vede jako dědic, to je že pozůstalostním majetkem nakládá tak, jako by byl dědicem.

Gaius, IV, 167: *...sed solet prætor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod si velit adeat hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti vendere.*

Prætor však na žádost pozůstalostních věřitelů obvykle stanoví lhůtu, ve které má dědic pozůstalost přijmout, (ovšem) jestliže ji chce.

Gaius, IV, 168: *Sicut autem qui cum cretione heres institutus est, nisi creverit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur, quam si non creverit intra id tempus quo cretio finita est; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non nadire, tamen pænitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest.*

Tak ovšem jako se dědic, ustanovený cum cretione, stane dědicem pouze tehdy, když se formálně pro pozůstalost rozhodne, tak také není vyloučen jinak, než že formální rozhodnutí neprovede ve lhůtě, kterou určila cretio. Proto i kdyby se před dnem, který cretio stanoví, rozhodl pozůstalost nepřijmout, může se dědicem přesto stát, jestliže lituje svého úmyslu a provede formální rozhodnutí, dokud lhůta, kterou cretio určila, ještě běží.

Gaius, IV, 170: *Omnis autem cretio certo tempore constringitur. In quam rem tolerabile tempus visum est centum dierum. Potest tamen nihilo minus iure civili aut Pontius aut brevius tempus dari; longius tamen interdum prætor coartat.*

Každá cretio je pak vázána určitou časovou lhůtou. Bylo uznáno, že v tomto ohledu je přijatelná lhůta jednoho sta dní. Podle civilního práva lze však uložit lhůtu delší nebo kratší. Lhůtu delší však někdy praetor zkracuje.

Gaius, IV, 171: *Et quamvis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio vulgaris vocatur; alia certorum dierum: vulgaris illa, quam supra exposuimus, id est in qua adiciuntur haec verba QUIBUS SCIET POTERITQUE; certorum dierum, in qua detractis his verbis cetera scribuntur.*

A ačkoli je každá cretio vázána na určitý počet dní, říká se přesto jedné obecná, druhé „na určitý počet dní“. Obecná (se říká) té, o které jsme mluvili výše, to je té, k níž se připojují slova CO O TOM ZVÍ A ZMŮŽE. „Na určitý počet dní“ (se říká) té, při níž se tato slova vynechají a zapíše se (jen text) ostatní.

Gaius, IV, 172: *Quarum cretionum magna differentia est. Nam vulgari cretione data nulli dies computantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum et possit cernere. Certorum vero dierum cretione data etiam nescienti se heredem institutum esse numerantur dies continui; item ei quoque, qui aliquo ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condiciones heres institus est, tempus numeratur; unde melius et aptius est vulgari cretione uti.*

Mezi těmito dvěma druhy je veliký rozdíl. Neboť, je-li uložena cretio obecná, započítávají se jenom ty dny, kdy někdo ví, že byl ustanoven dědicem a může (tedy) provést rozhodnutí. Je-li naproti tomu uložena cretio na určitý počet dní, počítají se průběžně dny i tomu, kdo neví, že byl ustanoven dědicem; dále se čas počítá také tomu, komu nějaký důvod brání provést rozhodnutí, a co více i tomu, kdo byl dědicem ustanoven s podmínkou. Proto je lepší a vhodnější, když se užívá cretio obecná.

Gaius, IV, 173: *Continua haec cretio vocatur, quia continui dies numerantur. Sed quia tamen dura est haec cretio, altera in usu habetur; unde etiam vulgaris cretione uti.*

Tato cretio (tj. na určitý počet dní) nazývá se průběžná, protože dny se počítají průběžně. Protože je však tvrdá, užívá se (hlavně) té druhé: proto se jí také říká cretio obecná.

..

5.12.2 *Tempus ad deliberandum*

Podle praetorského ediktu bylo možné dát dědici lhůtu na rozmyšlenou (*tempus ad deliberandum*) – 100 dní, zdali dědictví přijme. Odmítl-li, tak mají další dědici *tempus deliberationis* a projdou-li všechny lhůty, bude konečně věřitelům povolen prodej pozůstalosti k uspokojení svých pohledávek.

Justinán nařídil, že *tempus deliberationis* nemá být delší než devět měsíců, pokud lhůty stanoví soudce a pokud císař, tak ne déle jak jeden rok. A dále, že když uplynula lhůta, aniž by povolaný prohlásil, že odmítá dědictví, má se za to, jako by jej přijal.

5.13 *Interdictum*

Mohli jej udělit nejen vrchní magistráti, ale také municipijní. Nebyli při tom vázáni na actus rerum. D 11,7,9. 2 Cic. pro Ces. 13, 36: *Qui (si praetor) dies totus aut vim fieri vetat aut restitui factum iubet, kdokoli (jestliže praetor) celý den buď sílu zakáže vykonávat anebo nařídí vrátit skutečnost, lze podle soudit, že byly, alespoň za dob Ciceronových, zvláštní soudní dny pro postulaci a udílení interdiktů.*

5.14 **Denunciační proces**

Císař Konstantin, aby znemožnil *malam fidem rebus non gestis*, nařídil, aby denunciace byla činěná u úřadu *apud privinciarum rectores vel apud eos, quibus actorum cinficiendorum ius est*⁵⁷ a stanovil pro denunciační proces čtyřměsíční lhůtu⁵⁸. Bližší význam této lhůty není zcela jasný. Nejspíš muselo být soudní projednání zahájeno nejpozději v této lhůtě. Jinak ztrácel nečinný žalobce spor (ačkoli nedosáhl obnovy, *reparatio temporum*), žalovaný pak, pokud se nedostavil do lhůty k soudu, se vydával řízení kontumačnímu.

Uvedená lhůta však neplatila pro četné žaloby žádající rychlé vyřízení, jako pro násilné odnětí držby, o zrušení inoficiósního testamentu, o splnění fideikomisu, o splnění dluhu prokázaného listinou⁵⁹.

⁵⁷ C Th. 2,4,2.

⁵⁸ C Th. 2, 6, 1.

⁵⁹ C.Th 2, 4, 6.

5.15 Libellový proces

Žalovaný, který přijal žalobní libell – a musel jej přijmout, nemohl přijetí odepřít a tím zmařit povinnost, měl mimo jiné povinnost se zaručit, že se řádně zúčastní sporu až do konce (*cautio iudicio sisti*), nedal-li záruky nebo rukojmí, vydával se vazbě⁶⁰, v níž ovšem nesměl být držen déle než třicet dní. Bylo-li třeba k ukončení sporu delší doby, musela pak stačit přísězná záruka. Žalovaný musel také na své žalobní odpovědi uvést datum přijetí *libellu conventionis*.

6 Promlčení, Prekluze, *Actiones temporales*, *Actiones perpetuae*

6.1 *Actiones temporales, perpetuae*

Dříve než pojednám o samotném promlčení, je třeba uvést jedno z mnoha dělení římských žalob (*actiones*), a to z časového hlediska, které je pro následující problematiku klíčové:

Actiones a/ *temporales*
 b/ *perpetuae*

Actiones temporales: možnost oprávněného uplatnit žalobu byla hned od počátku časově omezená. Jestliže oprávněný neuplatnil v dané lhůtě své právo, ztratil žalobu, a tím i prakticky právo. Tyto lhůty nazýváme přepadnými anebo prekluzivními (*præcludere* – omezovat, uzavírat). Plynutí těchto lhůt se nedá ani ničím zastavit, a tím se výrazně odlišují od promlčecích lhůt. Začátek promlčecích lhůt nastal buď v momentě objektivní možnosti, anebo subjektivní možnosti oprávněného podat žalobu. Od toho momentu však lhůty plynuly nepřetržitě. K prekluzi soudce přihlížel *ex offio*, neboť dodržení lhůt bylo součástí žalobního základu. Lhůty dotčené byly počítány *utiliter*: lhůta nepočne běžet, dokud oprávněný pro pomíjející překážku (pro svou vlastní nezáviněnou nepřítomnost nebo omluvitelnou nevědomost, pro nepřítomnost odpůrce, nikým neobhájeného (*indefensus*), pro překážky v osobě magistráta) nemohl ještě ani jednou převzít litiskontestaci. Dokud tedy neměl, jak prameny praví, *agendi facultatem (experiundi potestatem)*. Nastala-li ale jednou *agendi*

⁶⁰ C 9,4,6,3 + Nov. 53,3 proem.

facultas, počala běžet zákonná lhůta, která pak běží dál nepřetržitě den po dni, aniž by se její projítí již zdržovalo, v případě, že by se později vyskytla nějaká z dotčených překážek. Tedy se *tempus* počítá částečně jinak než u novějšího: *utiliter ratione initii, continue ratione cursus*. V druhém případě se nepočítají dny, kdy nemohlo být soudní jednání konáno pro překážku. Jako když osoba, která měla jednat, je bez své viny nepřítomna nebo z omluvitelného důvodu neví o tom, že má právo jednat.

Vyloučena je *actio temporalis* teprve, když uběhnul poslední den propadné lhůty celý.

Podle práva civilního podléhala časovému omezení například *actio* ze stipulačního slibu sponzorova (dva roky) nebo *querella inofficiosi testamenti*. Mnohem častěji případy časového omezení však nalézáme v právu honorárním. Na ty právě dopadá označení *actiones temporales*, kdežto všechny ostatní *actiones*, civilní i honorární, které takovému omezení nepodléhaly, byly *perpetuae*.

Za principátu byly též některé *actiones civiles* omezeny zákonem nebo právem obyčejovým na určitou dobu, přesahující většinou dobu 1 roku. Například byla stanovena pěti-letá lhůta pro *querela inofficiosi testamenti*.

Temporalita, kterou se vyznačují zejména praetorské *actiones* (též aedilské *actiones* při trhu) spočívala v tom, že žalobní možnost byla od počátku omezena (prækludována) na určitou dobu, po jejímž marném uplynutí právo definitivně propadalo: zanikalo tedy jen uplynutím času. Nazýváme proto lhůty, stanovené při *actiones temporales*, lhůtami preklusivními nebo propadnými. Jejich běh nelze ničím zastavit ani přetrhnout, což je odlišuje od lhůt promlčecích. U *actiones temporales* se jejich počátek neurčoval jen momentem vzniku objektivní možnosti žalobní, nýbrž i subjektivní možností osoby oprávněné. Tudíž se oddaloval například její nevědomostí nebo omluvitelnou nepřítomností. Jakmile však lhůta počala jednou běžet, počítaly se i týdny, kdy se vyskytla podobná překážka. Proto se nazývá preklusivní lhůta u *actiones temporales tempus utile ratione initii, continuum ratione cursus*.

Actiones perpetuae: Zahrnují civilní i praetorské žaloby. Obecně nepodléhaly žádnému časovému omezení. Pouze některé trestní žaloby – vzhledem k účinnosti trestu – se vázaly na jednoroční lhůtu. Na ještě kratší lhůtu se vázaly aedilské žaloby z titulu chyb a nedostatků předání věci. Zákonodárství v době císařství i na ně vztáhlo všeobecné třicetileté promlčení. Promlčením se ztrácelo pouze právo žalovat, ale samo subjektivní právo nezaniklo. Pokud by tedy někdo po uplynutí této lhůty jako nositel daného práva žaloval, mohl žalovaný namítat

promlčení (*præscriptio temporis*). Soudce však k této námitce nepřihlížel z úřední povinnosti, ale jen na podnět žalovaného (*ope exceptionis*).

Časově neomezená možnost žalobní, kterou se vyznačovaly *actiones perpetuæ* klasického práva, narážela patrně vždy na obtíže praxe a v provinciích již za doby klasické též na odchylné právní názory v případech, kdy žalobce uplatňoval svou *actio* nepřiměřeně dlouho po tom, kdy ji mohl užít poprvé. Tak byla v provinciích už za vlády císařské dynastie Severovců odrážena zvláštní ochrana (*præscriptio longi temporis*) *actio* vlastníka pozemku, který nastupoval na držitele. A v Egyptě, jak se zdá, byl podle ediktů císařských místodržících podobně zbavován účinnosti i nárok obligační, uplatňovaný na soudě teprve po pěti nebo deseti letech. Jde tu zřejmě o promítání myšlenky, že proti nedbalému oprávněnému je třeba chránit žalovaného potud, že po určité době nemusí vyvracet žalobcův důkaz vlastnického práva nebo dokazovat zánik pohledávky apod.

6.2 Longi temporis præscriptio

Provinciální institut *longi temporis præscriptio*: dlouholetý držitel se mohl bránit vlastníkově reivindikaci obranou. Tato obrana se nyní generalizuje. **Anastasius** dokonce pojímá samo právo jako zaniklé žalobním promlčením:

nullumque ius privatum vel publicum in quacunqve causa in quacunqve persona, quod predictorum quadraginta annorum extinctum est iugi silentio, moveatur.

*žádné právo soukromé nebo veřejné v jakékoli příčině či v jakékoli osobě není způsobeno, vzhledem k tomu, že předpokládaných čtyřicet let uběhlo.*⁶¹

Longi temporis præscriptio znamenalo původně jen zánik žaloby bývalého vlastníka. Později ale, a to již dávno před Justinianem, bylo spojeno s dlouholetou, vlastníkem nepřetrženou držbou přímo nabytí vlastnictví⁶². Tím se odpoutala od promlčení. A jako precedens obecného promlčení žalob je v provinciálním promlčení vlastnické žaloby.

⁶¹ C 7, 39, 4, 1.

⁶² C 7, 39, 8pr.

6.3 Promlčení

Myšlenka promlčení byla obecně uznána teprve v době poklasické, a to v institutu promlčení. Ten byl do římského práva zaveden **konstitucí císařů Honoria a Theodosia II.** roku 424 n. l.:⁶³

sicut in rem speciales, ita de universitate et personales actiones ultra triginta annorum spatium minime protendantur ... quæ rego ante non motæ sunt actiones, triginta annorum iugi silentio, ex quo competere iure coeperunt, vivendi ulterius non habeant facultatem,

tak jako v speciální věci, tak z obecných a osobních žalob skrze třicet let je minimální k natáhnutí...které nařizují před tím, než nehybné jsou žaloby, třicet let mlčení práva, ze kterého začal ke stejnému cíli práva, poslední žijící nemají možnost a zreformován pozdějším zákonodárstvím, zejména justiniánským.

Roku 424 n.l. stanovil císař Theodosius, že všechny *actiones perpetuæ* zaniknou nepřetržitým mlčením oprávněného po dobu třiceti let.

Justinián zavedl pro některé zvláštní případy lhůtu čtyřicetiletou – tak obecně ve prospěch *pia corpora* nebo při *actio hypothecaria*, pokud směřuje proti dlužníkovi, apod.

Za Theodosia, resp. Justiniána se nově objevuje instituce promlčení dříve časově neomezených žalob (*actiones perpetuæ* – většina), které se nyní po třiceti, resp. čtyřiceti letech u žalob kostelů, zbožných nadací, stávají neúspěšnými, postaví-li se jim do cesty námitka *præscriptio XXX vel XL annorum*.

Promlčení se staví (*præscriptio dormit*) tj. nezačne nebo nemůže pokračovat pro nějakou překážku (nedospělost).

Některé *actiones* zůstávají i podle nejnovějšího práva nepromlčitelné např. žaloby fisku pro berní pohledávky, na rozdělení společné věci (ale ne na ostatní nároky ze společenstva), *vindicatio in libertatem* a vindikace kolona jeho pánem.

Actio temporalis zanikla pouze uplynutím času, při promlčení odpadá *actio* nečinností oprávněného v zákonné lhůtě jeho nepřetržitým mlčením (*iugi silentio*). Co do účinků, je klasická *actio* sama právo na soud uvedené, a proto je nutno vykládat zánik *actionis*,

⁶³ C. Th. 4, 14, 1 a Cod. Iust. 7, 39, 3.

způsobený uplynutím času přímo jako zánik práva, u promlčení ale zaniká jen žalovatelný nárok, nikoli však subjektivní právo samé.

Promlčení se přerušuje (*interruptio*) tj. začíná běžet znovu, každým včasným uplatněným nároku – hlavně upomínkou – *interpellatio* nebo podáním žaloby.

U *actiones temporales* nedocházelo k přetržení práva, zatímco u *actiones perpetuae* ano. Uplynou totiž teprve až samotnou okolností – nečinností, mlčením oprávněného *iugi silentio* trvajícím po určitou dobu.

Pro promlčení platí následující pravidla:

- Počíná, když je *actio nata* (*ex quo ab initio actio competit et semel nata est*)⁶⁴ – jakmile je nárok neuspokojený a zralý nárok žalovatelný. Jde-li o nároky z práv absolutních (*actiones in rem*), je *actio nata* uplatňována, když právo určitá osoba porušila. Jde-li o obligace, když není zvlášť určen čas splnění obligace, věřitel může pohledávat neprodleně její splnění. Vydávají se tu jen některé případy, při nichž má být něco podle jejich kausy po určitou dobu ponecháno dlužníkovi, jako například při půjčce. Jen v takových případech je k počátku promlčení ještě zapotřebí výzvy věřiteli, která zde tedy není obecným předpokladem, jako je tomu pro vznik dlužníkovy prodlení. Žalovatelný nárok při obligacích na pozitivní plnění vzniká dospělostí pohledávky, ale zní-li nárok na *non facere*, teprve tehdy, když zavázaný jedná proti své povinnosti. *Actio in personam* se začíná promlčovat zpravidla od samotného zřízení obligace, tedy jmenovitě od dne, kdy byla uzavřena smlouva obligační. Při obligacích směřujících k opakujícímu se plnění, počíná se každý jednotlivý nárok promlčovat sám dne, kdy daná dávka byla splatná.
- Promlčecí lhůta je *tempus continuum*, a to na rozdíl od prekluzivních lhůt *continuum* nejen *ratione cursus*, nýbrž i *ratione initii* tj. začne běžet, i kdyby oprávněný neměl možnost svůj nárok uplatnit. Za proběhlou se považuje lhůta promlčecí teprve koncem posledního dne. Běhu lhůty nevadí výměny původních subjektů sukcesory univerzálními či singulárními, ať k ní došlo ze strany zavázaného či oprávněného.

⁶⁴ C. Just. 7, 40, 1, 1 d.

- Promlčení trvá zpravidla 30 let. Vyňaty jsou četné *actiones*, které jsou promlčitelné v delší či kratší časové lhůtě. Delší promlčecí lhůta (40 let) platí například pro žaloby kostelů a zbožných nadací, které by jinak zanikly po 10, 20 nebo 30 letech.
- Oprávněný musel být nečinný po celou dobu promlčení. Přetržení *temporis interruptio* způsobuje, že promlčecí lhůta počíná běžet znovu. Promlčení se přetrhuje tím, že žaloba byla vznesená k soudu nebo byla oznámena žalovanému (nebylo-li ani jedno možné, stačila veřejná protestace). *Actio nata* tedy bude přivedena k platnosti, i když ne třeba s konečným účinem. Pouhá upomínka promlčení nepřetrhuje. Stejně jako uplatnění nároku před soudem účinkuje jeho uznání žalovaným, ať mlčky či činy konkludentními (placení úroků apod.) Přetržením se ruší relevance dosavadní nečinnosti a promlčecí lhůta musí proběhnout celá znovu. Byl-li žalovaný odsouzen, je nárok k rozsudku podroben novému třicetiletému promlčení. Jestliže se však proces zastaví, je promlčecí lhůta čtyřicetiletá a začíná běžet od posledního procesního úkonu (tzv. promlčení litispendence). Nelze-li doručit žalobu, může být promlčení přetrženo ohražením, učiněným na soudě, popřípadě u vedení obce či veřejným vyhlášením ohražení v bydlišti odpůrcově. Promlčení se přetrhává ještě také tím, že zavázaný uzná právní nárok oprávněného (přímo či nepřímo) jako částečnou splátku dluhu placením úroků, vydáním nového dluhopisu, zastavením věci nebo rukojmího. Stavění promlčení nastává, *praescriptio dormit*, odpadne-li důvod stavění, promlčení trvá déle a počítá se doba před nastoupením překážky. Důvodem může být např. nedospělost oprávněného či jeho nezletilost (jen u žalob) či lhůta poskytnutá k soupisu dědictví poskytnutá dědici zavázaného. *Agere non valenti non currit praescriptio*.
- Účinkem promlčení žaloby je, že *actio* zaniká úplně (*extinguitur*) jako žalovatelný nárok. Přísluší proti ní žalovanému *exceptio temporis*, zvláště *exceptio* neboli *praescriptio XXX vel XL annorum*. Pokud pozbude právní účinnosti proti určité osobě a jejím právním nástupcům, je stále účinná proti všem ostatním.

6.4 Vztah promlčení a temporality žalob

Podle justiniánského práva je třeba použít ustanovení novějšího promlčení i na starobyloou temporalitu žalob. *Actiones temporales* pozbývají pak právní účinnosti

projítím času podle pravidel promlčení a liší se od *actiones perpetuae* kratší promlčecí lhůtou, vyměřenou většinou *utiliter*.

K promlčení hledí soudce jen *ope exceptionis* a námitky se lze vzdát. Naproti tomu k prekluzi hledí z úřední moci, jelikož dodržení lhůty je částí žalobního základu.

Doba promlčecí musí doběhnout celá, včetně posledního dne, a počítá se jako *tempus continuum* tj. kalendářní doba, při které se nerozlišovalo mezi dny, kdy se mohlo konat procesní jednání. Naproti tomu u žalob temporálních se počítá *tempus utile* (tj. *ratione initii*), což je soudní lhůta, do které se počítají pouze dny, kdy lze jednat na soudě (resp. pro jejich započetí je rozhodná *facultas agendi*).

Charakteristické je však, že Justinián kladl vedle sebe jako jevy pojmově příbuzné promlčení i vydržení: *hoc sufficere (protest) ad omnem temporalem interruptionem sive triennii sive longi temporis sive triginta vel quadraginta annorum sit*⁶⁵. A jako precedens obecného promlčení žalob je v provinciálním zřízení promlčení vlastnické žaloby.

Podle Justiniánského zákonodárství se měly promlčet žaloby proti kostelům, církevním nadacím a ústavům až po sto letech. Zákonodárství ale kolísalo. Nakonec se ustálilo na čtyřiceti letech proti předchozím, dále při *actio pignericia* nebo *hypothecaria* proti dlužníkovi a jeho dědicům a proti zadnějším hypotekářům, držícím za života dlužníkov⁶⁶. Vůbec se nepromlčují, jen výjimečné případy, jako žaloby na rozdělení společné věci. V kratších lhůtách například roční, dvouměsíční, zanikají staré *actiones temporales*, původně praetorské a aedilské.

Promlčení předpokádá, že *non interruptum erit silentium, ut lege cautam est, id est etiam per solam conventionem, aut si aetas impubes excipienda monstretur* (C7, 39,7) uskutečňuje se tedy jen nepřetržitým promlčením (*iugi silentio, non interruptio silentio*).

Actio hypothecaria, proti dlužníku samému a jeho dědici, jakož i proti pozdějšímu hypotekáři, byla teprve zákonem Justiniánovým podrobena promlčení, a to čtyřicetiletému. Jen když se zadnější hypotekář dovolával promlčení nastalého po smrti dlužníkově, stačila promlčecí doba třiceti let. Proti třetím držitelům zástavy se promlčela *actio hypothecaria* podle všeobecných předpisů zpravidla ve třiceti, výjimečně ve čtyřiceti letech.

⁶⁵ C 7, 40, 2.

⁶⁶ (C 7, 38, 7).

Obligační poměr se solidárními nároky několika věřitelů nebo se solidárními závazky několika dlužníků, nazýváme obligaci *korreálnou*. O přetržení promlčení Justinián stanovil, že je-li způsobeno jedním věřitelem nebo proti jednomu dlužníkovi, přetrhuje se tím zároveň promlčení ve vztahu ke *korreům*.

6.5 Præscriptio

Výhrada *præscriptio* byla umístěná před intencí formule (odtud název), o jejíž správnosti se měl soudce přesvědčit před začátkem jednání ve věci samé (*ea res agatur... si non*).

a/ *præscriptio pro reo*: uváděla okolnost, kterou se brání žalovaný, a pokud tato okolnost mohla být vyšetřena již *in iure*, nedošlo popřípadě k poskytnutí žaloby a k řízení *apud iudicem*. Vývojem formulového řízení byla přemístěna mezi intenci a kondemnaci, a přešla tak v excepci. *Præscriptio pro reo* pak zanikla a jen terminologicky se udržela i v klasické době, například při *præscriptio longis temporis*.

b/ *præscriptio pro actore*: omezuje žalobu jen na jednotlivý nárok z celého práva. Výhrada se zde předesílá v zájmu žalobce, který chce například žalovat ze splátkového závazku jen splátky již dospělé. Vložením výhrady omezí žalobce řízení jen na tyto, kdežto nedospělé zůstanou mimo spor.

V případě prekluse je možnost žalovat již předem dána jen do určité krátké lhůty. Žaloba je dočasná. Prætor slibuje u některých jim připuštěných žalob, například *iniurarium*, předem je omezuje časově (... *intra annum ... iudicium dabo*). Opožděná žaloba bude odepřena nebo dána, ale s *exceptio temporis* (*si non plus quam annus est, cum experiundi potestas fuit*).

7 Exekuce

Nesplnil-li odsouzený do 30 dnů po rozsudku svou povinnost, pak vznikala nová žaloba *actio iudicati*

K osobní exekuci, jak byla upravena zákonem Poetiliovým (viz *legis actio*), přistoupila v posledním století republiky exekuce majetková, zavedená prætorským ediktem, pravděpodobně prætorem Publiem Rutiliem. Věřitel měl tehdy na výběr dva způsoby

exekuce. Avšak podle zákona Iuliova (normy tvořící Augustovy procesní zákony) bylo dáno dlužníkovi dobrodiní vyhnout se osobní exekuci tím, že postoupil věřitelům své jmění.

Nejvýraznějším rysem majetkové exekuce, jak byla zavedena praetorem, je ten, že jde o univerzální majetkovou exekuci, že jejím předmětem je celé jmění dlužníkové, které se dlužníkovi odnímá a přenáší na nový subjekt zaručující uspokojení věřitelů, kterého se jim od dlužníka nedostalo. Celé jmění dlužníkové se přenáší na toho, kdo se zavázal zaplatit věřitelům poměrně nejvyšší procento jejich pohledávek, odtud i název této exekuce: *bonorum venditio*.

Exekuce je zahájena, nesplnil-li dlužník svou povinnost založenou na odsuzujícím rozsudku nebo na doznání, a uplynulo-li od rozsudku 30 dní. Pak mohl věřitel vést exekuci (osobní nebo majetkovou). Musel jednat tak, jako kdyby zahajoval spor o tuto povinnost.

Dostavil se tedy i s žalovaným, o jehož obeslání se musel sám postarat, před praetora, a sdělit ve způsobu žalobní edice, že hodlá uplatňovat pro tu a tu nesplněnou povinnost *actionem iudicati*. Obvykle byl tázán odpůrce, uznává-li uplatňovanou povinnost. Uznal-li nebo se prostě nebránil, povolil praetor žádanou exekuci svolením k *missio in bona*, a tak nebylo třeba nového procesu o *actio iudicati*.

Žalobce si vyžádal *actionem iudicati* a odevzdal o ní formulí, vypravenou a eventuálně doplněnou nějakou excepcí, žalovanému, který ji přijal. Tak došlo k litiskontestaci a k dalšímu řízení *apud iudicem*. Soudce buď žalovaného osvobodil, takže už nemohlo dojít k exekuci anebo naopak. V tom případě znělo odsouzení na dvojnásobek, neboť *actio iudicati* náležela mezi *actiones quae infitianebo crescunt in duplum*. V případě, že magistrát dekretem legitimuje věřitele k *missio in bona rei servandae gratia*, nabývá věřitel práva ujmout se detence majetku dlužníkovu s právem dohledu a opatrování.

Věřitel je povinen veřejně učinit oznámení o této *missio in bona (praescriptio in bonorum)*, aby mohli přistoupit ostatní věřitelé. Ti pak nabývali spoludetence. Tak tedy došlo ke konkursu. Věřitelé mohli v této době dosáhnout navrácení různých hodnot. Po uplynutí třiceti dní od vyhlášky o proskripci (nebo 15 dní, pokud se jednalo o konkurs na jmění zemřelého) se smělo přikročit k prodeji majetku.

Dlužník, kterým měl předtím možnost odvrátit konkurs a všechny jeho následky prostým zaplacením, se nyní stal *infamis* a byl považován z různých hledisek za *persona suspecta*. K provedení prodeje si věřitelé ustanovili některého z nich samých za vykonavatele prodeje (*magister bonorum vendendorum*). Tento magister připravil podmínky prodeje a po uplynutí dalších deseti dnů (resp. 5 při předložení pozůstalosti) provedl prodej. Majetek byl jako celek vydražen a přičten tomu, kdo zaplatil poměrně nejvyšší procento pohledávek.

Tento nabyvatel majetku (*bonorum emptor*) se stal univerzálním sukcesorem dlužníkovým podle praetorského práva. Nabýval tím všech věcí, práv, a zvláště pohledávek úpadcových, byl zavázán za dluhy, ovšem jen do procenta, jež převzal. Poněvadž tu nešlo nabytí *ipso iure*, musel žalovat a být žalován *actionibus utilibus*.

Za císaře Antonia Pia byl zaveden nový způsob exekuce, *pignus in causa iudicati captum*. Věřitel požádal o tuto exekuci a magistrát zmocnil výkonný orgán, aby zabavil pro věřitele jednotlivé kusy dlužníkovy majetku. Tím věřitel nabýval soudcovského práva zástavního. Neuspokojil-li pak dlužník věřitele do dvou měsíců, byly zastavené věci prodávány a věřitel uspokojen z tržní ceny. Není ovšem jisté, zda se této formy exekuce užívalo v řádném řízení, či jen v nově zavedeném *extraordinaria cognitio*.

Z výše napsaného tedy vyplývá, že existovaly 2 formy exekuce

- Exekuce personální
- Exekuce majetková

8 Čas v soudním řízení

8.1 Obecně

Dle *Leges duodecim tabularum* muselo soudní řízení začít před polednem a skončit před západem slunce.

Podle starého obyčeje se konalo řízení *apud iudicem* třetí den po litiskontestaci. Zahajovalo se dopoledne, skončit muselo před západem slunce. Pokud bylo potřeba jednat ještě dále, muselo se ráno následujícího dne vše zatím projednané ve zkrácené formě zopakovat.

Nnundinae: v ten den se občané scházeli na trhu a shromažďovali ve městě k jednání, k vyslechnutí úředních vyhlášek, hlasování ve sněmu. Podle *nundin* byly určeny některé právní lhůty, zejména jednání sněmovní muselo být ohlášeno napřed po 2 týdny (na třetí shodný den – *in trinundinum*).

Na to, aby projednání právního sporu bylo urychleno, mohl magistrát reagovat tím, že již dosazením delegáta jemu nařídil, aby nález učinil do jisté doby:

Aulus Gellius Noct. Att. XII, 13, 1: *Cum Romae a consulibus iudex extra ordinem datus pronuntiare, intra Kalendas, iussus essem.*

Když konsul veřejně vyhláší daného soudce extra ordinem, mezi Kalendami, ať do (jeho) příkazu jest.

Ulp. libro I de off. consulis f. 32 de iud. 5,1:

Si iudex, cui certa tempora praestita erant, decessit et alius in locum eius datus fuerit, tanta ex integro tempora in persona eius praestitua intellegemus, quamvis magistratus nominatim hoc in sequentis datione non expresserit.

Jestliže soudce, kterému jistý čas byl poskytnut, odstoupí a jiný bude na jeho místo dosazen, přiznáme osobě tolik z původního času tolik, kolik bylo poskytnuto, libovolně magistrát určil jmenovitě tomu, kdo se k dosazení následujícího nevyjádřil, rozsudek učiněný po projití této lhůty, byl neplatný.

8.2 Počítání času v nejdůležitějších procesních prostředcích

8.2.1 Lhůty

Čas se počítal zpravidla podle platných kalendářních dnů, které se dále nedělily – *computatio civilis*. Za první den doby je potřeba počítat kalendářní den, do kterého spadá událost, od které se ona doba počítá (narození člověka, nabytí držby, vznik žalovatelného nároku, apod.). Za dokonanou se v některých případech pokládá doba (při vydržení nebo při nabytí právní způsobilosti k činům dosažením určitého stáří) již počátkem posledního dne (*Dies ultimus coeptus pro completo habetur*). V jiných případech (při zániku práv nečinností) se však žádá, aby poslední den uplynul zcela.

Výjimečně podle dnů pohyblivých se dny počítají jako 24 hodin – *computatio naturalis*: kdy počátek i konec stanovené lhůty připadaly na tutéž hodinu (*a momento ad momentum*). Lhůta se tedy končí okamžikem srovnávajícím se s oním počátečním okamžikem.

Den byla doba od půlnoci do půlnoci, měsíc 30 dnů, rok 365 dnů.

Lhůty: a) *tempus continuum* – dny jak běžely za sebou. Zpravidla se lhůty takto počítají.

b) *tempus utile* – dny, kdy osoba mohla vykonat požadované právní jednání (zvláštní dny soudní či trhové). Pouze v některých případech. Například, aby určité jednání bylo před magistrátem vykonáno v určité lhůtě, hlavně při přihlašování se k praetorově

posloupnosti dědické (*bonorum possessio*), nepočítají se všechny dny nepřetržitě. *Annus utilis* je 365 *dies utiles*, *centum dies utiles*. I pomíjejí se dny, ve kterých to či ono soudní jednání nemohlo být převzato pro dočasnou překážku, jako když osoba, která měla jednat, je bez své viny nepřítomna nebo z omluvitelného důvodu neví o tom, že má právo jednat. Částečně se počítají lhůty uložené magistrátským *actiones temporales*. Přesto se u nich mluví o *tempus utile*.

Strany mohly posunout účinky právního jednání lhůtou (*dies*), ale musela nastat (*dies certus an*), někdy však nebylo jisté kdy (*dies incertus quando*).

Lhůta počínací (*suspensivní*): účinky mají nastat od určitého času – okamžik uzavření lhůtovaného právního jednání, *dies cedens*. Lhůta splatnosti *dies veniens*.

Prætor omezil některé jim zavedené *actiones ex delicto*, zvláště všechny *actiones populares* a některá *intrerdikta* na *annus utilis*, a to buď přímo v ediktu (*in anno, quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, iudicium dabo*), anebo jen v praxi soudní. Na stejnou dobu, popřípadě na šest nebo dva měsíce byly omezeny *actiones ædiliæ* ze smlouvy tržové *actio quanti minoris*, *redhibitoria*. Prošla-li tato lhůta, aniž by došlo k litiskontestaci, příslušela proti takové žalobě *exceptio annalis*, v albu prætorově vyhlášená: *Si non plus quam annus est, cum experiundi potestas fuit, popřípadě exceptio sex, duo mensium*. *Exceptio temporis* mohla být vložena do formule od magistráta, i když by tak nenavrhl žalovaný. V těch případech, kdy prætor prohlašoval, že dá *iudicium* jen do té doby, byla *exceptio temporis* stálou vložkou formule.

Vyloučena je *actio temporis* teprve, když uběhnul poslední den propadné lhůty celý.

Účinky právního jednání závisí na budoucí jisté události (plynutí času je jisté), a to tak, že se účinky:

- a/ odkládají (suspendují) na určitý čas – lhůta počínací (od kterého dne – *dies a quo*, od dne – *ex die*)
- b/ rozváží se v určitém momentě – lhůta končící (do kterého dne – *dies ad quem*, do dne – *ad diem*).

Mohou se určit přesně podle kalendáře (*dies certus an*, *certus quando* anebo *dies certus an*, *incertus quando*). Účinnost právního úkonu je jistá, ale omezená.

8.2.2 Soudní hodiny

Zákon XII desek říká, že soudní přelíčení má začít dopoledne. Proti straně, která se nedostavila před porotce, byl hned po poledni vynesena rozsudek ve prospěch přítomného odpůrce. Celé soudní jednání pak končí při západu slunce.

Podle **Plin. h.n. 7, 60, 212** vyvolával *accensus consulum* (úřední sluha konsula) poledne, *cum a curia inter rostra et græcostasim prospexisset solem A calumna Mænia ad carcerem inelinato sidere supremam pronuntiavit,*

když veřejně svolával shromáždění (curii) mezi forum (řečniště) a radnici, když se slunce usadilo nejvýše od hrany balkonu k zábradlí.

Lex Plætoria pak přikázovala praetorovi, aby až do poslední hodiny denní byl připravený občanům sloužit právem. *Censosinus d.die at. 24, 3: M. Plætorius tribunus plebiscitum tulit, in quo scriptum est. Prætor urbanus, qui nunc est quique posthac fiat, duo lictores apud se habeto usque supremam ad solum occasum iusque tempus esse iubet supremum, quo prætor in comitio supremam pronuntiavit populo.*

Zavedlo to plebiscitum tribuna M. Plætoria, ve kterém je napsáno. Městský praetor, jak je nyní a jak od této doby se má dělat, který má u sebe dva lictory, až do západu slunce má lhůtu, kdy musí sloužit práve lidem, tak praetor veřejně vyhlašuje v nejvyšším kolegiu lidí.

Pro pozdější dobu prameny uvádí jako pravidelný čas soudního jednání dobu mezi třetí a desátou hodinou denní, kladou však počátek jeho také již na druhou nebo první hodinu denní, konec pak až na jedenáctou hodinu.

Martial 4, 8, 2: *Exercet raucos tertia causidicos;* Třetí (hodina) uvádí v pohyb temně znějící právní zástupce. **8, 6, 7:** *raucæ vadimonia quartan,* temně znějící čtvrté (hodiny) záruky – **Cic. Verr. 2, 17, 41:** *ut (Verres) utatur instituto suo nec cogat ante horam decimum de absente secundum præsentem iudicare. Aby (Verres) užívaje podle svého zvyku a nerozmýšlel před desátou hodinou o nepřítomnosti a soudil jako by byl nepřítomný přítomen **Paul 4, 6, 2:** *Testamenta in municipiis... inter horam secudam et decimam recitari debent. Svědectví v municipiích... mezi druhou a desátou hodinou se musí předčítat před soudem.**

Cic. pro Quint. 6, 25: Nævius... suos necessarius corrogat, ut ad tabulam Sextiam sibi adsint hora secunda: Nævius...vyžaduje své nutné, aby k šesté desce sobě byla přítomna druhá hodina Horat. sat. 2, 6, 35: ante horam secundam orabat sibi adesse oras. Před druhou hodinou mluvil k sobě, pokud je přítomen a mluví.

Lex Urson. C 102:... ne quis eorum ante h(oram) I neve post horam XI diei querito neve iudicium exerceto. Není možné zahájit soudní řízení pro ty, kteří před hodinou první nebo po hodině jedenácté dne žádají.

Ve 3. hodině denní se scházeli na *foru* politici, advokáti a sporné strany k soudnímu řízení a obchodníci ke sjednávání obchodů. Bylo-li svoláno shromáždění lidu, museli být občané už ve druhé hodině na *comitiu*.

8.2.3 Soudní dny – Čas v soudní činnosti

Dies fasti (F) – těchto dnů bylo kolem čtyřiceti ročně. Od dob Cæsarových pak o deset více. Jak píše Marcobius: *(Cæsares) adiectus a se (decem) dies fastos notavit, ut maiorem daret actionibus libertatem* (pevné dny zvláště ustanovené pro magisterské přísluhování právem)⁶⁷. *Všechny vložené dny (Cæsar) označil v kalenári jako fasti (soudní, úřední), aby poskytl větší prostor pro úřední jednání (actiones), a nejen to. Fasti sunt, quibus licet fari prætori tria verba solemnia: do, dico, addico. Soudní dny jsou ty, kdy prætor smí vyřknout tři slavnostní slova: do dico addico*⁶⁸. Dále historik Marcus Terentius Varro uvádí ve svém díle *Lidské starožitnosti: Fasti dies, quibus verba certa legitima sine piaculo prætoribus licet fari* nebo *quibus ius fatur id est dicitur. Soudní dny jsou ty, kdy je prætorovi dovoleno vyřknout slova zákonného sporu bez toho, aby tak vyvolal božský hněv*⁶⁹.

Dies comitii (C) – v těchto dnech se měla konat *comitia*. **Macr. 1, 16, 14: Comitiales sunt, quibus cum populo agi licet, et fastis quidem lege agi potest; cum populo non potest; comitialibus utrumque potest. Ve dnech sněmovních je možné vést jednání s lidem, a zatímco ve dnech soudních je možné vést soudní pře, jednat s lidem však ne, ve dnech sněmovních je**

⁶⁷ Macr. Sat. 1, 14, 2.

⁶⁸ Macr. Sat. 1, 16, 14.

⁶⁹ Varro de l.l.6,53.

možné obojí⁷⁰. cf. *Varro de l.l.6.29*. Pokud se však *comitia* nekonala, mohli magistrátové vykonávat soudní úkony.

Dies nefasti – těchto dnů bylo kolem 110 do roka. Magistrát z náboženských důvodů nesměl konat soud. *Varro l.c 6,30. Festus VI, 30: Contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos dies nefas fari prætorem: do, dico, addico. Itaque non potest agi: necesse enim aliquo uti verbo, cum lege quid peragitur. Opačná doba je nazývána dny sváteční, ve kterých není dovoleno prætorovi vyslovovat: do, dico, addico. A tak není možné konat: je totiž nutné jiné slovo použít, protože musí být proneseno podle zákona. cf. Macr. sat. 1, 16, 4; Liv. 1, 19, 7, Ovid. fast. 1,47: ille nefastus erit, per quem tria verba silentur. Onen sváteční den je ten, ve kterém tři slavnostní slova mlčí.*

Livius I, 19,7: *(Numa) nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando ničil cum populo agi utile futurum erat.*

(Numa) také určil dny, kdy se nemělo zahajovat soudní řízení a kdy ano. V budoucnu se měla ukázat užitečnost toho, že se s lidem čas od času nic nevyjednává.

Dies intescisi – těchto osm dní mělo dvoudílnou povahu. Byly nazývány EN (*endotercisi*), Tyto dny jsou na svém počátku a konci *nefasti*, uprostřed *fasti*. **Varro de 1.1.6, 31:** *Intercisi sunt, per quos mane et vesperi est nefas, medio tempore inter hostiam caesam et extra porrecta fas; a quo, quod fastum intercedit aut eo est intercisum nefas, intercisi. Polosváteční (dny) jsou ty, které jsou ráno a večer nefas, uprostřed času mezi vykonáváním obětí a následujícím, jsou fas (tedy soudními dny); a tím, protože mezi ně vstupuje den soudní, nebo tím je smíšený den sváteční, (nazývají se) smíšené.*

Dále tři dny **fissi**, a to dva (24. 3. a 25. 3.) opatřené značkou *Q(ando) R(ex) C(omitavit) F(as)*, jeden pak (15. 6.) označený značkou *Q(ando) ST(ercus) D(elatum) F(as)*, které až do té chvíle, kdy dané jednání bylo sakrálně dokonáno, byly *nefasti*, pak *F*. **Varro 1 c.31:** *Dies qui vocatur „Quando rex comitavit fas“ es dictus ab eo die rex sacrificubus dicat ad comitium, ad quod tempus est nefas, ab eo fas, itaque post id tempus lege actum stepe. Dny, které se nazývají „Když král může svolat lidové shromáždění“ je odvozeno od dne, kdy král obětník svolá lidové shromáždění, do tohoto času je nefas, od toho fas, a tak od toho času*

⁷⁰ Macr. 1, 16, 14.

je soudní jednání povoleno. 32. *Dies qui vocatur „quando stercus delatum fas“ ab eo appellatus, quod eo die ex aede Vestæ stercus everritur et per Capitolinum clavum in locum defertur certum. Dny, které se nazývají „když je smetí vymeteno, je dovoleno“ jsou pojmenovány podle toho, že toho dne je smetí z chrámu Vestina vymeteno a na Kapitolu hřebík zatlučen.*

Prætorovi bylo dovoleno vyslovit *tria verba solemnia* a *legitima*: *do, dico, addico* v *dies fasti*. Jednal-li prætor proti této záповědi, byl sice úkon po právu platný, ale nábožensky vadný. **Varro 1.1.6,30:** *Quod si tum imprudens id verbum emisit ac quem manumisit, ille nihilo minus est liber, sed vitio. Prætor qui tam fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Marcius aiebat, eum expiari ut impium non posse. Protože, jestli tehdy nic netuše to slovo vypustil a k tomu kterého propustil na svobodu (otroka), onen méně ničím je svobodný, ale činím chybně. Prætor, který tak veřejně vyhlásil, jestliže to udělala nic netušíce, má vykonat smírnou oběť dobytčete, činy obětní; jestliže to řekl vědomě, Q. Marcius řekl, je třeba jej posvátně zbavit viny, aby nebyla možná bezbožnost.*

Záповěď soudních úkonů v *dies nefasti* se nevztahovala ani k soudnímu řízení konanému porotcem, ani k činnosti magistrátově vztahující se k řízení *iudicii quod imperio continentur* ani k šetření a rozhodování magistráta ve věcech sporných, které nesměřovalo přímo k ustanovení porotního procesu, tedy obzvláště ne k magisterským opatřením, která *magis imperii sunt quam iurisdictionis*, ani k magisterské *cognitio extra ordinem*.

Veškerá činnost soudní, jak magistrátů tak i porotců, odpočívala o veřejných svátcích (*feriæ publicæ*) bez rozdílu, zdali byly řádné, vázané na pevné dny v kalendáři (*feriæ stativæ*), nebo i pohyblivé (*feriæ conceptivæ*). **Cic. de leg. 2,8,9:** *Feriis iurgia amovento, Posvátnými úkony se spory neodstraní 12, 29: Feriarum festorumque dierum ratio in liberis requietem habet litium et iurgiorum. Spory a hádky mají v běhu dní náboženských svátků a náboženských úkonů svobodný odpočinek.*

Nezasedalo se ani v době veřejných her (*ludi publici*), ani v čase, ve kterém vyšší moc magistrátova (*maior potestas: dictator, consul* nebo i *tribubus plebis*) zastavila veškeré konání spravedlnosti (*iustitium*), čímž pak byli prætoři nuceni svolaná jednání přeložit (*vadimona* nebo *res differe*). Starší *ludi publici* spadala v jedno s *feriæ publicæ*. Plaut. *Casina* Prolog 27: *ludis p(r)oscunt neminem, hry vyžadují, aby se nic nedělo.*

Poroty též nezasedávaly v době žní (červenec a srpen), a ini na podzim v době vinobraní.

Doba soudní činnosti (*actus rerum, res aguntur*) byla pevně vymezena a podrobněji upravena Augustovými *leges iudiciorum a privatorum*. **Macr. sat. 1,10,4** o Saturnáliích: *Augustus ... in legibus iudicariis triduo servari ferias iussit; Augustus...zavedl soudními nařízeními tři sváteční dny. sat. 1, 10, 23 ex edicto Augusti quo trium dierum Saturnalibus addixit. Dle Augustova ediktu, kterým vyhlásil třídní průběh svátků.*

Suet. Aug. 32: *Ne quod autem malefícium negotiumve impunitate vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honorariis ludis ocupabantur, actui rerum accommodavit... Ac plerisque iudicandi munus detractantibus vix concessit, ut singulis decurii per vices annua vacatio esset: et ut solitæ agi Novembri ac Decembri mense res omitterentur. Aby pak řádný zločin nebo nekalý skutek neproklouzl nestiháním nebo promlčením, přidal soudnímu jednání více než třicet dní, které bývaly zaplněny hrami při nástupu úředníků. Za soudce vybíral občany již od třicátého roku věku, tak že začínali soudit lidé o pět let dříve než před tím. Teprve když velmi mnozí odpírali převzít soudcovství, povolil, byť nerad, že v činnosti jednotlivých delirií směla být střídavě roční přestávka a že se v měsíci listopadu a prosinci od projednání sporů upustilo.*

Toto časové vymezení se však vztahovalo pouze k trestním a civilním porotám v Římě, pokud byly dosazovány z *album iudicium*. Nezávislémi na *actus rerum* byly obzvláště soudy s *recuperatores*, při nichž řízení bylo urychlené a dle některých názorů asi i všechny soudy cizinecké (Gai. 4,105) a i legitimní soukromé procesy, když porotce nebyl povolán z *album iudicium*.

Na stejnou dobu byla však vázána *iurisdictio* praetora ve věcech, ve kterých mělo být rozhodnutí přikázáno porotám tohoto druhu, nikoli však též magistrátská *cognitio*, kterou se nepřipravovaly procesy porotní, obzvláště ne *cognitio extra ordinem*.

8.2.4 Soudní období

Původně byly stanoveny delší přestávky soudní činnosti v době letní a zimní, z čehož se odvozovalo rozdělení soudního jednání do dvou období, která byla ještě omezena různými prázdninami. Císař *Claudius* odstranil ony přestávky, sloučil dobu pro *actus rerum* v jedno souvislé období a povolil porotcům jediné prázdniny na konci a počátku roku. Ty byly zrušeny císařem *Galbou*. **Suet. Claud. 23:** *Rerum actum, divisum antea in hibernos aestiusque menses, coniunxit. Doba soudní činnosti, dříve rozdělená do zimních a letních měsíců, se sloučila; Dio, 40, 17 Galba 14...* *concessum a Claudio beneficium, ne hieme initioque*

anni ad iudicandum evocarentur, eripuit. ...ustoupilo se od Claudiova dobrodiní, aby nebylo vyhlášováno soudní řízení v zimě a na začátku roku.

Dále existovala soudní zvyklost, o níž dává zprávu Ulpian **Ulp. D.2,12,5**: *Pridie kalendas Ianuarias magistratus neque ius dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt. Je zvykem, že den před lednovými Kalendami (31. prosince) magistrát ani nebude právo říkat, ale ani svou moc vykonáva.*

Na počátku soudního období povolal příslušný praetor žalobce. Tito pak, pokud byli povinni službou porotní, měli se dostavit na *forum romanum* a být po celou dobu soudní v Římě pohotová k výkonu své služby, jinak by byli od praetora pokutováni. **Plin ep. 4, 29, 1**: *Heia tu, cum proxime res aguntur, quoquo modo ad iudicandum veni: non impune cessatur. Ecce Licinius Nepos, praetor acer et fortis, multam dixit senatori. Hej ty, když nejbližší věc (spor) je vedena, jakýmkoli způsobem k rozsouzení se dostává: není povoleno kamkoli ustoupit bez potrestání. Hleďte Lucinius Nepos, praetor rázný a silný, mnoha senátorům řekl. Seneca de ira 3, 32, 2: evocati ex longinquis regoinibus iudices. soudci povolani ze vzdálených krajů (provincií).*

Pronikavé změny zavedla „*oratio divi Marci*“ císaře *Marca Aurelia*: **Vita Marci 10**: *Iudiciariae rei singularem diligentiam adhibuit: fastis dies iudicarios addidit, ita ut ducentos triginta dies annuos rebus agendis litibusque disceptandis constitueret. Přičinil se o neobyčejnou pečlivost soudnictví: soudní dny výrokem přirkl, tak aby bylo pevně stanoveno dvě stě třicet dnů soudního jednání a rozhodování sporů.*

Oratio divi Marci ustanovila pro soudní jednání, a to jak pro jurisdikční výkony magistrátů vůbec, též i pro *extra ordinem* a činnost porotní 230 dní v roce (*dies iudicarii*), čímž byl hlavně zmenšen počet dnů soudních prázdnin (*dies feriatii* nebo *feriatici, feriae*). Zároveň byly znovu uspořádány prázdniny soudní v době žní a vinobraní: *Ne quis messium, vindemiarumque tempore adversarium cogat ad iudicium venire, oratione divi Marci exprimitur, quia occupati circa rem rusticam in forum conpellendi non sunt. Je zaručeno v řeči božského Marca (Aurelia), že nikdo nemůže svůj spor přednést k soudu v době žní a vinobraní, protože osoby zaměstnané v zemědělských věcech nemohou být přinuceny, aby se dostavily k soudu*⁷¹.

A bylo určeno, které právní věci jako naléhavé měly být soudně vyřízeny také za těchto prázdnin i proti vůli stran. Dohodou stran bylo možné přelíčení i v *dies feriatii*: **Ulp.**

⁷¹ Ulp. D.2,12,1 pr.

D. 2,12,6: *Si feriatibus fuerit iudicatum, lege cautum est, ne his diebus iudicium sit nisi ex voluntate partium, et quod aliter adversus ea iudicatum erit ne quis iudicatum facere neve solvere debeat, neve quis ad quem de ea re in ius aditum erit iudicatum facere cogat.*

S respektem k rozsudkům daným o prázdninách, je zaručeno právem, že by neměla probíhat žádná slyšení v těchto dnech s výjimkou toho, kdy strany a ostatní souhlasí, že jestliže by byl vykonán rozsudek proti této úpravě, nikdo nemá povinnost této úpravě vyhovět nebo zaplatit, co je podle toho, a nikdo, jehož jurisdikce je dovoláváno se v této otázce, nemůže vydat souhlas s rozsudkem.

V tyto dny mohla být též konána nesporná *legis actio* a *datis tutoris*. **Paul 2, 25, 3:** *Emancipatio etiam die feriato fieri potest. Je možné, aby se emancipace konala také za dne svátečního. Ulp. DD. 26, 5, 8, 2: Dari tutor omni die poterit. Ustanovit tutora je možné každého dne. Jen pro manumissiones apud consilium byly stanoveny určité dny. Gai. 1,20: Romae certis diebus apud consilium manumittuntur. V Římě se však před komisí propouští v pevně stanovených dnech. O později zavedeném vymezení určitých dní zasedání praetora pro sessiones de plano, což se odlišuje od sessiones po tribunali.*

V provinciích měly jednotlivé soudní okresy (*conventus*) zvláštní období činnosti místodržícího nebo jeho zástupců i porotců, jež spadalo v jedno s dobou, kdy místodržící v tom onom městě vyřizoval věci veřejné (*conventum, forum agere*). Byly však také soudy, které byly v sídle místodržícího činné nepřetržitě. Doby soudních prázdnin měli určit místodržící s přihlédnutím k provinčním zvyklostem svátků a termínu žní a vinobraní: (*Proconsul*) *debet... ferias secundum mores et consuetudinem quae retro optinuit dare. (Prokonsul) musí... dát svátky podle mravů a zvyků, které byly dříve zvoleny*⁷² *Præsides privinciarum ex consuetudine cuius loci solent messis vindemiarumque causa tempus statuere. Správce provincie, v souladu se zvyky každého místa, obecně stanoví dny, ve kterých vinobraní mohou být konány*⁷³.

⁷² Ulp. D: 1, 16, 7.

⁷³ Paul D. 2,12,4.

9 Počítání času

9.1 Čas

Původně se římské kalendáře neřídily slunečním rokem (romulský měl 204 dnů a deset měsíců, pozdější Numův 355 dnů a dvanáct měsíců), až teprve kalendář juliánský, který platil od 1. 1. 45 př. n. l., měl 7 x 31 dnů, 4 x 30 a 1 x 28/29.

Macrobius: Saturnálie: 1.12: *Non igitur mirum in hac varietate Romanos quoque olim auctore Romulo annum suum decem habuisse mensibus ordinatum, qui annus incipiebat a Martio et conficiebatur diebus trecentis quattuor, ut sex quidem menses, id est Aprilis Iunius Sextilis September November December, tricenum essent dierum, quattuor vero, Martius Maius Quintilis October, tricenis et singulis expedirentur: qui hodieque septimanas habent Nonas, ceteri quintanas. 4 Septimanas autem habentibus ab Idibus revertebantur p96Kalendæ ad diem septimum decimum, verum habentibus quintanas ad octavum decimum remeabat initium Kalendarum.*

Při této různosti nijak nepřekvapuje, že staří Římané, zaštitěni autoritou Romula, měli svůj rok složený z deseti měsíců. Rok začínal v březnu a čítal 304 dní. Šest měsíců bylo po třiceti dnech: duben, červen srpen, září, listopad a prosinec; čtyři měsíce pak trvaly jedenatřicet dní: březen, květen, červenec a říjen. V těchto Nony spadaly na sedmý den, v ostatních měsících na pátý. Když spadaly Nony na sedmého, přicházely kalendy sedmnáct dní po Idách, když na pátého, nastával začátek Kalend osmnáct dní po Idách.

Macrobius: Saturnálie: 1.13: *Sed secutus Numa, quantum sub cælo rudi et seculo adhuc inpolito solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel p109quia Græcorum observatione forsan instructus est, quinquaginta dies addidit, ut in trecentos quinquaginta quattuor dies, quibus duodecim lunæ cursus confici credidit, annus extenderetur. 2 Atque his quinquaginta a se additis adiecit alios sex retractos illis sex mensibus qui triginta habebant dies, id est de singulis singulos, factosque quinquaginta et sex dies in duos novos menses pari ratione divisit:*

„Po Romulovi následoval Numa, který nakolik mohl této záležitosti porozumět – v tak surovém prostředí a dosud necivilizované době – veden pouze vlastním nadáním, nebo možná i řeckým příkladem, přidal do roku padesát dní, aby jich bylo celkem tři sta padesát čtyři, což,

jak věřil, odpovídá dvanácti lunárním cyklům v roce. K těmto padesáti jím přidaným dnům připojil dalších šest, z těch měsíců, jež obsahovaly třicet dní, jeden z každého. Rozdělením těchto šestapadesáti dní na stejné často získal dva nové měsíce.

... Paulo post Numa in honorem inparis numeri, secretum hoc et ante Pythagoram parturiente natura, unum adiecit diem quem Ianuario dedit, ut tam in anno quam in mensibus singulis præter unum Februarium inpar numerus servaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli aut pari aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent, unus pari numero institutus universam putationem inparem fecit. 6 Ianuarius igitur Aprilis Iunius Sextilis September November December undetricesis censebantur diebus et quintanas Nonas habebant, ac post Idus in omnibus a. d. septimum decimum Kalendas computabatur. 7 Martius vero Maius Quintilis et October dies tricenos singulos possidebant. Nonæ in his septimanæ erant: similiterque post Idus decem et septem dies in singulis usque ad sequentes Kalendas putabantur:

... O něco málo později Numa na počest lichých čísel, což je tajemství, jež příroda odhalila dokonce už před Pýthagorou, přidal roku ještě jeden den a připsal jej lednu, aby tak v celém roce, jakož i v jednotlivých měsících s výjimkou února, byl lichý počet dní. Neboť kdyby měl v průběhu roku každý měsíc buď sudý, nebo lichý počet dní, výsledkem by bylo číslo sudé, ovšem, má-li jediný měsíc sudý počet dní, celkový počet dní v roce bude lichý. Leden, duben, červen, srpen, září, listopad a prosinec měly tedy dvacet devět dní. Nony připadaly na pátého v měsíci a den po Idách byl vždy sedmnáctým dnem před následujícími Kalendami. Březen, květen, červenec a říjen měly pak jedenatřicet dní. Nony v nich byly sedmého a jako u předchozích sedmi měsíců v nich uplynulo sedmnáct dní od Id k následujícím Kalendám.

Rok se skládal z týdnů, měsíců, které se ovšem dělily ještě dále. Týden je uměle vytvořené sedmidenní období, které není závislé na roce, ani na měsících a probíhá plynule z jednoho roku do druhého. Jeho původ je orientální, ale byl přijat Římem, a tak přešel do křesťanství, kde ovšem byly jednotlivé dny přejmenovány a přizpůsobeny, a to i jejich ideová náplň. V Římě se prosadil hlavně označení dnů podle oběžnic resp. bohů (egyptský způsob): *dies Saturni, Solis, Lunæ, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris*.

V římském kalendáři byly všechny dny v roce označeny buď jako jeden ze tří pevných dnů či vztahem k nejbližší následujícímu. Tato tři pevná data v každém měsíci byla dána postavením Měsíce jako tělesa na obloze. *Kalendæ* připadající vždy na 1. den v měsíci ohlašovaly novolunní (tj. takovou fázi, kdy je měsíc v konjunkci se Sluncem a tedy není

viditelný). *Nonæ* označují den 1. měsíční čtvrt, která připadá, po různých změnách, v březnu, květnu, červenci a říjnu na 7., v ostatních měsících na 5. den. *Idæ* jsou dnes ekvivalentem úplňku a připadaly na 13., popřípadě 15. den příslušných měsíců. Při počítání se ovšem vždy přičítají oba mezní dny (např. 28. květen je 5. den před kalendami červnovými).

Takové rozdělení času, založené spíše na zkušenostech než na přírodovědeckém poznání, bylo také podkladem pro výpočet kalendářního roku. Podle římských tradic měl zpočátku 10 měsíců. Nasvědčuje tomu také označení posledního měsíce roku *December* (decem = 10). Měsíc se nedělil na týdny, ale na 3 období. Prvním dnem byly *Kalendæ*, další období byly po *Nonách* a *Idách*.

Kalendæ a *Idus* byly dny plateb, určující lhůty splatnosti. *Kalendæ* zavedl teprve římský kalendář, v kalendáři řeckém nebyly známy. Proto Augustus pro splatnost sporných pohledávek užíval žertem označení „*ad Kalendas Græcas*“.

Ostatní dny se označovaly opisem, udáním počtu dnů do nejbližšího ze tří výše uvedených termínů. Například pro osmnáctý říjen se užilo označení: patnáct dnů před prvním listopadem (Kalendy byly první následující termín) – *ante diem XV Kalendas Novembres*. Den před Kalendami, Nonami nebo Idus se označoval jednoduše přidáním slova *pridie* například 12. února – *pridie Idus Februarias*.

9.2 Hodiny

Římány dlouho měření času nezajímalo. Řídili se východem a západem slunce. Každého osmého dne (*nundinæ*) se scházeli na městském tržišti, foru, aby vzájemně směřovali své přebytky a vyřizovali úřední věci.

Klient se vydal brzy ráno na cestu, aby mohl pozdravit svého patrona. Vznešené osobnosti veřejného života rovněž vstávaly brzy, jelikož si nemohly odpustit obřadnosti spojené s ranní salutací. Za republiky bývalo zvykem, že pán domu při východu slunce přijal nejprve děti, potom otroky zaměstnané v domácnosti, pak zapsal své příjmy a výdaje, vyslechl hospodářskou zprávu svého prokurátora a pozdravil své klienty. Tomuto věnoval první dvě hodiny dne.

Ve 3. hodině se scházeli na Foru politikové, advokáti a procesní strany k soudnímu řízení a obchodníci ke sjednávání obchodů. Bylo-li svoláno shromáždění lidu, museli být občané už ve druhé hodině na Comitium. Ruch na Foru dosáhl vrcholu mezi pátou a sedmou hodinou. V osmé hodině končila veškerá úřední činnost, a kdo své věci vyřídil, vyklidil pole lelkujícím, zahalečům a darmošlapům, kteří si přišli zatlachat, zahrát kostky a užít zábavy.

V odpoledních hodinách zaplavil lid okázalé sloupové síně Fora, procházel se tam a bavil. Mnozí strávili část odpoledne ve veřejných lázních, než nadešel čas večere.

Denní světlo udávalo začátek a konec pracovní doby. Řemeslníci a dělníci se dali do práce brzy ráno a v létě pracovali do sedmé, v zimě do šesté hodiny. Podle Carcopinových výpočtů pracoval římský dělník, přepočtem na šedesátiminutové hodiny, v létě asi sedm hodin, v zimě sotva šest. Obchodníci, lazebníci a hospodští zavírali později. V pohnutých dobách nechal práce každý, kdo si to jen mohl dovolit, a šel na Forum lovit čerstvé zprávy nebo se potloukat kolem řečnických tribun, bazilik a Kurie.

Římský lid se dozvídal, kdy je poledne, jen podle toho, že jakmile se slunce objevilo na zenitu, tj. mezi Kurií a budovou vedle radnice zvanou *Græcostasis*, konsulův hlásný buď zatroubil nebo vyvolával: Je poledne! (*Meridies est!*)

Roku 263 př. n. l. byly do Říma převezeny první sluneční hodiny ze sicilského města Catiny (*Catania*), které byly posunuty o čtyři stupně na jih, čehož si nikdo 100 let nevšiml, a tudíž měly stejně špatné údaje. Roku 164 př. n. l. byly vyrobeny první sluneční hodiny odpovídající zeměpisné šířce Říma. Pak se už vyskytovaly častěji. Pán domu je ale nemohl stále sledovat, tudíž měl jednoho otroka s povinností ohlašovat, že zase uplynula hodina. Římský lid tím ale asi nebyl zcela nadšen, jelikož v Plautově komedii *proklíná břichopas nové rozdělení času i vynálezce slunečních hodin proto, že mu dříve stačil žaludek k určování času, a teď dostává jíst, teprve když podle slunečních hodin nadejde čas k jídlu*.

Za mlhy a deště ale byly sluneční hodiny k ničemu, a tak Římané převzali od Řeků vodní hodiny. Byla to amfora z pálené hlíny, později ze skla, z níž uzounkým krčkem unikala voda. Úbytek vody udával, kolik hodin uplynulo (u skleněné klepsydry ukazoval plovák hodiny na klesající hladině vody). Byly používány další složité mechanismy, ale sluneční hodiny nebyly nikdy vytlačeny, jelikož pro Římany mělo význam jen rozdělení času od východu do západu slunce.

Zpočátku byl den rozdělen na 4 etapy, teprve později bylo přijato dělení na 12 hodin. V době Ciceronově byla už i noc rozdělena na 12 hodin. Hodiny se u Římanů označovaly řadovými číslovkami. Místo jedna hodina se říkalo první hodina (*prima hora*).

Denní doba byla rozdělena na dvanáct hodin. Hodiny však nebyly stejně dlouhé a měnily se podle délky dne. Nejkratší je den 23. prosince (trvá 8 hodin 54 minut). 6. února trvá už den 9 hodin 50 minut, 23. března už plných dvanáct hodin, 9. května 14 hodin 10 minut a nejdelší je 25. června: 15 hodin 6 minut. Na podzim se dny zase krátí: 10. srpna trvá den 14 hodin 10 minut, 25. září 12 hodin a 9. listopadu 9 hodin 50 minut. Podle toho se měnilo

rozdělení denní doby, jak je vidět z následující tabulky, jen poledne, začátek 7. hodiny, zůstával po celý rok bez změny.

Hodina (hora) začíná		21. července	21. prosince
I	<i>hora prima</i>	4h 27'	7h 33'
II	<i>hora sekunda</i>	5h 42'	8h 17'
III	<i>hora tercia</i>	6h 58'	9h 02'
IV	<i>hora quarta</i>	8h 13'	9h 46'
V	<i>hora quinta</i>	9h 29'	10h 31'
VI	<i>hora sexta</i>	10h 44'	11h 15'
VII	<i>hora septima</i>	12h 00'	12h 00'
VIII	<i>hora octava</i>	13h 15'	12h 44'
IX	<i>hora nona</i>	14h 31'	13h 29'
X	<i>hora decima</i>	15h 46'	14h 13'
XI	<i>hora undecima</i>	17h 02'	14h 58'
XII	<i>hora duodecima</i>	18h 17'	15h 42'

Tabulka 1: rozdělení denní doby

O minuty a vteřiny v Římě nešlo, nikam se nespěchalo. To vyjadřuje i známá latinská sentence: „*festina lente!*“⁷⁴

9.3 Dny

Macrobius: Saturnálie: I. 3:*M. Varro in libro Rerum p16humanarum quem de diebus scripsit: Homines, inquit, qui ex media nocte ad proximam mediam noctem his horis viginti quattuor nati sunt uno die nati dicuntur. 3 Quibus verbis ita videtur dierum observationem divisisse, ut qui post solis occasum ante mediam noctem natus sit illo quem nox secuta est, contra vero qui in sex noctis horis posterioribus nascitur eo die videatur natus qui post eam noctem diluxerit*

... „*Marcus Varro ve svém díle Lidské starožitnosti praví o dnech toto: „O lidech, kteří se narodili během čtyřadvaceti hodin v jeden a tentýž den“. Zdá se, že Varro těmito slovy určil rozdělení dne tak, že kdo se narodil po západu slunce, ale ještě před půlnocí, náleží ke dni, který té noci předchází, a naopak kdo se narodil během šesti hodin po půlnoci, narodil se ve dni, který po této noci nastává.*“⁷⁵

⁷⁴ *Festina lente!* – spěchej pomalu!

⁷⁵ Hlaváček, J.: Macrobius: Saturnálie s. 81.

Dny římského roku byly rozděleny dle dvojího hlediska:

- 1/ sakrálního - *dies festi* dny sváteční
- *dies profesti* dny všední
- *dies fissi, intercesi* smíšené dny
- 2/ právního - způsobilý den, aby se v něm provádělo soukromé či veřejné právní jednání
- nezpůsobilý den, aby se v něm provádělo soukromé či veřejné právní jednání

Uvedení kalendáře v obecnou známost se přičítalo *Cn. Flaviovi*, jenž byl roku 304 př. n. l. kurulským *aedilem*. K uveřejnění došlo se zvláštním zřetelem k potřebám právního jednání. Jeho počín pak určil způsob zpracování římského kalendáře vůbec a tím se stalo, že v kalendáři byly dny charakterizovány podle toho, bylo-li při nich přípustné právní jednání před magistrátem (*fas*), které dny byly vyhrazené sněmům a o kterých bylo *nefas*. Odtud vzniklo i jméno kalendáře *fasti*, které pak znamenalo nejen seznam dní v roce, nýbrž celkově seznamy časově uvedené, např. seznamy konsulů, triumfátorů, atd. Pro označení názvu dní po právní stránce se v kalendáři užívalo ustálených zkratek. Některé uvádí předešlá kapitola, proto jen v krátkosti uvedme:

- F** – *dies fasti*
Dny, kdy se mohlo konat právní jednání za účasti magistráta.
- C** – *dies comitiales*
Dny vyhrazené komitiím.
- EN** – *endotercisus (intercibus)*
Fas bylo jen uprostřed dne, ale ráno a večer po dobu sakrálních úkonů bylo *nefas*
- QSTDF** – *quando stercus delatum fas*
Den obřadu vynášení popela z chrámu Vestina.
- QRCE** – *quando rex comitiavit fas*
Den obřadů konaných králem obětníkem.
- NF** – *nefas feriae*
Den sváteční.
- FP** – *feriae publicae*
Dny veřejných her.
- NP** – *nefas feriae publica*
Dny veřejných svátků.

----- - *Nefas*

Svátek byl pouze ráno po dobu kultovního úkonu.

N, NP - *dies nefas*

Ostatní dny v roce.

Určování právního rázu dní vyplývalo ovšem z kultovního rozvržení kalendáře do té míry, že uznávalo *nefas* o dnech zasvěceným bohům neobětovaným, oficiálním lustračním nebo jiným obřadům a respektovalo i dny smíšené. Lze tedy předpokládat, že byla kdysi doba, kdy se kryl rozsah pojmů *dies fasti* a *dies nefasti*.

Mezi N (NP) patřily za republiky všechny *Idus*, pak *Kalendæ* v měsících únoru, dubnu, červnu a červenci. Dále 45 dní starobylých římských svátků veřejných, jejich obřady byly konány magistráty a státními kněžími. Podle tradice byly svátky ustanovené *Numou*.

Konečně patřilo k N ještě 40 jiných dnů rozložených nepravidelně po jednotlivých měsících. Zvláště první polovina června, celý duben a začátek července byly plny dnů N.

Za *Vespasiana* v roce 70 n. l. byl v kalendáři udělán pořádek, a přesto, že pro nové císařské svátky byl změněn dokonce i ráz dnů, byly všechny z kalendáře vynechány, kromě narozenin divinovaných členů císařských rodin.

Marcus Aurelius určil, že musí zůstat 230 dní všedních pro úřední jednání. To vycházelo ze skutečného stavu věcí, nikoli ze starých značek dní. Po *Marcu Aureliovi* se však počet všedních dní opět zmenšoval.

Dělení dne od půlnoci do půlnoci:

<i>De media nocte</i>	- část noci po půlnoci.
<i>Gallicinium</i>	- čas kuropění.
<i>Ante lucem, diluculum</i>	- úsvit před východem slunce.
<i>Mane</i>	- čas po východu slunce.
<i>Ante meridiem</i>	- čas předpolední.
<i>De meridie</i>	- poledne.
<i>Suprema</i>	- večer, až do západu slunce.
<i>Vespera, crepusculum</i>	- část večera po západu slunce.
<i>Conubium</i>	- čas, kdy se chodilo spát.
<i>Nox intempesta</i>	- první část noci.
<i>Ad mediam noctem</i>	- druhá část noci zakončená předpůlnoční chvílí.

Pro vojenské účely se noc dělila podle čtyř hlídkových období – *vigilæ*.

Stanovení data:

Podle římského způsobu se datum vypočítávalo následujícím způsobem: výchozím bodem byl některý ze svátků, (*Idy, Kalendy a Nony*) z něhož se vycházelo. Při převodu data na římský způsob se nejprve určilo, podle kterého ze zmíněných svátků se bude počítat. Pokud šlo o *Nonæ* a *Idus*, bylo zjištěno, na kolikátého připadaly. K tomuto datu se pak připočetl jeden den a odečtlo se pořadové číslo dne, jenž měl být datován (např.: 8. prosince: $13 + 1 - 8 = 6$). Tedy římské datum je AD VI Id. Dec. Nebo 1. července: $7 + 1 - 3 = 5$, tedy AD V Non. Iul. Bylo-li třeba určit datum podle *Kalend* příštího měsíce, připočetlo se k počtu dní celého měsíce dva dny a odečtlo se pořadové čísla hledaného dne (např.: 26. leden: $31 + 2 - 26 = 7$) Tedy AD VII Kal. Febr. Nebo 26. září: $30 + 2 - 20 = 1$, tedy A D XII Kal. Oct., 24. únor: $28 + 2 - 24 = 6$, tedy AD VI Kal. Mart. 24. únor v přestupném roce AD VI Kal. Mart. a 25. únor A D bissextum Kal. Mart.

Označování dnů pořadovými čísly od 1 do 31 se objevuje až později, a to celkem výjimečně.

Dělení měsíce na tři části bylo nepraktické, jelikož délky měsíců nebyly stejné. Proto se brzy vyvinulo dělení na týdny, o úplně stejném počtu dní, plynoucí pravidelně za sebou bez ohledu na lunu a kalendářní měsíc.

V římském kalendáři bylo několik svátků. Jejich poloha v roce byla pevně stanovena nebo se určily libovolně. O některých svátcích (*dies nefasti*) byla veškerá státní činnost pozastavena, nekonal se soudy ani lidová shromáždění, nevyučovaly ani školy. Většinou se pořádaly hry, kterých se účastnilo mnoho občanů. Proto se v tyto dny nepracovalo. Otroci však museli pracovat vždy, pokud jim nedal jejich pán volno.

Za republiky bylo 65 svátků v roce. Za Augusta už 88. Claudius svátky omezil, ale jeho nástupci zaváděli svátky další. Marcus Aurelius stanovil počet svátků na 133 dní a počet pracovních dní na 232. Svátky byly jednak náboženského původu a jednak oslavou velkých vítězství.

Všední den začínal v Římě časně zrána. Východ slunce zastihl už mnohé občany při práci v řemeslnických dílnách. V zimě už děti seděly ve škole. *Horatius* ve svém básnickém díle napsal Augustovi, že vstává před svítáním a hned se chápe pera. Přírodovědec *C. Plinius* pracoval často i v noci. *Marcus Aurelius* věnoval v mládí část noci četbě a část psaní.

9.4 Týdny

Římský týden měl 8 dní, jelikož právě tolik dní bylo vždy mezi Nonami a Idami. Podle římského způsobu počítání uplynulo od jednoho dne do shodného dne příštího týdne devět dní, a odtud pochází i latinský název osmidenního týdne *internundinum*, *nundinum*. Jednotlivé dny nebyly pojmenovány ani nijak označeny. Jen jednomu z nich se říkalo *nundinae*. Podle *nundin* byly určeny některé právní lhůty, zejména jednání sněmovní muselo být ohlášeno předem po 2 týdny (na třetí shodný den – *in trinundinum*).

V době blíže neznámé začali Římané označovat v kalendářích jednotlivé dny svého týdne písmeny A – H, poněvadž *Kalendæ Ianuariæ* měly vždy písmeno A, je patrné, že byly „*litteræ nundinales*“ zavedeny až po roce 153 př. n. l. Od toho roku byl počátek úředního roku stanoven v Římě na prvního ledna.

Orientální vlivy přinesly do Říma také týden sedmidenní. Nejstarší doklad je v jednom kalendariu z doby Augustovy (tzv. *fasti Sabini*), kde vedle nundinálních liter A – H je uvedeno též označení jen sedmi literami A – G. Obliba sedmidenního týdne rostla a ve třetím století n. l. byl již všeobecně rozšířen. Navíc za Konstantina velkého byl i úředně zaveden. Rovněž pod orientálním vlivem se utvářelo pojmenování dní v sedmidenním týdnu, ta byla utvořena podle jmen těles nebeských:

neděle	–	<i>Solis dies</i>
pondělí	–	<i>Lunæ dies</i>
úterý	–	<i>Martis dies</i>
středa	–	<i>Mercurii dies</i>
čtvrtek	–	<i>Iovis dies</i>
pátek	–	<i>Veneris dies</i>
sobota	–	<i>Saturni dies</i>

9.5 Měsíce

První měsíc v roce *Ianuaris* byl pojmenován podle boha dvojího obličeje, hledícího zároveň kupředu i dozadu, boha počátku i konce – Ianusa. Prvního dne toho měsíce nastupovali do svého úřadu konsulové, tedy se úřední rok kryl s kalendářním. Názvy měsíců převzala většina národů od Římanů. Měsíc *Quintilis* ve starém kalendáři, byl na návrh *Marca Antonia* – na paměť *Iulia Cæsara*, přejmenován na *Julius*. Měsíc *Sextilis* byl na počest zakladatele principátu přejmenován na *Augustus*.

Jména měsíců v římském kalendáři byla odvozena jednak od jmen božstev, přírodního dění a význačných úkonů sakrálních, jednak měla jména pořadová: *Martius, Aprilis, Maius, Iunius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December, Ianuarius, Februarius*. Přestupný měsíc se v republikánském kalendáři jmenoval *Mercedonius*.

Že se římský rok začínal původně březnem, je kromě jiného patrné ze jmen měsíců, jež jsou odvozena z číslovek, a pak z nejmenšího počtu dní zbylých pro únor. Pokládat leden za první měsíc v roce se stalo zvykem patrně v souvislosti s úpravou úředního roku v polovině 2. století př. n. l., kdy bylo stanoveno, že konzulové mají nastupovat do svého úřadu prvního ledna.

Měsíc *Quintilis* byl přejmenován na *Iulius* k počtě *Cæsarově*, jenž se toho měsíce narodil, a *Sextilis* dostal jméno Augustovo v roce 8 př. n. l.

Na první den v měsíci *Kalendæ* se slavnostně vyhlášovalo (*calare*) na Capitolu u *curia Calabra*, kdy případnou toho měsíce *Nony*, zda na pátého či až na sedmého. *Nonæ* měly své římské jméno od toho, že byly podle římského počítání devátý den před svátkem úplňku. O nonách konal rex sacrorum obřadný úkon (*sacra nonalia in acre*) a ohlašoval svátky toho měsíce.

9.6 Rok

Nejstarší rok zaváděl romulský kalendář, ve kterém měl rok 304 dny, které byly rozdělené do deseti měsíců (březen – prosinec).

Numa – druhý římský král – zavedl rok s 355 dny a 12 měsíci (březen – únor).

V dobách republiky byl známý cyklický sluneční rok. Cyklus tvořily 4 roky o 355 dnech. Aby se dosáhlo počtu počtu 1465 dnů slunečního cyklu, byl každý druhý rok přestupný měsíc o 22 dnech a každý čtvrtý rok přestupný měsíc o 2 dnech, kterým se říkalo *mensis intercalaris*. Tím vznikly roky průměrně o 366 a $\frac{1}{4}$ dnech, což proti astronomickému roku znamenalo rozdíl jednoho dne. Určit přestupný rok bylo úkolem nejvyššího kněžského sboru, který byl v zajetí pověřivých představ a tradic. Pečoval o kalendář s nepatrnými znalostmi. Nakonec způsobil takový zmatek, že roku 47 př. n. l. byl už proti astronomickému roku rozdíl celých 3 měsíců.

Římané označovali roky vždy jménem obou konsulů zvolených na to období a každý rok vrývali ještě jejich jméno do mramorové desky umístěné na Kapitolu (*fasti Consulares*). Už i z toho důvodu bylo velkou ctí zastávat úřad konsulský, neboť se tím každý i se svou rodinou zapsal do římských dějin. Například tedy o roce 63 př. n. l. se říkalo „za konsulů M. Tulia Cicerona a C. Antonia“ („*M. Tulio Cicerone et C. Antonio consulibus*“) a v roce 59 př. n. l. „*C. Iulio Cæsare et M. Calpurnio Bibulo consulibus*“. Na tuto zvyklost navazoval politický žert, který šířili Cæsarovi přívrženci na vrub odsouzeného k nečinnosti a nazývali r. 59 př. n. l. obdobím konsulů Julia a Cæsara.

Za Augusta počítali spisovatelé a dějepisci události římských dějin od založení Města (*ab Urbe condita*). Nebylo to snadné. Nakonec zvítězil názor *M. Terentia Varra*, podle kterého město bylo založeno v roce 753 př. n. l. Nově zavedený letopočet však neodstranil staré, tradiční označování roků jmény konsulů.

9.7 Reforma kalendáře

Gaius Iulius Cæsar, ze svého postavení pontifika maxima, a s oporou své diktátorské moci provedl reformu kalendáře. Podle výpočtů Alexandrijského matematika *Sosigena* vypracoval r. 46 př. n. l. juliánský kalendář a s tím i nové počítání času.

Rok Juliánského kalendáře vychází ze starého římského kalendáře upraveného podle astronomického pozorování oběhu Země kolem Slunce v helenistickém Egyptě. Nový rok měl 365 a $\frac{1}{4}$ dne tak, že se každý čtvrtý rok přidával po 23. únoru jeden přestupný den. Musely se však dohonit chybějící dny, a proto Cæsar určil, že rok 46 př. n. l. bude mít 15 měsíců a 445 dní. Tento rok byl pak nazván posledním rokem nepořádku (*annus confusionis ultimus*).

O starém římském kalendáři mluví také *Lex Acilia* z prvních dvou let 2. století př. n. l. Obsah tohoto zákona se bohužel nedochoval.

Přestupný den v Juliánském kalendáři byl 24. únor, jednalo se o zdvojený den, a proto mu Římané říkali *dies bissextus*. Z tohoto dvojdne se původně první část pokládala za vloženou, tak že mezi *Terminaliemi* 23. února a *Regifugiem* 24. února byla v přestupném roce jednodenní mezera. Časem však, patrně z praktických právních důvodů, se začala pokládat za přidanou druhá část dvojdne, jak vyplývá z některých dokladů datování. Obyčej pokládat z dvaceti devíti dní dvacátý pátý za přestupný přešel i do církevního kalendáře a platí vlastně dodnes.

Macrobius: Saturnálie: 1.13: *sed solus Februarius viginti et octo retinuit dies, quasi inferis et deminutio et par numerus conveniret. 8 Cum ergo Romani ex hac distributione Pompilii ad lunæ cursum sicut Græci annum proprium computarent, necessario et intercalarem mensem instituerunt more p111Græcorum. 9 Nam et Græci, cum animadverterent temere se trecentis quinquaginta quattuor diebus ordinasse annum (quoniam appareret de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus et quadrante zodiacum conficit, deesse anno suo undecim dies et quadrantem), intercalares stata ratione commenti sunt, ita ut octavo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenum dierum composuerunt, intercalarent. 10 Id Græci fecerunt, quoniam erat operosum atque difficile omnibus annis undecim dies et quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, et nonaginta dies, qui nascuntur si quadrans cum diebus undecim octies componatur, inserere in tres menses, ut diximus, distribuendos: hos dies ὑπερβαίνοντας, menses vero ἐμβολίμους appellitabant. 11 Hunc ergo ordinem Romanis quoque imitari placuit: sed frustra, quippe fugit eos diem unum, sicut supra ammonuimus, additum a se ad Græcum numerum in honorem p112inparis numeri. Ea re per octennium convenire numeri... que ordo non poterat. 11 Sed nondum hoc errore conperto... octo annos nonaginta quasi superfundendos Græcorum exemplo, computabant dies, alternisque annis binos et vicanos, alternis ternos vicanosque intercalantes expensabant intercalationibus quattuor. Sed octavo quoque anno intercalares octo affluebant dies ex singulis quibus vertentis anni numerum apud Romanos super Græcum abundasse iam diximus. 13 Hoc quoque errore iam cognito hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita intercalandos dispensabant dies, ut non nonaginta sed sexaginta sex intercalarent, compensatis viginti et quattuor diebus pro illis qui per totidem annos supra Græcorum numerum creverant. 14 Omni autem intercalationi mensis Februarius deputatus est, quoniam is ultimus anni erat: quod etiam ipsum de Græcorum imitatione faciebant. Nam et illi ultimo anni sui mensi superfluos interserebant dies, ut refert Glaucippus qui de sacris Atheniensium scripsit. 15 Verum una re a Græcis differebant. Nam illi confecto ultimo mense, Romani non confecto Februario sed post p113vicesimum et tertium diem eius intercalabant, Terminalibus scilicet iam peractis: deinde reliquos Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subiungebant: credo vetere religionis suæ more, ut Februarium omni modo Martius consequeretur.*

Jediný únor měl dvacet osm dní, a toto umenšení a sudý počet jako by odpovídaly podsvětí. Protože v důsledku Numova rozčlenění roku počítali teď Římané, stejně jako Řekové, vlastní rok podle cyklů Měsíce, bylo nutné, aby po způsobu Řeků zavedli i přestupný měsíc. Řekové

totiž zjistili, že v minulosti trochu ukvapeně uspořádali rok ze třista padesáti čtyř dní; bylo přece zjevné, že když Slunce potřebuje tři sta šedesát pět a čtvrt dne, než projde zodiakem, chybí jim jedenáct a čtvrt dne do slunečního roku. Proto vymysleli pravidelné uspořádání přestupných měsíců tak, že každý osmý rok bylo vloženo devadesát dní rozdělených do tří měsíců. Řekové zavedli tento systém, neboť bylo příliš složité vkládat každý rok jeden a čtvrt dne. Proto tento počet raději osmkrát zvětšili a výsledných devadesát dní, které vzniknou, když se jedenáct a čtvrt dne vynásobí osmi, rozdělili, jak jsme uvedli, na tři měsíce. Tyto dny Řekové nazývali přestupné a měsíce vsunuté.

Toto uspořádání chtěli taky napodobit Římané, ovšem marně, protože jim uniklo, že – jak jsme uvedli výše – přidali k řeckému kalendáři ještě jeden den, kvůli lichému součtu. Z toho důvodu jim po osmi letech nemohl odpovídat ani počet, ani umístění přestupných dnů. Ale dokud tuto chybu nezjistili, počítali podle řeckého vzoru s tím, že každých osm let jakoby přibývá devadesát dní. Proto rozdělili tyto přestupné dny do čtyř měsíců po dvaadvaceti a třiadvaceti dnech, jež byly postupně vkládány po dvou letech. Takto však každých osm let přibývalo osm dní, neboť každý rok měl, jak jsme již zmínili, oproti řeckému kalendáři navíc jeden den. Jakmile byla chyba odhalena, přistoupilo se k opravě následujícím způsobem: každé třetí osmiletí se vkládalo nikoli devadesát, ale šedesát šest dní, aby se nahradilo dvacet čtyři dní, o něž byl za to období překročen počet dní řeckého kalendáře. Přestupné měsíce se vždy vkládaly v únoru, protože to byl poslední měsíc roku, což byl rovněž zvyk přijatý od Řeků, kteří také vkládali přestupné dny do posledního měsíce roku, jak nás informuje Glaukippos, jenž psal o athénských náboženských slavnostech. V jednom se ale Římané od Řeků lišili. Zatímco Řekové vkládali přestupné dny na konec měsíce, Římané tak činili nikoli na konci února, ale po třiadvacátém, jakmile skončila slavnost Terminální. Teprve poté bylo připojeno pět zbývajících únorových dní, což bylo, jak se domnívám, způsobeno starým náboženským zvykem, že po únoru musí následovat v každém případě březen.⁷⁶

Reforma *Cæsarova* vstoupila v platnost vlastně ihned roku 45 př. n. l. Nezvyklost používání Iuliánského kalendáře způsobila chybu, kterou odstranil Augustus. Od té již byl kalendář v pořádku. Zvláštní umístění přestupného dne mělo svůj původ ve starém obyčeji kalendáře předcæsarovského, kde byl přestupný den vkládán po Termináliích.

Měsíce starého římského roku byly o lichém počtu dní kromě posledního – února. Po 31 dnech měly měsíce, v nichž nastával úplňk patnáctý den v měsíci, a kdy tedy *Nonæ*

⁷⁶ [12] Hlaváček, J.: Macrobius: Saturnálie s. 141 - 142.

připadaly na sedmý den v měsíci. Byly to měsíce březen, květen, červenec a říjen. Podle umístění ve starém roce byl to první, třetí, pátý a osmý měsíc. Na ostatní měsíce kromě února připadalo po 29 dnech, na únor zbývalo jen 28. Z toho vidíme, že původní římský rok začínal březnem a končil únorem.

Když Cæsar zavedl solární rok jako základní jednotku a učinil měsíce jejími pododdíly, bylo nutno rozdělit na jednotlivé měsíce 10 dní, o které byl solární Cæsarův rok delší než starořímský lunární rok. Cæsar rozvrhl těchto deset dní tak, že lednu, srpnu a prosinci přidal po dvou dnech, kdežto dubnu, červnu, září a listopadu jen po jednom dni.

Únoru zůstalo dvacet osm dní, jen v letech přestupných jich měl dvacet devět. Reformou byla tedy porušena souvislost *Kalend* s prvním objevem srpku nového měsíce, *Non* s první čtvrtí a *Id* s úplňkem. Všechna tři označení byla však ponechána i s tradičním umístěním v jednotlivých měsících, stejně jako nebylo hnuto s tradičním umístěním starých a vžitých svátků.

Cæsarův juliánský kalendář byl nahrazen až roku 1582 novým, dodnes platným, kalendářem papeže Řehoře XIII. V juliánském kalendáři se objevily také nedostatky, které byly následně odstraněny Augustem. V Rusku platit juliánský kalendář až do roku 1917.

V době svého zavedení byl juliánský kalendář kritizován. Když se jednou někdo zmiňoval o tom, že se příští den má objevit souhvězdí lyry, Cicero jízlivě poznamenal: „Jistě, na vyšší rozkaz!“

Zachované zlomky nejstaršího psaného římského kalendáře byly nalezeny roku 1915 v *Antiu*. Dny jednoho měsíce byly sestaveny pod sebou do sloupců, a každý řádek obsahoval několik rubrik. V první byla *littera nundinalis*, v druhé pak značka dne. Při *Kalendách*, *Idus* a *Nonách*, pak při starých numovských svátcích a Augustáliích bylo v druhé rubrice uvedeno nejprve jméno svátku a pak teprve značka dne.

Bohatší *calendaria* měla mezi první a druhou rubrikou také ještě označení data dne a nundinální litery v první rubrice byly někdy sestaveny podle osmidenního i podle sedmidenního týdne. Nákladná *calendaria* měla ještě třetí rubriku, zpravidla psanou menším písmem a obsahující různé údaje o dalších svátcích připadajících na daný den (o hrách, obřadech, památných výročí, anebo výklad svátku či zvláštního rázu dne, popřípadě též astronomické poznámky).

Vedle kalendariích obecných byla i kalendaria speciální, z nichž některá obsahovala například rituální kalendář jednoho chrámu nebo to byla *menologia rustica* zaznamenávající vždy přehledně pro jeden měsíc údaje astronomické, počet a délku dní, polohu *Non*, ochranné božstvo a hlavní svátky. Byly známé i stálé tržní kalendáře, kde na destičce byla jména měst, kde se trh konal a vedle čísla dní. Před každým jménem a číslem byl otvor pro kolík, jehož zasunutím byl záznam učiněn.

Legisakce

Jak římské zpravodajové vypravují, podrobnou znalost legisakcí a umění je učit a užívat pro jednotlivé případy, jakož i znalost soudního kalendáře, dovedlo patricijské collegium pontifiků vůči obecnstvu na dlouho zachovat v tajnosti. Každoročně býval ze sboru pontifikálního ustanovován jeden z jeho středu, aby strany k dotazům jejich v konkrétním případě poučoval o tom, zdali, ve kterou dobu a jakými formulemi by mohly jednat na soudě. **Pomp. D 1,2,2,6:** *et ita eodem pæne tempore tria hæc iura nata sunt: lege duodecim tabularum ex his fluere coepit ius civile, ex isddem legis actiones compositæ sunt. Omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præesset privatis. Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est; A tak tyto tři odvětví práva přišla skoro ve stejný čas: tehdy, když byl přijat Zákoník dvanácti desek, ius civile se začalo oddělovat a legis actiones byly položeny společně ze stejného pramene. Ve vztahu ke všem těmto deskám, ačkoli znalost jejich závazné intepretace a řízení žalob podle práva náleželo sboru pontifiků, jeden z nich byl jmenován každý rok, aby předsedal nad soukromými otázkami. Lidé následovali tuto praxi po dalších skoro sto let.*

Cic. pro Mur. 11, *Possente agi lege necne, pauci quondam sciebant: fastos enim vulgo non habebant. Mállokterí toto věděli, co může zákon způsobit: o soudních dnech také lid nevěděl.*

Kolem roku 300 př. n. l přestala být znalost soudního kalendáře a formulí výhradním majetkem pontifiků. Stalo se tak, když *Gnæus Flavius*, písař mocného censora *Appia Klaudia*, vydal prý na fóru kalendář a uveřejnil sbírku legisakcí. **Pomp. D 1,2,2,7...** *augescente civitate quia deerant quidem genera agendi, non post multum temporis Sextus Ælius alias actiones composuit et librum populo dedit, qui appellatur ius Ælianum. ...Přibývajícím občanům, kteří se nevyznali v obecném (právním) konání, nedlouho poté Sextus Julius podruhé žaloby sestavil a dal knihu lidem, která je nazvána jako právo Alienů.*

Římské datování bylo užíváno prakticky výlučně v latinských textech (ne ve všech, zejména v produktech církevních – papežských).

V římském datování se den skládal ze dne v užším slova smyslu a následné noci. Protože hodiny přešly ze starověku do středověku v počtu 12 + 12, jejich časový rozvrh kolísal.

Isidor ze Sevilly (570 – 636 n. l.) se ve svých dílech *De natura rerum* + *Etymologie* věnoval označování let. Dle něj bylo zavedeno datování podle křesťanského letopočtu, tedy od narození Krista, uměle zavedeno římským opatem *Dionysiem Exiguem* roku 525 n. l.

Letopočet nebyl zřejmě stanoven přesně – pravděpodobnou příčinou bylo, že jeden rok vypadl z letopočtu (rok 0 n. l., kdy se měl narodit Ježíš).

Existovala různá vedle sebe existující označení let podle různých kritérií. Roky byly označovány podle (nejde o taxativní výčet):

- jednotlivých konsulů
- různých dalších hodnostářů
- papežů, císařů a králů
- od založení Říma (přičemž epocha byla zpětně vypočítána až o 700 let později)
- španělské éry (od roku 38 př. n. l.)
- éry Diokleciánovy (od roku 284 n. l.)

10 Závěr

V předešlém textu je předložen souhrnný přehled vývoje římského práva v zásadních periodách římských dějin ve vztahu k právním lhůtám.

Tak, jako se v různých obdobích měnily a vyvíjely jednotlivé právní instituce a s nimi se přetvářel právní systém, byly inovovány právní normy. Od strnulého, ryze formálního vzoru, se přecházelo k propracovanějším a účinnějším formám práva. Tento vývoj s sebou přinášel i nové právní dokumenty. Jejich společným rysem však vždy bylo (a vždy i bude), že zaváděly časové lhůty.

Čas je jednou z mála konstant lidského světa. A i když byl v minulosti počítán a měřen jinak než dnes, jeho tok je po věky neměnný a každému člověku je jej dáno jen omezené množství.

Proto i když římské právo za období, které přesahuje celé tisíciletí, přistoupilo a opět upustilo od mnoha právních institucí, zavedlo a opět zrušilo velký počet druhů soudních řízení, lhůty (byť různě dlouhé) byly, jsou a budou používány od počátku právní historie v nezměněné podobě.

Moderní právní věda nachází své kořeny v římském právu, a právě lhůty jsou jedním ze svorníků mezi minulostí a současností. Dnes již v některých případech není zcela zřejmé, co mělo po uplynutí té které lhůty nastat a jak dlouhá byla, ale z dochovaných pramenů je patrné, že co se jednotlivých lhůt – časových úseků týká, byly přebrány i do dnešního práva.

11 Seznam použité literatury:

- [1] Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje. Praha, Akademia, 1988.
- [2] Blaho, P.: Justiniánske inštitúcie. Trnava, IURA EDITION, 2000.
- [3] Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském, III. část všeobecná, Sešit první. Praha, Jiří Jelen na Mělníce, 1947.
- [4] Cvetler, J.: Rukojeť k přednáškám o soukromém právu římském: Actio – právní jednání, 1. vydání. Praha, Československý kompas v Praze, 1946.
- [5] Groh, V.: Starý Řím. Praha, Jednota českých filologů, 1931.
- [6] Heyrovský, L.: Iudex datus civilního procesu římského. Otisk z Pocty Randovi: Sborník věd právních a státních, V, 1904.
- [7] Heyrovský, L.: Studie k civilnímu procesu římskému: Denegatio Actiones v řízení legisakčním. 1913.
- [8] Heyrovský, L.: Obhajovací prostředky v civilním procesu římském. Praha, Sborník věd právních a státních, XV, 1915, 2 – 4. sešit.
- [9] Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského. 4. vydání. Unie.
- [10] Heyrovský, L.: Římský civilní proces. Bratislava, 1925, Knihovna právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, Svazek 8.
- [11] Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R.: Vademecum pomocných věd historických, 3. opravené a doplněné vydání. H+H Vyšehradská, 2002.
- [12] Hlaváček, J.: Macrobius: Saturnálie. Praha, Hermann & synové, 2002.
- [13] Kincl, J.: Gaius – Učebnice práva ve čtyřech knihách. Praha, Univerzita Karlova, 1981.
- [14] Kolektiv autorů: Encyklopedie antiky, 1. vydání. Praha, Academia, 1973.
- [15] Pražák, Novotný, Sedláček: Latinsko – český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií, třetí, opravené a doplněné vydání. Praha, Česká grafická unie, 1925.
- [16] Rebro, K.: Římske právo skromné, 1. vydání. Bratislava, Obzor, 1980.
- [17] Skřejpek, M.: Prameny římského práva – Fontes iuris romani, 2. vydání. Praha, LexisNexis, 2004.
- [18] Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, Díl 1. Obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933.
- [19] Suetonius (přeložil B. Ryba): Životopisy dvanácti císařů, Praha, SNKL, 1966.
- [20] Ůrogdi, G.: Tak žil starý Řím. Praha, Orbis, 1968.
- [21] Vážný, J.: Římský proces civilní. Praha, Melantrich, 1935.
- [22] Watson, A.: The Digest Justinian, Vol. 1, 2. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1985.
- [23] Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám. Praha, ASPI, 2005 (uspořádali Dvořák, J., Kindl, M.)

Webové stránky:

- [24] penelope.uchicago.edu
- [25] www.thelatinlibrary.com
- [26] preso.orange.es
- [27] www.novaroma.org

Summary

Procedural Periods in Roman Law

Submitted thesis is focused on chosen questions of procedural periods in Roman law. It is too focused on chosen institutes of roman procedural law.

Firstly the thesis dissertates about general information and about and progress of roman procedura law. The relation of roman procedural law to singular procedural periods was emphasized in the introduction. The crucial part of this opening leans in analysis of singular judicial magistrates. Further the contexture for individual procedural parties was mentioned.

The main part of thesis describes separates procedura periods in detail. It makes through particular roman-law institutinos which are alone influenced by procedural periods. The single chapter disserts on prescription of rights, preclusion and temporal character of some actions. These law institutions are very important. It is also crucial in contemporary law. This chapter follows on discourse about executory periods.

The final part of thesis is created by question of time and its computation, especially in law and in standing roman life. It was also very necessary to bring in some information in which is not visible relation to the topic because of creating of logical complex instead of lonely collection of articles without sequence. Only due writing of the questions and touching of questions by fragments from original texts was achieved singular complex, which provides summary rewiew of the topic.

The thesis was created by means of compilation and choice of information from individual, czech or foreign language written books and texts, roman law textbooks, literary historical sources and fragment of original law sources.

Keywords: *Roman Law, Procedural Law, Processional Periods*

Klíčová slova: *římské právo, procesní řízení, procesní lhůty*